

ბესარიონ ჯორბენაძის საზოგადოება



საენათმეცნიერო

1557

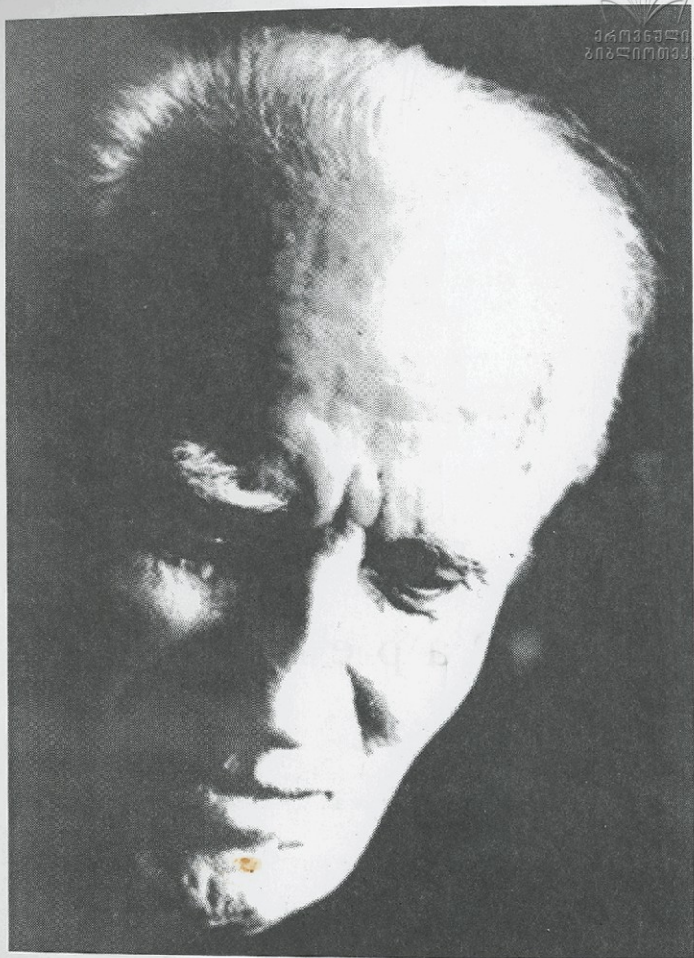
1998_{vn}

მ ი მ ბ ა ნ ი



Linguistic
P a p e r s

BESARION JORBENADZE SOCIETY



ბესარიონ ჯორბენაძის საზოგადოება
Besarion Jorbenadze Society

საენათმეცნიერო

ძ ი ე ბ ა ნ ი

VII

Linguistic

P a p e r s

ექვეყნება არნოლდ ჩიქობავას დაბადების 100 წლისთავს
Dedicated to 100th anniversary of academician Arnold Chikobava

გამომცემლობა „ქართული ენა“
"KARTULI ENA" Publications
თბილისი 1998 Tbilisi

„საენათმეცნიერო ძიებანი“

ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების შრომათა
კრებულია. წინამდებარე VII წიგნი თემატურად
მრავალფეროვანია. იგი განკუთვნილია
ენათმეცნიერთათვის და, საერთოდ, ენის
საკითხებით დაინტერესებული
პირებისათვის.

"Linguistic Papers" is a collection of works of
Besarion Jorbenadze Society. The present VII
volume contains thematically diverse works. It is
meant for linguists and in general, all persons in-
terested in language issues.

სარედაქციო კოლეგია: მ. ბერიძე.

გ. ბურჭულაძე, კ. გაბუნია, გ. გოგოლაშვილი
(მთავარი რედაქტორი), ლ. გოქსაძე (ინგლისური
ნაწილის რედაქტორი), ქ. დათუკიშვილი,
ნ. დარასელია, ც. კვანტალიანი, მ. კიკონიშვილი,
მ. კობიაშვილი, რ. ლანდია, ნ. ლოლაძე (სწავ-
ლული მდივანი), ჭ. ქირია, რ. ქურდაძე,
ნ. ჭუმბურიძე, ნ. ჯორბენაძე

Editorial board: M. Beridze, G. Burchuladze,
K. Gabunia, G. Gogolashvili (editor-in-chief),
L. Goksadze (editor of the English part),
N. Daraselia, K. Datukishvili, Ts. Kvantaliani,
M. Kikonishvili, M. Kobiashvili, R. Landia,
N. Loladze (scientific secretary), Ch. Kiria,
R. Kurdadze, N. Chumburidze, N. Jorbenadze

მოძღვარი

აკადემიკოსი არნოლდ ჩიქობავა — იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების ფუძემდებელი, ზოგადი ენათმეცნიერების აღიარებული სპეციალისტი, ღრმად ერუდირებული ლექსიკოლოგი, ქართული დიალექტოლოგიის მკვლევარი, საენათმეცნიერო დარგის მრავალი საუნივერსიტეტო კურსის შემქმნელი — მრავალმხრივ ღირსშესანიშნავი ფიგურაა ქართულ ეროვნულ მეცნიერებაში. მის პიროვნებაში შერწყმული იყო მაღალი ზნეობა და ღრმა მეცნიერული აზროვნება.

არნოლდ ჩიქობავას შრომებზე ენათმეცნიერთა არა ერთი და ორი თაობა აღზრდილა. კარგად არის ცნობილი ამ შრომების ნათელი, ტევადი, ზუსტი და დახვეწილი სტილი, ღრმა აზრი და რკინისებური ლოგიკა. ამ თვალსაზრისით არნოლდ ჩიქობავას შრომებს არა მხოლოდ მეცნიერული ღირებულება მოეპოვება, არამედ ფრიად დიდი მნიშვნელობაც ქართული სალიტერატურო ენის შემდგომი განვითარებისა და დახვეწისათვის.

ქართველი ხალხი ყოველთვის განსაკუთრებული მგრძნობიარობით, სათუთად ეკიდებოდა თავის ეროვნულ საუნჯეს, თავისი მეობის უპირველეს ნიშანსაც — თავის დედაენას. საუკუნეების წიადში წარმოქმნილი, ღრმა და უხვი, ძარღვიანი და ბარაქიანი, მადლიანი და გამძლე ქართული სიტყვა ჭირსა და ღბინში მოუცილებელ შემწედ ჰქონდა ქართველ კაცს. არნოლდ ჩიქობავას თაოსნობითა და მესვეურობით უკვდავი ძეგლი დაედგა ქართულ სიტყვას — ეს არის „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ რვატომეული, ქართული ენათმეცნიერული აზრის გამოჩაშქი.

ერთი შეხედვით, ქართული ენის შესწავლას ლოკალური მნიშვნელობა აქვს და უპირველესად ამ ენაზე მოლაპარაკეთათვისაა გამიზნული, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ქართული და, საერთოდ, ქართველური ენების სტრუქტურა, მათი შინაგანი თავისებურებანი და მათი ჩამოყალიბება-განვითარების ისტორია განსაკუთრებული მეცნიერული ღირებულების მქონეა ზოგად-ენათმეცნიერული თვალსაზრისითაც; რომ ამ ენათა ბუნების გაუთვალისწინებლად ფრიად ნაკლები იქნება ჩვენი წარმოდგენა საერთოდ მსოფლიო ენობრივი სამყაროს შესახებ. ამის წარმოსაჩენად ბევრი გააკეთა არნოლდ ჩიქობავამ და თუკი დღეს ქართულ ენათმეცნიერულ სკოლას მსოფლიოს მასშტაბით აქვს სახელი მოხვეჭილი, ამაში უდიდესი წვლილი ბატონ არნოლდს მიუძღვის.



კავკასია ხშირად გამხდარა სხვადასხვა ხალხთა ქიშპობისა და რბევის ასპარეზი. ამან თავისი დიდი დასავა მის მძიმე ისტორიას. წარსულში არაერთი პოლიტიკური თუ საზოგადო მოღვაწე ცდილა კავკასიის ხალხთა სულიერ გაერთიანებას, მაგრამ ისტორიის ბედუ-კულმართობის გამო ეს ცდები უმეტესწილ უშედეგოდ დამთავრებულა. არნოლდ ჩიქობავა უპირველესთაგანია იმ რჩეულთა შორის, რომელ-თაც იტივითეს კავკასიის დარღვეული მთლიანობის აღდგენა და ამ მოღვაწეობას საფუძვლად კავკასიელ ხალხთა ენების, ისტორიისა და კულტურის კვლევა დაუდეს. კავკასიელ ხალხთა ოდინდელი ერთიანო-ბის შესწავლას მიუძღვნა არნოლდ ჩიქობავამ არა ერთი და ორი პირველხარისხოვანი საენათმეცნიერო ნაშრომი — მრავალმხრივ ფასე-ული როგორც მეთოდოლოგიის, ასევე საკვლევი მასალების მიხედვით.

არნოლდ ჩიქობავას ყოველი საჯარო გამოსვლისა თუ კერძო საუბ-რის შემდეგ მსმენელი სულიერად და გონებრივად გამდიდრებული და განწმენდილი ხდებოდა. მისაბაძი იყო მისი ლექციების ლოგიკურობა, მომაჯაღებელი — მისი დარბაისლური ქართული.

თავისი მოწოდებით არნოლდ ჩიქობავა მოძღვარი იყო.

ღრმა და ახალი მეცნიერული აზრი, გადმოცემული ყველასათვის ხელმისაწვდომი ფორმით, უბრალო, კერძო საუბრითაც კი, გამოყენე-ბული მოსაუბრის მეცნიერული ინტერესების გასამდიდრებლად და დისახვეწად, პირადი მაგალითი მეცნიერების უანგარო სამსახურისა — აი, ის, რაც განსაკუთრებით ფასეულია ცოდნის ყოველი მსურველისა-თვის და რასაც იგი უხვად იღებდა ბატონი არნოლდისაგან.

არნოლდ ჩიქობავა ყოველთვის დაუზარებლად მონაწილეობდა არა მხოლოდ ახალგაზრდა მეცნიერების, არამედ სტუდენტთა სამეცნიერო სესიებშიც კი, როგორც მრჩეველი და დამრიგებელი. მას ხალისს მა-ტებდა ახალგაზრდებთან ურთიერთობა. მისგან სწავლობდნენ მეცნიე-რებისათვის თავდადებას.

არნოლდ ჩიქობავას წილად ხვდა შეექმნა მთელი ეპოქა ქართულ ენათმეცნიერებაში. მის კოლოსალურ შემოქმედებას საფუძვლად ჰქმ-მარიტი ეროვნული სულისკვეთება ედო ყოველთვის.

საქართველოს ბევრი რამ გადახდენია თავს, ხშირად დატრიალე-ბულა უკუღმა მისი ბედის ჩარხი, მაგრამ, საბედნიეროდ, არც ერთგუ-ლი შვილები მოჰკლებია, რომელთაგან რჩეულნი ერის სულიერი სიძ-ლიერის შენარჩუნებას, ერის თვითშეგნების განმტკიცებას, ერის გო-ნებრივ ამაღლებას უძღვნიდნენ მთელ თავის ცხოვრებას.

ამ რჩეულთა რიგს განეკუთვნება არნოლდ ჩიქობავა — როგორც მეცნიერი და როგორც პიროვნება.

ბესარიონ ჯორბენაძე

PRECEPTOR

Academician Arnold Chikobava – the founder of Iberian-Caucasian linguistics, well-known specialist of general linguistics, deeply educated lexicologist, researcher of Georgian dialectology, creator of many linguistic University courses – is an outstanding Georgian scholar. High morality and deep scientific thinking were harmoniously combined in his personality.

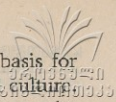
Many generations of linguists were brought up on Arn. Chikobava's works. His creations are exceedingly logical, clear, all-embracing, exact and subtle. They are the result of deep accurate thinking. Prof. Arn. Chikobava's works play an important role not only from their scholarly point of view, but from the point of view of development and refinement of the Georgian literary language as well.

Georgian people have always been extremely sensitive to their mother tongue – their national treasure, the cornerstone of their identity. Georgian word which appeared in the depth of centuries and which is deep and prosperous, strong and rich, noble and steadfast, has been a faithful helper for Georgians in their joy and sorrow.

Under the guidance of Arn. Chikobava an immortal monument was erected to Georgian Word. It is "An Explanatory Dictionary of the Georgian Language" in 8 volumes, the highlight of Georgian linguistic thought.

At one glance, the study of Georgian Language is of local importance and is aimed for its speakers only. But, as it turned out, the structure of Georgian and Kartvelian languages in general, their inner features and the history of their formation and development are of special scientific value from the point of view of general linguistics, for, without taking into consideration the nature of these languages, the impression of the universal language system will be far from complete. Arn. Chikobava did a lot to prove this. It is due to him that the Georgian linguistic school is world famous.

Caucasia has often been the ground for rivalry and massacre of different peoples. This has left its bitter seal in history. In the past many political and public figures tried to achieve spiritual unification of Caucasian peoples, but, due to the vicissitudes of history, these attempts were vain. Arn. Chikobava is the first among the few who took the bur-



den of unification of the Caucasus on their shoulders. As the basis for this they used the research of Caucasian languages, history and culture. Arn. Chikobava dedicated many high-quality linguistic papers to the study of Caucasian peoples' former unity. These works are relevant both from methodological and research material viewpoints.

Whoever listened to Arn. Chikobava during public speeches or private talks, remained spiritually and mentally enriched and purified. The logic of his lectures was exemplary, his Georgian was charming.

Arn. Chikobava was a teacher by vocation. Deep and new scientific thought expressed clearly, private talks, serving to enrich and refine the hearer's scientific interests, personal example of faithful valuable for all knowledge-speakers and they got all this to a large extent from prof. Chikobava.

Arn. Chikobava always was a willing participant of young scientists' and even students' conferences where he appeared as an advisor.

Working with young people filled him with joy. From him the youth learnt to serve science faithfully.

Arn. Chikobava started a new era in Georgian linguistics. His creative work was always built on national spirit.

Georgia has suffered a lot, fate has often been cruel to it, but, fortunately, Georgia gave birth to many outstanding sons, who dedicated all their lives to strengthening of the national spirit and identity and to the intellectual development of the nation.

Arn. Chikobava is one of them.

Besarion Jorbenadze

ძათვან ლომათიძე

ავზ. ა-კოდ (სუსტი) და ძვ. ქართ. მკოდოვი

აფხაზურსა და აბაზურში არსებული ა-კოდ (სუსტი, „უძლური“) სიტყვის წარმომავლობის შესახებ გამოთქმულია სხვადასხვა თვალსაზრისი. კ. ბოლდა თვლის, რომ იგი უკავშირდება ადიღურ ენათა კოდგნ ფუძეს, რაც ნიშნავს: „უფსკრულს“; „დაკარგვას“ (კ. ბოლდა, 1940, გვ. 239).

ა. აბლოკოვის აზრით იგი დაკავშირებულია პირველი ნაწილის სახით ადიღ. კაჟჰა-სთან, რაც „ძალას“ ნიშნავს, ხოლო მეორე ნაწილად უნდა გამოიყოფოდეს -და უქონლობის სუფიქსი, რის საფუძველზედაც წარმოქმნილა კოდ სიტყვის მნიშვნელობა „უძლური“, „სუსტი“ (ა. აბლოკოვი, 1973, გვ. 16, 45).

წარმოდგენილი თვალსაზრისები საკვლევი ფუძის წარმომავლობის შესახებ არ არის გაზიარებული სპეციალურ ლიტერატურაში (ა. შაგიროვი, 1977, გვ. 110 № 238; 216 № 667).

ჩვენი აზრით, იგი უკავშირდება ძველი ქართულის მკოდოვი ფუძის ამოსავალ *მკვედავ (→*მკოდავ>*მკოდოვ) სახეობას აფხაზურის შესაბამისი გახმოვნებით და კიდურა თანხმოვნების „მოკვეციტ“ (კერძოდ, რაც შეეხება თავკიდური ბაგისმიერი თანხმოვნის ჩამოშორებას აფხაზურში მომდევნო ლაბიალიზებულ თანხმოვანთან შეხვედრისას, ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა, შდრ. აფჰ³ეს „ქალი“ და — აჰისა (<*აფჰ³ისა) „ქალები“ და მისთ.).

ძველი ქართულის „მკოდოვი“ სათანადო საილუსტრაციო მასალის მიხედვით ილ. აბულაძეს განმარტებული აქვს, როგორც „ღარიბი“ „ლატაკი“ („უკეთუ ავასხო ცეცხლი ძმასა შენსა მკოდოვსა“ გამოსვლ. 22, 25; „ერთი ყვის გონებად... მდიდრისად და მკოდოვისად 0, 1 ეზრა. 3, 19; მდიდარმა არა შესძინოს და მკოდოვმან არა დააკლოს კერძოდა მისგან სატირისა“ 0, გამ... 30, 15) (ი. აბულაძე, 1979, გვ. 256).

იმავე ილ. აბულაძის ლექსიკონში მოყვანილია ამ ფუძის სიტყვები: სიმკოდვე, სიმკოდოვნე („სიღარიბე“, „სილატაკე“), უმკოდვესი („ულატაკესი“).

საბას „მკოდოვანი“ „ფრიად გლახაკად“ აქვს განმარტებული. ღარიბის გაგებაში ხშირად სწორედ „სუსტის“, „უძლურის“ მნიშვნელობა იჩენს თავს. საგულისხმოა, რომ ქეგლ-ში ამ სიტყვის გადატანით მნიშვნელობაში ნაჩვენებია სუსტიც.

მეტიც ითქმის, დიალექტურ მეტყველებაში (მხედველობაში გვაქვს, მაგალითად, გურული კილო) „ღარიბი“, „დაღარიბებული“ საქონელიო¹ იტყვიან დამჟღავნებულ, დაუძლურებულ, დასუსტებულ საქონელზე.

მკოდოვი სიტყვის ამოსავალი უნდა იყოს ქართ. კვდომა ზმნის **კვედ (კვედავ)** ფუძე, რომელსაც საესებით კანონზომიერად აფხაზურში სესხებისას უნდა მოეცა **კვად(ა)**, ხოლო ქართულში მოქმედ ფონეტიკურ პროცესთა ნიდაგზე მოსალოდნელი იყო ასევე მისი **კვდ(>კდ)კოდ** სახეობები (შდრ. „მო-კვდ-ავი“, „მო-მა-კვდ-ავი“...!).

ძვ. ქართულის მკოდოვისა „ღარიბი“ (ეტიმოლოგიურად „უძლური“ < „მომაკვდავი“) და აფხ. აბაზურის **აგ¹ადა**-ს („სუსტი“, „უძლური“) ეს ურთიერთობა საინტერესო ჩანს იმ მხრივ, რომ მისი პირვანდელი მნიშვნელობა საკმაოდ მიახლოებული სემანტიკით შემოუნახავს აფხაზურ-აბაზურს, რაც, უნდა ვიფიქროთ, კარგა დიდი ხნოვანების ფაქტიც არის.

ლიტერატურა

კ. ბოუდა, 1940 — K. Bouda, das Abasinische, eine unbekante abchazische Mundart, "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", BD 94, H. 2. ლაიპციგი, 1940.

¹ ეტიმოლოგიის თვალსაზრისით ძალზე საყურადღებოა, რომ დ. ჩუბინაშვილს თავის „ქართულ-რუსულ ლექსიკონში“ „სიმკოდონოზე“ нищета-სთან ერთად თარგმანში მოცემული აქვს შესატყვისად „смертность“ (იხ. დასაბ. ლექსიკონი, თბ., 1948, გვ. 1174).

ამგვარივე სემანტიკური გაიზრების მხრივ საინტერესოა, რომ აფხ. ა-კ ად რა „სუსტის“ („ахасты“) გაგებასთან ერთად აფხაზურ განმარტებაში აფხაზ ავტორებს „ამხვდარა“ („უძლურება“, „სისუსტე“)-სთან ერთად უწერიათ „**აფხჯჩანჯ** აყაზარა“ („სიკვდილის პირას, სიკვდილის დღეს ყოფნა“! — ქ. ლ.). იხ. კ. ს. შაყრილი, ვ. ს. კონჯარია „აფსუა ზგუშ“ აუიარ“ I. 1986, გვ. 334.

აქაც „კვდომა“ ზმნის აფხაზური **აფხ-რა** ფუძე ხომ არ ეროვნება განმარტებაში? იქვე, სხვათაშორის, ჩვენი საძიებო სიტყვის (**ავადა**) მეორე, თითქოს საპირის-პირო მნიშვნელობაც არის მითითებული — „მავარი, კერკეტი კაკლისა“. მაგრამ ამ შემთხვევაში ივარაუდება „კაკლად უვარგისობა, სიცუდე, ფუჭი გული“.

- ა. აბდოგოვი, 1973 — А. И. Абдоков, Фонетические и лексические параллели абхазско-адыгских языков, ნალჩიკი, 1973.
- ბ. აბულაძე, 1973 — ბ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
- ა. შაგიროვი, 1977 — А. К. Шагиров, Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков, А.-Н, ნალჩიკი, 1977.

KETEVAN LOMTATIDZE

Abkhazian *a-kʰada* (weak) and Old Georgian *mḱodovi* (poor)

Summary

1. Opinions vary concerning the etymology of the word *a-kʰada* (weak) in Abazian and Abkhazian.

2. I argue that *a-kʰada* (weak) has entered Abkhazian and Abazian from Old Georgian *mḱodovi* (poor) stem **mḱvedav* (> *mḱodov*) type through the vocalization proper to Abkhazian alongside with the removal of the first and final consonants.

Semantically *mḱodovi* (> **mḱvedav*) or "poor" in Old Georgian is derived from *m(o)ḱudavi* (mortal) and is related to the semantics of the above-mentioned Abazian-Abkhazian stem.

The relationship between the Old Georgian *mḱodovi* (poor) and Abazian-Abkhazian *a-kʰada* (weak) is of certain interest as the primary meaning – mortal, dying, weak is preserved in Abazian-Abkhazian with close semantics which in its turn is the fact of long existence.

ნანა კოჭენიძე

ფარული კომპონენტების შესწავლის საკითხისათვის

თანამედროვე ცხოვრებამ დააყენა ენათა შეპირისპირებითი შესწავლის აუცილებლობა. ენები, როგორც ცნობილია, არ ფარავენ ერთმანეთს, თუმცა ყოველი ენა ზუსტად გამოხატავს მისი კოლექტივისათვის საჭირო რეალიებს. მართალია, დღეს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ენათა სოციალურ ფონზე დაუფლებას, მაგრამ ამა თუ იმ ენის გრამატიკის ცოდნა ენის წარმატებული შესწავლისათვის კვლავ აუცილებელია. ორი ენის შეპირისპირებითი შესწავლისას განსაკუთრებით აქტუალურია მათი გრამატიკული სტრუქტურის მსგავსება/განსხვავებების დადგენა, ამ საქმეში კი მეტად მნიშვნელოვანია ფარული გრამატიკული კომპონენტების კვლევა. წინამდებარე სტატიაში მიმოვიხილავთ ამ საკითხის ირგვლივ არსებულ ლიტერატურას და შევეცდებით მკითხველს დავანახოთ ფარული გრამატიკული კომპონენტების კვლევის საჭიროება ინგლისური და ქართული ენების დაუფლების საქმეში.

ფარული გრამატიკის იდეა ჯერ კიდევ ბოდუენ დე კურტენეს შრომებში შეინიშნებოდა. ფარული გრამატიკული კატეგორიების ცნებას ბოდუენ დე კურტენე უკავშირებდა ენის შემოქმედებითს ხასიათს. ბოდუენ დე კურტენეს მიხედვით, სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა ენობრივი კატეგორიები არის მარკირებული. უფრო მეტიც, მისი აზრით, ხშირად ერთი ენის ფარგლებშიც კი მარკირებული კატეგორიების სფერო ცვალებადია — ზოგი კატეგორია დროთა განმავლობაში ფორმობრივ გამოხატულებას კარგავს. ზოგი კი, პირიქით, იძენს. მეცნიერის აზრით, ენაში ყოველთვის „თვლემენ ჩანასახოვან მდგომარეობაში მყოფი ისეთი მნიშვნელობები, რომელთაც ჯერ განსაკუთრებული ექსპონენტები არ გააჩნიათ“ (ი. ა. ბოდუენ დე კურტენე 1963, 83-84). მაგალითად, ამა თუ იმ ენაში მუდმივი ფორმალური ნიშანი შეიძლება არ ჰქონდეს სქესის, რიცხვის, განსაზღვრულობა/განუსაზღვრელობის და ა.შ. კატეგორიებს. ასეთ კატეგორიებს ავტორი „ფარულ ენობრივ წარმოდგენებს“ უწოდებს და „აშკარა ენობრივ წარმოდგენებს“ უპირისპირებს. ბო-

დღენ დე კურტენეს თანახმად, პირველი ბევრად სჭარბობს მეორეს, რაც თავისთავად მეტყველებს ფარული კატეგორიების მნიშვნელობაზე ენაში.

ფარული გრამატიკის საკითხებს ვხვდებით ა. ა. პოტენიას შრომებშიც. ფორმალურ მნიშვნელობასა და მის ბგერით გამოსახულებას შორის ურთიერთობა, პოტენიას აზრით, არ თავსდება ერთხელ და სამუდამოდ დადგენილ ნორმებში. ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ ზოგიერთ ენაში ჩვენთვის კარგად ცნობილ მნიშვნელობებს თავისი ფორმა არ გააჩნიათ (ა. ა. პოტენია 1958).

ა. ა. შანშატოვის მოძღვრებაში გრამატიკული კატეგორია განმარტებულია როგორც „წარმოდგენა სხვა წარმოდგენებთან ურთიერთობის შესახებ, რომელიც სიტყვით გადმოცემულ მთავარ მნიშვნელობას ახლავს“ (ა. ა. შანშატოვი 1941, 420). ამ განმარტების მიხედვით, მრავლობითობის გრამატიკული კატეგორია გამოვლინდება, მაგალითად, სიტყვაში дома', სადაც მრავლობითობის შესახებ წარმოდგენა შეხამებულია ძირითად მნიშვნელობასთან (дом).

გრამატიკულ კატეგორიებს მიაკუთვნებს შანშატოვი სქესს, კონკრეტულობასა და აბსტრაქტულობას, მხოლობითობასა და მრავლობითობას და ა.შ., ანუ არა მხოლოდ მორფოლოგიურ, არამედ ლექსიკურ-გრამატიკულ სიტყვასაწარმოებელ დაჯგუფებებს, აგრეთვე მნიშვნელობებს, რომლებიც წინადადებაში კომბინირებული საშუალებებით გამოიხატება. გრამატიკული კატეგორიების ამგვარ მრავალფეროვნებას შეესაბამება მათი გამომხატველი საშუალებების სიმრავლეც: მორფოლოგიური, სინტაქსური, სიტყვასაწარმოებელი, ფონეტიკური. ამასთან, ზოგიერთი კატეგორია საერთოდ არ არის მარკირებული, ზოგი კი ერთ მეტყველების ნაწილში ფორმით არის გამოხატული, ხოლო სხვა მეტყველების ნაწილში კი — არა. (იქვე, 434).

გრამატიკული კატეგორიებისა და ენაში გამოხატვის საშუალებათა ასეთი სიუხვე, ა. გ. ბონდარკოს სამართლიანი შენიშვნის თანახმად, იმ მოვლენის აღწერის სფეროში გადადის, რომელსაც ფარულ კატეგორიებს უწოდებენ (ა. გ. ბონდარკო, 1978, 20-21).

ფარული გრამატიკის იდეის განვითარებაში ლინგვისტები განსაკუთრებით გახაზავენ აკადემიკოს ლ. ვ. შჩერბას როლს. შჩერბას მიხედვით, ენაში არსებობენ ე.წ. „ზოგადი კატეგორიები“, რომლებიც სხვადასხვა ლექსიკურ მნიშვნელობას აერთიანებენ. ეს კატეგორიები გამოიხატება მორფოლოგიური და პროსოდიული საშუალებებით (მახვილი, ინტონაცია და ა.შ.), დამხმარე სიტყვებით ან სინ-



ტაქსური კავშირებით (ლ. გ. შჩერბა, 1957, 64). შჩერბას კონცეფციაში მთავარი როლი განეკუთვნება შინაარსობრივ მხარეს, რომელიც პრაქტიკულად შეიძლება ნებისმიერი ფორმით გამოიხატოს. ენაში ფუნქციონირებენ ისეთი კატეგორიებიც კი, რომელთაც საერთოდ არ გააჩნიათ მორფოლოგიური ფორმა და არც სჭირდებათ იგი. „თუ ვიცით, რომ კაკადუ ჩიტია, — წერს შჩერბა, — ჩვენ არ ვეძებთ ფორმალურ ნიშნებს იმისათვის, რომ ამ სიტყვაში არსებითი სახელი ამოვიცნოთ“ (იქვე, 66).

ფარული კატეგორიების იდეას ჩვენი დროის გრამატიკოსების ნაშრომებშიც ვხვდებით.

ს. დ. კაცნელსონი „ფარულს უწოდებს იმ გრამატიკულ კატეგორიას, რომელიც დამალულია სიტყვის ლექსიკურ მნიშვნელობებში ან სიტყვებს შორის სინტაქსურ კავშირებში (ს. დ. კაცნელსონი, 1972). სიტყვა „ფარულის“ ამგვარი გაგება გულისხმობს ამ ტერმინით აღნიშნული კატეგორიების შესაბამისი ბგერითი გამოხატულების არარსებობას და უპირისპირდება „აშკარა“ ანუ მარკირებულ გრამატიკულ კატეგორიებს. აღსანიშნავია, რომ ფარული გრამატიკული ნიშნების კვლევას კაცნელსონი აუცილებლად უკავშირებს სიტყვათშეხამებების, კონტექსტის ანალიზს, რადგანაც მისი აზრით, სწორედ „გრამატიკულად გაფორმებული და წინადადებად ჩამოყალიბებული ენობრივი ნიშნები გამოხატავენ ფარულ კატეგორიებს“ (იქვე, 83).

ფარულ მნიშვნელობებს კაცნელსონი ხედავს სიტყვათა გრამატიკულ დაყოფაში კლასებად და ქვეკლასებად, სინტაქსური ვალენტობის ფუნქციასა და ლექსიკური მნიშვნელობების ფარულ დერეგაციაში. ფარული კატეგორიების მნიშვნელობის განმასხვავებელ ფუნქციად ავტორი თვლის კონტექსტში პოლისემიისა და ომონიმიის მოხსნის უნარს. ნათქვამის გათვალისწინებით, შეიძლება ითქვას, რომ ფარული კატეგორიები ფაქტობრივად ასრულებენ სპეციალური ფორმანტების როლს. კაცნელსონის აზრით, ფარული კატეგორიების გამოვლენის გარეშე გრამატიკა ვერ ჩაითვლება შესწავლილად.

ა. ვ. ბონდარკო „ფარული გრამატიკის“ ცნებას განიხილავს კატეგორიულად მარკირებული და არამარკირებული მნიშვნელობების დაპირისპირებით. არაკატეგორიული მნიშვნელობები, ა. ვ. ბონდარკოს მიხედვით, გამოვლინდება გრამატიკული ფორმის ხმარებისას, მაგრამ ისინი არ არიან ინვარიანტული. მაგალითად, სიტყვათშეთანხმება „Вот-вот он придет“ გადმოსცემს არა ზოგადად

მომავალ დროს, არამედ უახლოეს მომავალს. ეს, ბონდარენკოს მიხედვით, არაკატეგორიულური მნიშვნელობაა, რადგანაც რუსულ ენაში ახლო და შორეული მომავალი ფორმალური ნიშნით არ გამოიყოფა. არაკატეგორიულური მნიშვნელობა, ამგვარად, თან-მსლები მნიშვნელობაა, რომელიც კონტექსტში მაშინ ამოტივტივდება, როცა შესაბამისი გარემოცვა იქმნება. (ა. გ. ბონდარკო, 1978). ა. გ. ბონდარკო კატეგორიულურ, ანუ ექსპლიციტურ მნიშვნელობებს მიაკუთვნებს არაფარულ, ხოლო არაკატეგორიულურ, იმპლიციტურ მნიშვნელობებს — ფარული გრამატიკის სფეროს.

ყველაზე ხშირად ფარული გრამატიკის პრობლემებს უკავშირებენ უცხოელ მეცნიერებს ბ. უორფსა და ე. კოშმიდერს.

ბ. უორფი ფარული გრამატიკის ფუძემდებლად ითვლება. მისი აზრით, ყველა გრამატიკული კატეგორია ორ ჯგუფად იყოფა: 1) აშკარა გრამატიკული კატეგორიები (overt categories) და 2) ფარული გრამატიკული კატეგორიები (covert categories), რომლებიც სიტყვის ფორმაში, ჩვეულებრივ არ ჩანან, მაგრამ გამოვლინდებიან წინადადებაში, კონტექსტში (ბ. ლ. უორფი 1959, 88-89). სწორედ ასეთი აშკარა და ფარული (ფენოტიპური და კრიპტოტიპური) კატეგორიები ქმნიან, ბ. უორფის აზრით, მეტყველების შინაარსს.

ტერმინი „ნაგულისხმევი კატეგორიის შინაარსი“ გერმანელ მეცნიერს ე. კოშმიდერს ეკუთვნის. ასეთ კატეგორიებში იგი აერთიანებს რიცხვის (მხოლოდობითისა და მრავლობითის), დროისა (წარსული, ახლანდელი და მომავალი) და ა.შ. კატეგორიებს. სწორედ ასეთი კატეგორიები ქმნიან, კოშმიდერის აზრით, ენის შინაგან ლოგიკურ სტრუქტურას და ამიტომ აუცილებლად არსებობენ ენაში აშკარა და ფარული ფორმით. პირველ შემთხვევაში ისინი სპეციალური გრამატიკული მაჩვენებლებით გამოიხატებიან, მეორე შემთხვევაში კი — ამოიცნობიან კონტექსტიდან (ე. კოშმიდერი, 1965).

აშკარა და ფარული კომპონენტების დაპირისპირება შეიმჩნევა არა მარტო გრამატიკის, არამედ ლექსიკის, უფრო ზუსტად, კი სემანტიკის სფეროში, რაც გარკვეულწილად, სიტყვების ლექსიკური მნიშვნელობების მიმართ კომპონენტური ანალიზის მეთოდის გამოყენების შედეგი იყო. ბუნებრივია, რომ აშკარა და ფარული სემანტიკური კომპონენტები ჩვეულებრივ გამოიყოფა იმ ლინგვისტების შრომებში, რომლებიც კომპონენტების ანალიზის მეთოდს იყენებენ. ასეთი კომპონენტების დაპირისპირების საფუძველი ლექსიკაში, როგორც გრამატიკაში, არის ფორმალური გამოხატვის პრინციპი. მა-

გალითად, ფ. გ. ლაუნსბერგი ერთმანეთს უდარებს მდებარეობას და მამრობითი სქესის ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინებს ინგლისურსა და ესპანურ ენებში და მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ერთი და იგივე სემანტიკური კატეგორიები (ამ შემთხვევაში, მდებარეობითი და მამრობითი სქესი) სხვადასხვა ენაში შეიძლება სხვადასხვაგვარად გადმოიცეს: სიტყვაში არსებული მაჩვენებლით ან მის გარეშე. ასე, ესპანურ ენაში სქესობრივი განსხვავება დასა და ძმას შორის შესაბამის სიტყვაში გამოხატულია -o და -a სუფიქსების დაპირისპირებით: *hermano/hermana*. რუსულ და ინგლისურ ენებში კი სქესის კატეგორია ფარულია, თუმცა ეს კატეგორია აღნიშნული ენებისათვის არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ვიდრე ესპანურისათვის (ფ. გ. ლაუნსბერგი, 1956).

ფ. ს. საუტგორდსი და ჩ. დასვონი არაფარულ კომპონენტებად თვლიან ისეთებს, რომლებიც სიტყვის ფორმაში გამოიხატება (მაგ. მრავლობითი რიცხვის ფორმა ინგლისური ენის არსებით სახელებში ან ზმნის -ed სუფიქსით გადმოცემული წარსული დროის ფორმა). ფარული კომპონენტია, მათი აზრით, სულიერის ან სქესის კატეგორია *a boy, a girl, Jack, Mary* და ა.შ. არსებით სახელებში, სადაც მათი არსებობა/არარსებობის შესახებ შეიძლება ვიმსჯელოთ *he* და *she* ნაცვალსახელებთან შეხამების მიხედვით (ფ. ს. საუტგორდსი, ჩ. დასვონი, 1974).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამა თუ იმ ენის თავისებურება, სიტყვათა ურთიერთშეხამების კანონზომიერება ხშირად ენაში არსებული ფარული გრამატიკული კატეგორიებით არის განპირობებული. ამასთან, აშკარა და ფარული გრამატიკული კატეგორიების სისტემა სხვადასხვა ენისათვის განსხვავებულია, რაც გარკვეულ დაბრკოლებას უქმნის ამა თუ იმ უცხო ენის ათვისებას. მაგალითად, ერთ-ერთი უპირველესი სიძნელე, რომელსაც ინგლისური ენის შესწავლის პირველივე დღეებში წააწყდება ქართველი, არის III პირის მხოლოდობით რიცხვში პირისა და კუთვნილებითი ნაცვალსახელების დიფერენცირება სქესის მიხედვით. ინგლისური ენის ყველა მასწავლებელმა კარგად იცის, თუ რამდენი ვარჯიშია საჭირო იმისათვის, რომ ქართველმა ბავშვმა *he, she, it, her, his, its*, ნაცვალსახელების სწორი ხმარება გაითავისოს. აღნიშნული სიძნელის წყარო ისაა, რომ ქართულ ენაში სქესის კატეგორია მარკირებული არ არის.

ფარული გრამატიკის თვალსაზრისით საინტერესოა ის განსხვავებაც, რომელიც ქართულსა და ინგლისურ ენებს შორის არსებობს სულიერი და უსულო არსებითი სახელების კუთვნილების გამოსახა-

ტავად. როგორც ცნობილია, ქართულ ენაში კუთვნილება ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით გადმოცემა იმის მიუხედავად, კუთვნილებისადრესატი სულიერი საგანია თუ უსულო (მაგ. მთის ძირი, დედის გული და ა.შ.) ინგლისურ ენაში საქმე სხვაგვარადაა: სულიერი საგანისათვის კუთვნილება 's-ით გამოიხატება, უსულოსათვის კი, როგორც წესი, of+თ შესიტყვებით (შდრ.: Ann's book და the leg of a table). ინგლისური ენა კიდევ უფრო შორს მიდის და შესაძლებლად მიიჩნევს კუთვნილების გამომხატველი ორივე საშუალების ერთდროულად, ერთსა და იმავე კონტექსტში ხმარებას, რის შედეგადაც მიიღება განსხვავებული სემანტიკური დატვირთვის კონსტრუქციები, რომლებიც ქართულად მოაზროვნე ბავშვებისათვის ადვილი აღსაქმელი არ არის. სწორედ ამით აიხსნება ის, რომ უმეტესობა ქართველი სტუდენტებისა ერთსა და იმავე სიტუაციაში არჩევს იმპაროს my parent's freind და არა a freind of my parents და ამით თავიდან აიცილოს შესაძლებელი შეცდომა.

ზემოთ ძირითადად საუბარი გვქონდა ფარულ გრამატიკულ კატეგორიებზე. უცხო ენის, კერძოდ, ინგლისურის შესწავლის თვალსაზრისით არანაკლებ მნიშვნელოვანია აშკარა და ფარული კატეგორიების დაპირისპირება ლექსიკის სფეროში, რაზედაც მომდევნო სტატიაში გვექნება საუბარი.

ლიტერატურა

ო. ა. ბოდუენ დე კურტენე, 1963 — Бодуэн Де Куртене, И. А. Язык и языки, В кн.: Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию. Т. II Москва, 1963.

ა. ვ. ბონდარკო, 1978 — Бондарко, А. В., Грамматическое значение и смысл. Ленинград, 1978.

ბ. დ. კაცნელსონი, 1972 — Кашнелсон, С. Д., Типология языка и речевое мышление. Москва, 1972.

ე. კოშმიდერი, 1965 — Koschmieder, E, 1965: Beiträge zur allgemeinen Syntax, Heidelberg.

ფ. გ. ლაუნსბერი, 1956 — Lounsbury, F. G., 1956: A semantic analysis of the Pawnee Kinship Usage. — in Language, No 1.

ა. ა. პოტებნია, 1958 — Потення А. А., Из записок по русской грамматике. Т I-II, Москва, 1958.

ა. ა. შახმატოვი, 1941 — Шахматов А. А., Синтаксис русского языка. 2-ое изд. Ленинград, 1941.

ლ. გ. შერბა, 1957 — Щерба Л. В., Избранные работы по русскому языку. Москва, 1957.

ფ. ს. სუტგორდსი, ჩ. დახვონი, 1974 — Southwords, F. S., Dasvony Ch., Overt and Covert Categories. — Foundations of Language. N. Y., 1974.

ბ. ლ. უორფი, 1959 — Whorf, B. L., Language, Thought and Reality. Cambridge (Mass.) N. Y., 1959.

NANA DZOTSENIDZE

On the Problem of Covert and Overt Categories

Summary

The paper deals with the problem of overt and covert categories as presented in works of some foreign grammarians. The author points out the importance of such categories in the process of acquiring the English language.

რუსულად კავშირებით

რადენიმი საკითხი სამეცნიერო ტექსტებთან დაკავშირებით

როგორც ცნობილია, სამეცნიერო ენა სწავლულთა ენაა, რომელიც წარმოადგენს ძირეული ენის ვარიანტს. ჩვენი სტატიის მიზანია, განვიხილოთ სამეცნიერო სამწერლობო ენის რადენიმი დამახასიათებელი თავისებურება, რომელთანაც მკვლევარს ყველაზე უფრო ხშირად უხდება შეხება. სამეცნიერო ტექსტი, მსგავსად მხატვრულისა, წარმოადგენს ერთ მთლიანობას და აგებულია კონკრეტული მოთხოვნებისა და წესების გათვალისწინებით, ენობრივი ნორმების დაცვით, რადგანაც ტექსტის კომპოზიციური სტრუქტურა წარმოადგენს რთულ იერარქიას მთელი რიგი მისთვის დამახასიათებელი ენობრივი გამონათქვამების ვარიანტებით, ლექსიკური ერთეულების სხვადასხვა ინფორმაციული დატვირთვით და სხვა. ზოგადად, სამეცნიერო ტექსტის ან სტატიის მიკროკომპოზიცია შეიძლება 2 ნაწილად დაგვით:

1. შინაგანი მხარე, რაც გულისხმობს შემდეგს: მოკლე მიმოხილვა ანუ ექსკურსი, თემატური გადახვევები (სრულყოფილი ინფორმაციის მისაღებად), საკითხის ავტორისეული შეფასებები, შენაარსი.

2. გარეგნული მხარე, რომელიც შეიცავს შემდეგს: სათაური, რეზიუმე, შესავალი, ტექსტი, საილუსტრაციო მასალა, თავები, დასკვნა, დამოწმებული ლიტერატურა, სქოლიო. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სამეცნიერო ტექსტებში ბუნებრივ მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს მთელი რიგი ლექსიკური ერთეულების გამოვლენის დიდი სიხშირე. ეს ერთეულებია: დასახელებები, ტერმინები, ქვესათაურები, თავების მინიშნება, სტერეოტიპული გამოთქმები, რომელსაც გერც ერთი სამეცნიერო ნაშრომი გვერდის ვერ აუვლის. გამოვლენების თავიდან ასაცილებლად სამეცნიერო შრომების ავტორები იყენებენ გაგვრცელებულ აბრევიატურებს, მაგ., Br.E.; AM.E.; ESL და ა.შ. თუ განვაზოგადებთ, სამეცნიერო სტატიას, ტექსტს თუ მოხსენებას, დავინახავთ მთელ რიგ საერთო ნიშან-თვისებას. შეგვირდებით რადენიმი ყველაზე გავრცელებულ მათგანზე; ერთ-ერთი რა თქმა უნდა, ტერმინების სიჭარბეა ამ სფეროში.





ენისა და საზოგადოების ისტორია დროში განუყოფელი ერთობა და ამ უკანასკნელის განვითარების ყველა ეტაპი უწყველად აისახება ენაში. ბუნებრივია, ეს პროცესები ბევრ სიძნელეს უქმნის მკვლევარს. ჯ. ლ. ლემკე მიუთითებს (ჯ. ლ. ლემკე, 1992, გვ. 61), რომ ენაში სრული ჩაწვდომა ვერ ხერხდება იმიტომ, რომ სრულად ვერ შევიცნობთ ენის სემიოტიკური სისტემის მუშაობას. თუ ჩვენ ვერ ვიგებთ ლექსიკური ერთეულის მნიშვნელობის განვითარებას, მის სრულყოფას, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მნიშვნელობა არ ვითარდება და შესაბამისად ვერც იმ აზრს დავუშვებთ, რომ სემანტიკური სისტემები სპონტანურად შეიქმნა და დამკვიდრდა თანამედროვე ფორმით.

სამეცნიერო ენა და ლიტერატურა ერთ-ერთი ყველაზე კარგი გამომხატველია ჩვენი ყოფის განვითარებისა და განუვითარებლობის. ამ ბოლო დროს უკანა პლანზე გადავიდა საზღვაო, კოსმოსური და სხვა სფეროთა ტერმინოლოგია, სამაგიეროდ ქართულში წინ წამოიწია მეცნიერების რამდენიმე დარგმა, რომლებმაც დიდი სახეცვლილება განიცადა დასავლური ორიენტაციის გავლენით. ეს დარგებია: ბიზნესი, ეკონომიკა, კომპიუტერული მეცნიერება, და სხვა. აქედან გამომდინარე, ენაში შემოვიდა უამრავი უცხო ტერმინი, რომლებსაც არა აქვთ შესაბამისი ქართული შესატყვისი და ხშირ შემთხვევაში მეცნიერებს უხდებათ კალკირება, რაც დამწყები მეცნიერისათვის მეტ წილად გაუგებარია და აუცილებელი ხდება განმარტების შემოტანა. ეს პროცესი რთულია და, რა თქმა უნდა, მოითხოვს გარკვეულ პერიოდს დასახვეწად და შესაბამისი შესატყვისების თანდათანობით დასამკვიდრებლად. მაგალითად კალკია — აგენტი *agent*; ბანკორი *bancor*; მაგრამ *bull* — ზოგადი მნიშვნელობა „ხარი“, ასევე გვევლინება საბირჟო ტერმინად, რომელსაც არა აქვს ზუსტი ქართული შესატყვისი და განმარტება შედევნაირად — გამყიდველი, რომელიც თამაშობს მომატებაზე; ანდა — *blue buttons (Br.E.)* — ლონდონის საფონდო ბირჟის უუფლებო მოხელეები, რომლებიც ასრულებენ ბირჟის წევრების დავალებებს. *cap* — როგორც ეკონომიკური ტერმინი, ნიშნავს ზედა ზღვარს, *to ballon* — აქციების კურსის გაბერვა. როგორც ვხედავთ, ამ ტერმინების კალკირება ვერ ხერხდება მსგავსად შემდეგისა: ამაღლამაცია — *amalgamation* ან ალოკაცია — *allocation*. თუ დავუყვირდებით, გნახავთ, რომ სიტყვის „ხარი“ საბირჟო ტერმინად გადაქცევისას ადგილი აქვს ამ სიტყვის სემების — გამბედაობის და სიძლიერის — წინ წამოწევის, რასაც შედეგად მოჰყვა მისი ტერმინად გადაქცევა.



ტერმინების უმრავლესობა სამეცნიერო ტექსტებში განსაკუთრებული და შეზღუდული მნიშვნელობით გვევლინება; მაგ.: დიფერენციაცია, როგორც ტერმინი, ნიშნავს — საკითხის გადაჭრას და ნაწევრებულად; ზოგადი მნიშვნელობით კი — ერთი კლასის საგნების (ობიექტების, მოვლენების) განსხვავებას რაიმე ნიშნის მიხედვით. აქვე შეიძლება მოვიყვანოთ საპირისპირო მაგალითიც: ხშირია, როცა ლექსიკური ერთეული იღებს ზოგად სამეცნიერო დატვირთვის და გამოდის თავისი ვიწრო სემანტიკური ჩარჩოებიდან. მაგ., ლოკალური (გეოლოგიაში); აბსურდი (მათემატიკაში) და სხვა.

მაშასადამე, ტერმინები იღებენ როგორც ზოგად, ისე ვიწრო მნიშვნელობას. ისინი არა მარტო ასახელებენ რაიმე ცნებას, არამედ ხშირად განსაზღვრავენ და აზუსტებენ ამ უკანასკნელს სემანტიკური ჭრილიდან. უმთავრესად გვხვდება ერთი, ორი, სამ (დასაშვებია მეტი) წევრიანი ტერმინი. მათ აქვთ ვალენტობის და შესატყვისობის ინჰერენტული უნარი, მაგრამ ყველგან ინარჩუნებენ ძირითად მნიშვნელობას. საინტერესო მოვლენასთან გვაქვს საქმე მიმართებაში მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის ტერმინის ჩარჩოებში. ამ წევრებს შორის მიმართება სემანტიკურ დონეზე ძალიან რთული და ცვალებადი პროცესია; რომელზეც პასუხის გაცემა ერთი სტატიის ფარგლებში არ ხერხდება. ზოგადად კი შეიძლება ითქვას, რომ 1, 2, და ა.შ. წევრიანი ტერმინები ქმნიან ერთ მოდელს — კონკრეტული მნიშვნელობის მატარებელ კომპლექსს. ისინი ობიექტური ხასიათის და მყარი ბუნების მქონე ერთეულებია და უპირისპირდებიან ინდივიდუალურ-სუბიექტურ ფაქტორს მხატვრულ ლიტერატურაში. ამის გამო ისინი ვერ ახდენენ თავისუფალ ვარირებას შესიტყვებებში, ტრანსფორმაციას ერთი მოდელიდან მეორეში. ეს კი ნიშნავს, რომ მათი სემანტიკური საზღვრები ჩაკეტილია და ისინი უმთავრესად მონოვალენტურნი არიან. საკუთრივ ტერმინები შეიძლება იყოს ვიწრო საზღვრებში მოქცეული: მაგ., აეროდინამიკური ძალა და ფართო მნიშვნელობის მატარებელიც მაგ., განუსაზღვრელი პირობა. ტერმინის სიუხვე სამეცნიერო ლიტერატურაში, მათი მრავალფეროვნება, ვალენტობის უნარი და კლასიფიკაცია უდაოდ საინტერესო საკითხებია, მაგრამ ჩემი მიზანი მათი ზედმიწევნითი შესწავლა არ ყოფილა, ისინი ზოგადად მიმოვიხილე, როგორც სამეცნიერო ტექსტის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მახასიათებელი.

სამეცნიერო ლიტერატურის შესწავლისას არ შეიძლება არ აღინიშნოს ფაქტი, რომ ეს სფერო ასევე გამოირჩევა სხვადასხვა სტერეოტიპული კონსტრუქციების გამოყენებით. მათი მუდმივი და

მრავალმხრივი გამოყენება, ნ. რაზინკინას აზრით (ნ. რაზინკინა, 1978. გვ. 96-99), აიხსნება იმით, რომ სამეცნიერო ლიტერატურა მოკლებულია ინდივიდუალურობას, რაც ასე სრულყოფილად ჩნდება მხატვრულ ლიტერატურაში თუ პოეზიაში. არ იქნებოდა გადაჭარბებული ითქვას, რომ სამეცნიერო ლიტერატურა საკუთრივ ენობრივ სპეციფიკას სტერეოტიპული ენობრივი საშუალებების შერჩევაში გამოავლენს; ამრიგად, ეს ერთ-ერთი უმთავრესი საკითხია ამ სფეროს ტიპოლოგიური თვისებების გამოსავლენად. ზემოაღნიშნული ავტორის აზრით, სამეცნიერო ლიტერატურას აქვს თავისებური ენობრივი სპეციფიკა საკომუნიკაციოდ, რაც გამოიხატება ენობრივი სტერეოტიპული საშუალებების შერჩევაში და შტამპების დამკვიდრებაში. ისინი ხასიათდებიან ფუნქციონალური მიზანდასახულობით და, ბუნებრივია, ავტორისეული ინდივიდუალურობა უკანა პლანზე გადადის, ასეთი შტამპებია: ზოგადი ანალიზის (ანდა ჩატარებული ანალიზის) მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ... გვინდა აღვნიშნოთ, რომ... და სხვა. მსგავსი სახის კონსტრუქციებს ახასიათებთ ემოციურ-შეფასებითი ელემენტების ნეიტრალიზაცია. ნეიტრალიზაციის მომენტი კარგად ჩანს რეგულარულად გამეორებულ ენობრივ ფორმებში, როგორიცაა. საყოველთაოდ ცნობილია, რის შედეგად დგინდება... და სხვა. მსგავსი კონსტრუქციების ხშირი გამოყენება ნეიტრალიზაციისავე მიისწრაფვის და ვიღებთ მზა შტამპებს. მათთან მიმართების სიხშირე, ფიქრობ, აიხსნება იმით, რომ ისინი განაპირობებენ ზუსტ, არაორაზროვან მიდგომას განსახილველ საკითხთან. ბევრ შემთხვევაში სტერეოტიპული კონსტრუქციები ავტომატურად გამოიყენება ავტორის მიერ და ხელს უწყობს ამ უკანასკნელს აზრის ჩამოყალიბებაში. მართალია, ისინი სემანტიკურად გაცვეთილი, ინფორმაციულად ნაკლებად დატვირთული ფრაზებია და თითქმის წაშლილია ექსპრესიულობა, მაგრამ მაინც მეტად საჭირონი ხდებიან არაორაზროვანი, ლოგიკური მსჯელობის მისაღწევად და ჩამოსაყალიბებლად. მათ ერთგვარ საშენ მასალად მივიჩნიევ სამეცნიერო ტექსტის აგებისას.

რიგ მეცნიერთა აზრით, სამეცნიერო სფერო უარყოფს მოვლენის ავტორისეულ ემოციურ შეფასებას. ფიქრობ, რომ ყველა მეცნიერული დაკვირვება თუ საცვლევო ობიექტის აღწერა გვაძლევს ახალ ინფორმაციას ამ უკანასკნელზეც, რაც გადმოიცემა ავტორისეული შეფასებით; ავტორისეული შეფასებები კი არ შეიძლება იყოს ერთგვარი, უკიდურესად შტამპური ხასიათის მატარებელი. ის ყოველთვის გამოირჩევა ავტორისეული ენობრივი ნიუანსებით ნეიტრალიზა-

ციის ფონზე, რაც თავისუფლად ჩაითვლება მკვლევარის სუბიექტურობის საზომად მის კონცეფციებში, პირობაში, ვარაუდში და ა.შ.

უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ სამეცნიერო ტექსტებში ძალიან გავრცელდა ვარაუდის აღმნიშვნელი შტამპური ფრაზებისაკენ სწრაფვა, რაც ლექსიკურ დონეზე გამოიხატება შემდეგნაირი კონსტრუქციების გამოყენებით, მაგ., *It's presumable; we admit; it's preferable, perhaps; probably; the preference of the model...; our supposition about the problem...* და ა.შ. აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ავტორისეული სუბიექტურობის გამოხატვა მსგავსი სახის სავარაუდო ფრაზებითაც დგინდება. უფრო მეტიც, სამეცნიერო ლიტერატურა მიისწრაფვის განსაზღვრულობიდან სავარაუდოსაკენ. ასევე აღსანიშნავია, რომ ავტორისეული თვალსაზრისი შემოტანილია 1 პირის მხოლოდითი რიცხვის ნაცვალსახელით, მოდალური ზმნების სიუხვით, რასაც ჩემი სტატიაც ადასტურებს. ზემოთ აღნიშნული — პრაქტიკაში შემდეგნაირად დადასტურდა. ასპირანტ-მაძიებელთან მუშაობისას ხშირია სამეცნიერო ენისადმი გაუცხოების მომენტი. ეს ალბათ ზდება, იმის გამო, რომ ისინი მიუღდგებიან ბოლომე სამეცნიერო ენას, როგორც ჩვეულებრივ სალაპარაკო, ყოველდღიური ძირეული ენის ფორმას. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს სამეცნიერო ტექსტების თარგმნის პროცესში. უდაოა, რომ სამეცნიერო ენა არის მისი შესაბამისი დედენის სახეობა, მაგრამ ის მაინც თავისებურია და შეიძლება მას გუწოდოთ განათლებულთა ენა, რომელიც მოითხოვს გარკვეული ნორმების ცოდნას. ასპირანტ-მაძიებელი სპეციალობის მიხედვით შესაბამისი ტექსტების დამუშავების შემდეგ, (რაც აშკარად იგრძნობა ტექსტის 15-20 გვერდის თარგმნის შემდეგ), უკვე ადვილად იყენებს ზეპირმეტყველებაში და თარგმნის პროცესში შემდეგი ტიპის სტერეოტიპულ ფრაზებს, მაგ., *our investigation leads us to something...; It gives a confused picture of smth...; შტამპებს: it is claimed; It is noted; we think it admissible* და მრავალი სხვა.

მაშასადამე, მეცნიერს და მით უმეტეს დამწყებს (იგულისხმება ასპირანტ-მაძიებელი) ჩვევაში უნდა ჰქონდეს ჩამოყალიბებული მორფოლოგიური მოდელების, სტერეოტიპული ფრაზების, ბუნებრივი ტერმინების ცოდნის მარაგი და მათზე მუშაობის პრაქტიკა, რომ დამოუკიდებლად იმუშაოს სპეციალურ ლიტერატურაზე და დაწეროს სამეცნიერო სტატია თუ მოხსენება უცხო ენაზე. რაც შეეხება გრამატიკულ მასალას, აქ უფრო ადვილ პირობიდან გვაქვს საქმე. ისინი აღებულია ძირეული ენიდან (ჩვენ შემთხვევაში ინგლისურ



რი ენიდან) მზა სახით და მოითხოვს მხოლოდ გრამატიკულ მანერა მუშის ცოდნას. შემსწავლელებმა ეს იციან ენის ზოგადი კურსის დაუფლებისას.

აღსანიშნავია სამეცნიერო ტექსტების კიდევ ერთი თავისებურება; ეს არის ნორმალიზაციისაკენ სწრაფვის პროცესი. წარსული მიმდგომის ფრაზები, ზედსართავები, ზმნები აშკარად გაარსებითებისაკენ მიისწრაფვიან. რასაც ადასტურებს მსგავსი მაგალითების სიხშირე: to create→creation; plump→plumpness; convex→convexity. მაგ.,...those convex glasses→if the Glass have a due degree of convexity...; refracted→refraction;...will not be refracted enough→...for want of a sufficient refraction და სხვა.

ნორმალიზაციისაკენ სწრაფვის პროცესი, როგორც ეს ჰელიდე-სეულ ლინგვისტიკაშიც დასტურდება (ა. კ. ჰელიდე, ჯ. რ. მარტინი, 1993. გვ. 13.) ხელს უწყობს ავტორისეული დამოუკიდებლობის ფაქტორის დაცვას, საკითხის დაბეჭდვით დამტკიცებას, მოცემული ინფორმაცია უფრო კონკრეტდება და, გარდა ამისა, ვნახავთ, რომ შესაძლებელია საგნის თვისება იქცეს ცნებად. მაშასადამე, მივდივართ ახალი ცნებისა თუ ტერმინის დამკვიდრებისაკენ მსგავსად შემდეგი მაგალითებისა: ამოზნეილობა, გარდატეხა და სხვა. ამ პრობლემის განხილვას მივყავართ ე.წ. გრამატიკული სტრუქტურების მეტაფორულ პრობლემასთან სამეცნიერო ლიტერატურის ფონზე, რაც ერთ-ერთი ახალი პრობლემაა და მოითხოვს შემდგომ დაზუსტებასა და კვლევას.

ყოველივე ზემოთქმულიდან შეიძლება შემდეგი დასკვნების გამოტანა: 1. სამეცნიერო ტექსტი დღეს მოგვწვამს მსგავსობისას მისწრაფვის განუსაზღვრელობიდან ვარაუდისაკენ. 2. სამეცნიერო ტერმინი უმთავრესად 1.2 (დასაშვებია მეტი) წევრიანია. ვალენტობის უნარის მიუხედავად ტერმინები ქმნიან ერთ მთელს კონკრეტული მნიშვნელობების მატარებელ კომპლექსს. ტერმინი ობიექტური ხასიათის და მყარი ბუნების მქონე ერთეულია. გვევლინებიან როგორც ზოგადი მნიშვნელობით, ისე უკიდურესად ვიწრო საზღვრებში მოქცეულნი, ამის გამო ისინი ვერ ახდენენ თავისუფალ ვარირებას შესატყვევებში. ტრანსფორმაციას ერთი მოდელიდან მეორეში, რაც ნიშნავს, რომ მათი სემანტიკური საზღვრები ჩაკეტილია და უმთავრესად მონოვალენტურნი არიან. 3. სამეცნიერო ლიტერატურა თავის ენობრივ სპეციფიკას სტერეოტიპული საშუალებების ჭარბად გამოყენებაში გამოავლენს. ეს სტერეოტიპული საშუალებები ხშირი ხმარებისაგან კარგავენ ემოციურ-შეფასებით ფაქტორს და ხდებიან ნეიტრალური ერთეულები. თუმცა სამეცნიერო ტექ-

სტების შტამპები ინფორმაციულად ნაკლებად დატვირთული ერთეულებია, ისინი უდაოდ საჭირონი არიან არაორაზროვანი, ლოგიკური, სარწმუნო მსჯელობისათვის. 4. გარკვეული მეტყველების ნაწილების ნორმალიზაციის პროცესი ხელს უწყობს ავტორისეული დამოუკიდებლობის და სუბიექტურობის ფაქტორის დაცვას. ნორმალიზაციის პროცესის დროს ხდება ინფორმაციის ზედმიწევნითი დაკონკრეტება და მივდივართ ახალი ცნების დამკვიდრებისაკენ.

და ბოლოს, რადგანაც სამეცნიერო ენა არის სწავლულთა ენა, მკვლევარს საშუალება ეძლევა გაუზიაროს მიღებული ინფორმაცია თუ შედეგი ყველა დაინტერესებულ პირს და იგი უდაოდ ინტერნაციონალურ ხასიათს ატარებს თავისი დამახასიათებელი თვისებებიდან გამომდინარე.

ლიტერატურა

ჭ. ლ. ლემკე, 1992 — Lemke J. L., New challenges for systemic-functional linguistics: dialect diversity and language change; Network, 18. p. 61-68.

ნ. რაზიკინა, 1978 — Н. М. Разикина, Развитие языка английской научной литературы, Наука, Москва, 1978. ст. 96-99.

მ. ა. კ. ჰელიდი, ჯ. რ. მარტინი, 1993. — M. A. K. Halliday and J. R. Martin "Writing Science". The Falmer press, 1993. p. 13.

RUSUDAN KAVTIASHVILI

Some Points on Scientific Texts

Summary

The language of science as well as scientific literature as the variety of parent language has become the language of literacy.

The present paper focuses on the common characteristic features and issues typical of scientific texts. The increasing tendency from generalization to probability is observable. The necessary stereotyped elements help to construct the scientific texts, articles, reports together with great number and variety of terms in their restricted borders. The process of nominalization of some parts of speech in discourse leads to the creation of new scientific terms and grammatical metaphors.

განაზა რუსიშვილი

ანდაზის იმპარტიული სემანტიკური სტრუქტურის თაობაზე
(პრაგმატიკის ფონზე)

სამეტყველო აქტის პროცესში მოსაუბრე ინფორმაციის გარკვეულ ნაწილს იმპლიციტურად გადასცემს მსმენელს. ეს პროცესი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მაშინ, როდესაც სამეტყველო აქტის ძირითადი აზრი სწორედ იმპლიციტურ დონეზეა კონცენტრირებული.

ინფორმაციის იმპლიციტური ფორმით გადაცემის საკითხზე მკვლევარები ორ საპირისპირო აზრს გამოთქვამენ. ერთნი (ო. დიუკრო, 1972; გ. გრაისი, 1980 გვ. 217-237) თვლიან, რომ ინფორმაციის იმპლიციტურად გადაცემა ხდება იმ შემთხვევაში, თუ მოსაუბრეს გარკვეული მიზეზების გამო არ ძალუძს ან არ სურს სათქმელის ექსპლიციტურად გამოხატვა. მეორენი კი გაუმართლებლად თვლიან, რომ ინფორმაციის იმპლიციტურად გადაცემის ძირითადი მიზეზია არა მოსაუბრის სურვილი სათქმელის ქარაგმულად გამოხატვისა, არამედ ენის უუნარობა მკვეთრად და ზედმიწევნით ზუსტად გადმოსცეს ინფორმაცია (ჰონგ ფე, 1980, გვ. 399).

ჩვენ ვეთანხმებით გ. სერლის აზრს, რომ ენას ძალუძს ყველაფრის ზუსტად გამოხატვა (გ. სერლი, 1974, გვ. 54), დამატებით კი დავძენდით, რომ მოსაუბრე თავისი ნებით ირჩევს ინფორმაციის გადაცემის ხერხს და თუ იგი უპირატესობას იმპლიციტურ ხერხს მიანიჭებს, მაშინ იგი, თავისთავად, გულისხმობს, რომ მსმენელი შესძლებს მისი თქმულის დეკოდირებას.

იმპლიციტურად აზრის გამოხატვის ძირითადი სახეა მეტაფორა, რომელიც არის, ფაქტობრივად, „აზროვნების ფორმა“ (რ. ჰასკელი, 1987 გვ. 245), მთქმელი ამბობს უშუალოდ იმას, რასაც გრძნობს, ის ამ სახით აღიქვამს სამყაროს, რომელზეც საუბრობს.

სამეტყველო აქტებში ანდაზა ხშირად იხმარება, რაც გამოწვეულია მისი, როგორც ენობრივი ერთეულის, განზოგადებული შინაარსითა და სხარტი ფორმით.

ანდაზის დეკოდირება თავისთავად რთული პროცესია, მით



უმეტეს, თუ ანდაზა მკვეთრად მეტაფორულია. მაგრამ იქაც, სადაც ეს მეტაფორა ადვილად იხსნება, მეტაფორის მეორე, ანუ გადატანითი აზრის მიღმა დევს კიდევ ერთი შრე, ასე ვთქვათ არქეტიპული შრე, კოლექტიური ცნობიერების სიღრმეებიდან მომდინარე, რომელიც თავისთავად ანდაზის სიღრმისეულ ბირთვს შეადგენს და იმპლიკაციის ერთ-ერთ შრეზე აქტუალიზდება¹. ნებისმიერი იმპლიციტური გამონათქვამის, მათ შორის ანდაზის, დეკოდირების დროს მსმენელს უხდება ე.წ. „სემანტიკური ძიების“ მეთოდის გამოყენებით, ერთი მხრივ, ანდაზის იმპლიკაციური და ალუზიური შინაარსის გამოვლენა და მეორე მხრივ, სიტუაციის ილოკუციური ძალისა და პერლოკუციური ეფექტის დადგენა სამეტყველო სიტუაციის ექსპლიციტური შინაარსისა და კონტექსტის გათვალისწინებით.

ანდაზის ერთ-ერთ სპეციფიკად გვეჩვენება ის, რომ მისი ფიქსირებული სემანტიკა ფიქსირებულ კონტექსტს აყალიბებს, და როგორც ამბობს ვიეტნამელი მკვლევარი ჰოანგ ფე (ჰოანგ ფე, 1980 გვ. 400), თუმცა ანდაზა, როგორც ასეთი, მაქსიმალურად დეკონტექსტუალიზებულია, ყოველი კონკრეტული ხმარების დროს იგი „კონტექსტუალიზდება“ და იძენს კონკრეტულ იმპლიციტურ შინაარსს.

ანდაზის სემანტიკური სტრუქტურა სამი ურთიერთდაკავშირებული დონის სინთეზად გვესახება. ეს დონეებია 1) პრესუპოზიციის, 2) ექსპლიციტური შინაარსისა და 3) იმპლიციტური შინაარსის დონეები. ალბათ სწორედ ამიტომ, ზოგიერთი მკვლევარი იმპლიციტურ შინაარსს პრესუპოზიციის სახეობად თვლის (ო. დიუკრო, 1972, გვ. 23). ჩვენ ვეთანხმებით ს. ფილმორს (ს. ფილმორი, 1971, გვ. 273), რომელიც არასწორად მიიჩნევს პრესუპოზიციისა და იმპლიციტური შინაარსის დონეების გაიგივებას. იგი თვლის, რომ პრესუპოზიციის ზოგად საფუძველს, კონტექსტთან ერთად, ერის მენტალიტეტი და, საერთოდ, სამყაროს მოდელი შეადგენს. ხოლო კონკრეტულ კონტექსტსა და სამეტყველო აქტში ზოგადი მოდელის რაღაც ნაწილი აქტუალიზდება და გამონათქვამის პრესუპოზიციად იქცევა.

მაგ. სიტუაციაში "Don't be angry with him. You Know birds of a feather flock together" (არ გაუბრაზდე (მას) ხომ იცი, ბუმბულებით

¹ ამ საკითხზე მზადდება ჩვენი სტატია, ამიტომ მასზე აქ აღარ შევჩერდებით (მ. რ.)

მსგავსი ფრინველები ერთად იყრიან თავს), ამ ანდაზის სემანტიკური სტრუქტურა ასეთია: ექსპლიციტურ დონეზე გამოიყოფა ხატოვანი მეტაფორული ანდაზა ინტენსიური, ადვილად დასამახსოვრებელი ხატიით. იმპლიციტური დონე უკავშირდება კონკრეტულ სიტუაციას, ანუ იმას, რასაც მთქმელი კონკრეტულ სიტუაციაში გულისხმობს და პრესუპოზიციის დონეს, როგორც საფუძველს გაგებისას.

იმპლიციტურ დონეზე აქტუალიზდება მნიშვნელობის იმპლიკაციური და ალუზიური კომპონენტები, ხოლო პრესუპოზიციის დონიდან აქტუალიზდება სამყაროს მოდელის ის ნაწილი, რომელშიც ჩადებულია ცოდნა ერთი ჯიშის (ბუმბულით მსგავსი) ფრინველების ერთად თავშეყრისა და ურთიერთობის შესახებ.

თუ ზემოხსენებული ანდაზის მაგივრად ვიხმართ „ჩვეულებრივ“ გამონათქვამს, მაგ: "Don't be angry with him, they have much in common and consequently, they are friends" („ნუ გაუბრაზდები (მას), მათ ბევრი საერთო აქვთ და შესაბამისად, მეგობრობენ), მაშინ წაიშლება ის მდიდარი პრესუპოზიციური ფონი, რომელიც მხოლოდ ანდაზის ხმარების დროს აქტუალიზდება, და, შესაბამისად, ჩაქრება ის ეფექტი, რომელიც მხოლოდ ანდაზის ხმარებას მოსდევს თან.

ლიტერატურა

გ. გრაიხი, 1980 — Грайс, Г. П. Логика и речевое общение, Новое в зарубежной лингвистике, вып XVI стр. 217-2

ი. დიურკო, 1972 — Ducrot O. Dire et ne pas dire, Paris, 1972

კ. ხერლი, 1972 — Searle J. R. Les acts de language, Paris, 1972.

ბ. ფილმორი, 1971 — Fillmore C. J. Verbs of juadgig: An exercise in semantic description Studies in Linguistic Semantics: C. J. Fillmore and D. T. Langendoen (eds) New York, 1971.

რ. ჰასკელი, 1987 — Haskell R. E. Gianbattiste Vico and the discovery of metaphovic cognition Cognition and symbolic structure. Dorwood (H. J) 1987.

შოანგფე, 1980 — Хоанг Фэ, Семантика высказывания, Новое в зарубежной лингвистике, вып. XVI, 1980.

Towards the Hierarchical Semantic Structure of a Proverb (from the standpoint of pragmatics)

Summary

Our ability to automatically arrive at interpretations of the unwritten and the unsaid is based on decoding correctly of what has been said. The usage of a proverb in a context is connected with this ability.

The semantic structure of a proverb consists of three independent layers: the presuppositional layer, the layer of the implicit meaning and that of the explicit meaning.

In the case of the contextual actualization of a proverb the above-mentioned layers of its semantic structure act together, helping the interlocutor to decode the meaning of the utterance. Rich presuppositional associations add to the effect produced by the proverb.



რუსულან იმანიშვილი

სამეცხველო მაჟსიმების რღვევის პრაგმატული თავისებურებანი მხატვრულ ტექსტში

საუბრისას ადამიანები ხშირად ნალაპარაკევის შინაარსზე მეტ მნიშვნელობას თვით საუბრის ფაქტს ანიჭებენ. ის, თუ როგორ ვსაუბრობთ, რამდენად ხმაშემალი, სწრაფად, რა ინტონაციითა და რაზე ვამახვილებთ ყურადღებას — გვაჩვენებს, თუ როგორ ვართ ერთმანეთის მიმართ განწყობილნი. ადამიანებს სჭირდებათ ურთიერთგაგებაც და იმავდროულად დისტანციის დაცვაც, რათა ზედმეტად არ შეიჭრან ერთმანეთის პირად სამყაროში. გრაისის კოოპერაციის პრინციპი (Cooperative Principle) სწორედ ამ მიზანს ემსახურება. ამ პრინციპის მიხედვით მოგვეთხოვება, რომ საუბრის პროცესში ჩვენ მიერ წარმოთქმული ყველა ფრაზა ზელს უწყობდეს ამ საუბრის მიზნებს.

Make your contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged (პ. გრაისი, 1975).

პ. გრაისი ცდილობდა აეხსნა, თუ როგორ ახერხებენ ამა თუ იმ ენაზე კომპეტენტური მოსაუბრეები ზოგადი კანონების ან კონვენციების საშუალებით გაუგონ ერთმანეთს, ე.ი დაამყარონ კომუნიკაცია. ჰარვარდის უნივერსიტეტში ლექციების კითხვისას მან პირველად მოხაზა თავისი იმპლიკაციის თეორია, რომელიც ითვლება ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან თეორიად პრაგმატიკის განვითარების ისტორიაში. ეს არის მცდელობა ახსნისა, თუ როგორ მიდის მსმენელი წარმოთქმულიდან ნაგულისხმევამდე, გამოხატული მნიშვნელობის დონიდან ნაგულისხმევი მნიშვნელობის დონემდე.

გრაისის 4 სასაუბრო მაქსიმა გვეხმარება გავარკვიოთ თუ რა იმპლიკაციასთან გვაქვს საქმე. (ქ-ნი ნ. შენგელია მაქსიმას თარგმნის როგორც „კატეგორიის“ (ნ. შენგელია, 1987, გვ. 81)).

ხარისხის მაქსიმა: [Maxim of Quality] არ თქვამს ის, რაც იცით რომ მცდარია; არ თქვამს ის, რისი საკმარისი მტკიცებაც არ გააჩნიათ.

რელევანტურობის მაქსიმა: [Maxim of Relevance]

იყავით რელევანტური.

რაოდენობის მაქსიმა: [Maxim of Quantity] გახადეთ თქვენი წვლილი იმდენად ინფორმატიული, რამდენადაც საჭიროა (საუბრის მოცემული მიზნისათვის); არ შეიტანოთ საჭიროზე მეტად ინფორმატიული წვლილი.

რაგვარობის მაქსიმა: [Maxim of Manner] ერიდეთ გამოხატულების ბუნდოვანებას; ერიდეთ ორაზროვნებას; იყავით ლაკონური (ერიდეთ მჭევრმეტყველებას); იყავით თანამიმდევრული.

გრაისის ოთხი მაქსიმა საესებით გასაგებია, მაგრამ როდესაც რეალურ საუბარზე დაფიქრდებით, მივხვდებით, რომ ყველა ზემოხსენებული მტკიცება შეფარდებითია. რა რაოდენობაა საჭირო? რა სახის სიმართლე? რა არის რელევანტური? რა არის ნათელი?

ზემოხსენებულ მაქსიმებს ლ. გოქსაძე და ი. დემეტრაძე შესაბამისად თარგმნიან როგორც ხარისხის, რელევანტურობის, სისრულია და მანერის მაქსიმებს.

მოცემული სტატია წარმოადგენს ცდას, გამოავლინოს, თუ როგორ ირღვევა გრაისის მაქსიმები საუბრისას და დაადგინოს, თუ რა ლინგვისტური საშუალებებით ახერხებს მოსაუბრე მისთვის სასურველი მიზნის მიღწევას.

ჯენი თომასის აზრით, შემთხვევები, როდესაც მოსაუბრე იცავს ყველა მაქსიმას, ყველაზე ნაკლებ საინტერესოა; მათი რღვევა კი საკმაოდ ხშირად ხდება. იგი ჩამოთვლის მაქსიმების რღვევის 5 შემთხვევას:

1. უგულვებელყოფა (Flouting)
2. განზრახული დარღვევა (Violation)
3. უნებური დარღვევა (Infringement)
4. გაჩუმების არჩევა (Opting out)
5. შეყოვნება (Suspending)

1) უგულვებელყოფა — მოსაუბრე აშკარად არღვევს პრინციპს არა იმ მიზნით რომ მოატყუოს მსმენელი, არამედ რათა მიანიშნოს მას, ეძებოს მნიშვნელობა, რომელიც განსხვავდება ან თან ახლავს გამოხატულ მნიშვნელობას.

2) განზრახული დარღვევა — ამ შემთხვევაში პრინციპის დარღვევა ხდება მოტყუების მიზნით. მოსაუბრე ამბობს

ნახევრად სიმართლეს, მაგრამ მის ნათქვამში არაფერი მიგვაჩვენებს, რომ არ ხდება მთელი ინფორმაციის მოწოდება. ამგვარი განზრახული დარღვევა პრინციპისა გვიქმნის მცდარ იმპლიკაციას, რომ მოსაუბრე ამბობს სიმართლეს (უგულვებელყოფისაგან განსხვავებით, სადაც ვხვდებით, რომ მოსაუბრე ცრუობს).

3) უნებური დარღვევა — პრინციპის დარღვევა ხდება არა მოტყუების ან იმპლიკაციის აღძვრის მიზნით, არამედ იმიტომ, რომ მოსაუბრე არაკომპეტენტურია ენაში (მეტყველების დეფექტი აქვს, ენა კარგად არ იცის, ბავშვია, მთვრალი და ა.შ.), რის გამოც ნათლად ვერ მეტყველებს.

4) გაჩუმების არჩევა — მოსაუბრეს სხვადასხვა მიზეზების გამო არ სურს ან არ შეუძლია სიმართლის თქმა და არც იმ იმპლიკაციის შექმნა, რომ უარს ამბობს თანამშრომლობაზე (მაგ. მღვდელს ან პოლიციელს შეიძლება არ ჰქონდეს რაიმე ინფორმაციის გაცემის უფლება) და ამას გულწრფელად ამბობს.

5) შეყოვნება — დარღვევის ამ სახეობასთან გვაქვს საქმე ტაბუს ან ცრურწმენების შემთხვევაში, რაც იცვლება კულტურიდან კულტურაში. ხშირად ამა თუ იმ სიტყვის ხმარება გარკვეულ ენებში მიუღებელია და მიმართავენ ევფემიზმებს, დაშვებულია ბუნდოვანება (მაგ. „უხსენებელი“).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეს შემთხვევები ჯ. თომასს ზებირ-მეტყველებაზე დაკვირვების შედეგად აქვს გამოყოფილი, ჩვენ კი შეგვეცდებით იგივე გაგაკეთოთ მხატვრული ლიტერატურის მასალაზე, რაც, რამდენადაც ცნობილია, ჯერ არავის უცდია. საილუსტრაციოდ აღებულია სომერსეთ მოემის ნაწარმოებები. ამგვარად, ჩვენი ძირითადი საკვლევი ობიექტია, თუ რა ენობრივი საშუალებებით არის გამოხატული რღვევის ხუთი შემთხვევა მხატვრულ ლიტერატურაში (ე.ი. ლინგვისტური ორგანიზაცია) და რა მიზანს ემსახურება იგი (ე.ი. მისი ფუნქციონალური დატვირთვა).

1) ხარისხის მაქსიმის უგულვებელყოფა ძირითადად საუბარს. ირონიის ელფერს ანიჭებს. სინამდვილის აშკარად საპირისპირო აზრის გამოთქმით ხდება მსმენელის სასაცილოდ აგდება ან საუბრის გახალისება. მაგ:

“When you are eighteen your emotions are violent, but they're not durable”.

“You're full of worldly wisdom, Elliott”, I smiled.

(The Razor's Edge)

აქ ორივე მოსაუბრემ კარგად იცის რომ ელიოტი არ არის ბრძენი და არც თავს დებს ამაზე; ირონიის სტილისტური ხერხით ხდება რეალურის საპირისპირო ფაქტის გამოხატვა.

რელევანტურობის მაქსიმის უგულვებელყოფის შედეგად მოსაუბრის ძირითადი მიზანია საუბრის თემის შეცვლა, რადგან იგი მისთვის უსიამოვნოა, საჩოთიროა, ან რადგან მან არ იცის რა პასუხი გასცეს დასმულ კითხვას, ამიტომ უცაბედად გადადის სრულიად სხვა თემაზე. მაგ:

"I've come to see you on behalf on your wife".

"I was just going out to have a drink before dinner. You'd better come too"

(The Moon and Sixpence)

ჩარლზ სტრიკლენდმა ცოლი მიატოვა და პარიზში ჩავიდა, რათა მთელი თავისი დრო ხელოვნებისათვის დაეთმო. ბუნებრივია, მეუღლისაგან უშუამავლის სტუმრობა მას დიდად არ გახარებია, სურს საუბარი რაც შეიძლება მეტ ხანს გადადოს და სადილად დაწვევას სთხოვს.

რელევანტურობის მაქსიმის უგულვებელყოფა შეიძლება გამოიწვიოს შემოფოტებაშიც. როდესაც ადამიანს ესაუბრებიან რაიმე საგანზე, რომელიც მას დიდად არ აინტერესებს და სასწრაფოდ სჭირდება სრულიად სხვა რამის გაგება, მას, ბუნებრივია, თავისთვის საინტერესო თემაზე გადააქვს საუბარი ყოველგვარი წინასწარი ფრაზების გარეშე. მაგ:

"How white you are, my friend! Surely you aren't nervous?"

"Have you got the documents?"

(The Hairless Mexican)

რაოდენობის მაქსიმის უგულვებელყოფა გამოიხატება ჭარბი ან მცირე ინფორმაციის მიწოდებით. ძირითადად ეს ხდება, როდესაც მოსაუბრეს არ სურს ინფორმაციის გაცემა ან სიმართლის თქმა და ამას აგრძნობინებს მსმენელებს, იფარგლება მოკლე პასუხით, მაგ:

"Did you get anything out of your experience, at the mine, I mean, and on the farm?"

"Yes", said Larry, nodding his head and smiling.

(The Razor's Edge)

ლარი უსიამოვნო თემის თავიდან აცილებას ცდილობს ცალსახა მოკლე პასუხით და უარყოფით დატვირთვას ღიმილით ამცი-

რებს. მოემის ერთ-ერთი გმირი კი ამ მაქსიმის უგულვებელყოფას ირონიის გამოსახატავად იყენებს. მაგ:

"What is it that you're reading?"

"A book" – She looked at him with irony.

(The Painted Veil)

ქითიმ იცის, რომ შეკითხვა ინტერესით არ არის გამოწვეული, მხოლოდ კომუნიკაციის ხერხია დაძაბული ურთიერთობის განსამუხტავად.

რაგვარობის მაქსიმის უგულვებელყოფა ძირითადად მიზნად ისახავს პირდაპირი პასუხის თავის არიდებას, რაც მეტად დამახასიათებელია ინგლისელთათვის და ხშირად შეიცავს მსუბუქ ირონიას:

"I'm just going to have breakfast. Come along and have it with me."

"I have a great affection for you, Roy," I answered, "but I don't think you are the sort of person I'd care to have breakfast with. Besides, I've already had mine."

(Cakes and Ale)

2). ხარისხის მაქსიმის განზრახული რღვევა მხატვრულ ტექსტში გამოიყენება მოტყუების მიზნით. მოსაუბრე ამბობს ნახევარ სიმართლეს, მისთვის ან მსმენელისათვის ნაკლებად ხელსაყრელ ფაქტს კი მალავს:

"You do think I've done right, don't you?"

"I think you've done right for you", I said fairly confident that she wouldn't catch the slight distinction I made in my reply."

(The Razor's Edge)

რელევანტურობის მაქსიმის განზრახული რღვევის მაგალითები მხატვრულ ტექსტში ვერ მოვიძიეთ, ალბათ რადგან საუბრის თემის შეცვლით არავინ არავის ატყუებს, უბრალოდ უსიამოვნო თემას არიდებს თავს.

რაოდენობის მაქსიმის განზრახული რღვევა ძირითადად გამოწვეულია იმ ფაქტით, რომ მოსაუბრეს არ სურს ან არ შეუძლია კითხვაზე სასიამოვნო პასუხის გაცემა და აღნიშნავს სხვა თვისებას, აწვდის მსმენელს ნაწილობრივ ინფორმაციას. შემდეგ მაგალითში ჯულია ლამბერტი შეკითხვაზე „რას ფიქრობ, როგორია?“ პასუხად აღნიშნავს მსახიობის მხოლოდ გარეგნობას და არაფერს ამბობს მის პროფესიულ მონაცემებზე, რომლებიც ამგვარი პასუხიდან გამომდინარე კითხვის ნიშნის ქვეშ დგება:

"What do you think of her?"

"She's as pretty as a picture."

(Theatre)

ზოგჯერ პერსონაჟი ზედმეტს ლაპარაკობს, მაგრამ არაადეკვატურ ინფორმაციას იძლევა. მაგ:

"I asked him if he was happy with Ata."

"She leaves me alone", he said. "She cooks my food and looks after her babies. She does what I tell her. She gives me what I want from a woman."

(The Moon and Sixpence)

რაგვარობის მაქსიმის განზრახული რღვევისას ბუნდოვანება არბილებს უსიამოვნო ინფორმაციის ძალას:

"Hadn't he got a job?"

"It didn't amount to anything and it came to an end."

"What Bessie means by that is that he was fired" – Harding put in.

(A Woman of Fifty)

აქ ბესის სურს რაც შეიძლება ტაქტიკურად აღნიშნოს მეგობრის სამსახურიდან დათხოვნის ფაქტი.

მაქსიმებმა შეიძლება გადაფარონ ერთმანეთი და ერთად იმოქმედონ. ყველაზე ხშირია რაოდენობისა და რაგვარობის მაქსიმების გადაფარვის შემთხვევები, როდესაც პასუხის გაცემის სურვილის არქონას მცირე ინფორმაციის მიწოდება ახლავს თან. მაგ:

"D'you wish now that you had married him?" (Larry)

"I've been very happy with Gray. He's been a wonderful husband... We like the same people and we like doing the same things. He's very sweet... You can't imagine how kind and considerate he is... Oh, I've been very lucky."

I asked myself if she thought she'd answered my question.

(The Razor's Edge)

აქ მოსაუბრე პირდაპირ არათერს ამბობს, ბევრ ფაქტს აღნიშნავს, რომლებმაც პასუხი უნდა იგულისხმონ, მაგრამ ცალსახად პასუხს თავს არიღებს.

3). მართალია ს. მოემის ნაწარმოებებში უნებური დარღვევის მაგალითები ვერ მოვიძიეთ, მაგრამ აქ შეიძლება გავიხსენოთ ბენჯამინის მეტყველება ფოლკნერის ნაწარმოებიდან "Sound and Fury".

4). გაჩუმების არჩევის მაგალითები მხატვრულ ლიტერატურაში მცირეა, მაგრამ მაინც გვხვდება. აქ მოსაუბრეები გულწრფელად აღნიშნავენ, რომ არ სურთ ან არ შეუძლიათ მოცე-

მთელ მომენტში პასუხის გაცემა. მაგ:

"But what difference can it make?"

"Pardon me, doctor, but I don't feel called upon to explain my official actions except to the proper authorities."

(Rain)

5). შეყვანების მაგალითები სომერსეტ მოემის ნაწარმოებებში ვერ მოვიძიეთ.

ამგვარად, სამეტყველო მაქსიმების რღვევები ძირითადად 5 ტიპისაა: უგულვებელყოფა, განზრახული დარღვევა, უნებური დარღვევა, გაჩუმების არჩევა, შეყვანება. ყველაზე მეტი მაგალითი მოგვცა პირველმა ორმა ტიპმა. მოვიძიეთ ყველა მაქსიმის უგულვებელყოფისა და განზრახული დარღვევის შემთხვევები და თვალი გავადევნეთ მათი რღვევის მიზეზებს. რაც შეეხება მაქსიმების გადაფარვას, ყველაზე ხშირია რაოდენობისა და რაგვარობის მაქსიმების ერთობლივი მოქმედების შემთხვევები, როდესაც პასუხის გაცემის სურვილის არქონას მცირე ინფორმაციის მიწოდება ახლავს თან. გვაქვს ხარისხისა და რაოდენობის მაქსიმების გადაფარვის მაგალითებიც, სადაც ნახევრად სიმართლეს ზედმეტი ლაპარაკი ერთ-ვის სიცრუის შესანიღბად. უნებური რღვევისა და შეყვანების მაგალითები სომერსეტ მოემის ნაწარმოებებში ვერ მოვიძიეთ, თუმცა არ არის გამორიცხული, რომ მეოცე საუკუნის სხვა მწერალთა ნაწარმოებებმა მრავალრიცხოვანი მასალა მოგვცეს. საილუსტრაციო მასალის მხატვრული ლიტერატურიდან მოტანით შევეცადეთ დაგვემტკიცებინა, რომ სამეტყველო რღვევის შემთხვევები იმავე ფუნქციონალურ დატვირთვას იძენენ მხატვრულ ტექსტში, რაც მათ ზეპირმეტყველებაში გააჩნიათ.

ლიტერატურა

ლ. გოგსაძე, ი. დემეტრაძე, 1996 — ლ. გოქსაძე, ი. დემეტრაძე; „ქართულ-ინგლისური ყოფითი თავისებურებები“ (I) თავაზიანობის ნორმები. თბილისი, 1996.

ბ. გრაიზი, 1975 — H.P. Grice. Logic and Conversation in "Syntax and Semantics"; Ed. by P. Cole and J.H. Morgan. New York and London. 1975.

ჯ. თომასი — Jenny Thomas "Meaning in Interaction; An Introduction to Pragmatics".

დ. ტანენი — Deborah Tannen — "That's Not What I Meant!".

RUSUDAN IMNAISHVILI

One Case of Decausation of -ev Suffixal Causatives in Middle Georgian

Summary

In the present paper we have considered 5 types of un-observance of Gricean maxims: flouting, violation, infringement, opting out and suspending. Jenny Thomas has classified these un-observances and given us examples from everyday true to life conversations. We have tried to show the characteristics of un-observances of the maxims on the examples from 20th century English literature, which, to the best of our knowledge, has not been attempted so far. The analysis of the material has proved that out of five means of un-observances the first two are most frequent. We have tried to prove that the cases of un-observance of speech maxims have the same functional loading in literary texts as in everyday speech.

თორნიკე გოგოლაშვილი

ინგლისური გაზეთის პირველი გვერდის ზოგადი ლინგვო-გრაფიკული თავისებურებანი

გაზეთი, როგორც ცნობილია, მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა შორის ერთ-ერთ ძირითად და უძველეს ფორმას წარმოადგენს. მის წინამორბედად მიიჩნევენ ინფორმაციის შემცველ ძველ ხელნაწერებს, როგორებიცაა ძველი რომაული და ძველი ჩინური განცხადებების დაფები და აგრეთვე იულიუს კეისრის ეპოქის დროინდელი ინფორმაციის შემცველი ბიულეტენები.

საინტერესოა თვით სიტყვა გაზეთის ეტიმოლოგია. იგი წარმოდგება ვენეციური წვრილი ვერცხლის ფულის „გაძეტას“ (gazzetta) სახელიდან, რომელიც იყო საფასური ხელნაწერი საინფორმაციო ფურცლებისა, XVI საუკუნეში ვენეციაში სპეციალური ბიურო რომ უშვებდა. ამიტომ პირველი გაზეთის დაბადების თარიღად XVI საუკუნე ითვლება.

პირველი ინგლისური გაზეთი კი XVII საუკუნეში გამოვიდა; ეს იყო ყოველკვირეული "Weekly News" (1622 წელი), ყოველდღიური კი იყო "Daily Courant" (1702 წელი).

ჟურნალისტურ და ლინგვისტურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული თვალსაზრისით გაზეთს სამი ძირითადი ფუნქცია აქვს:

1) საზოგადოების ინფორმირება მომხდარი ამბების შესახებ (გლობალური და ლოკალური);

2) მოვლენათა და ფაქტთა ინტერპრეტაცია და

3) ფართო მასების გართობა.

ლინგვისტურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული თვალსაზრისით, გაზეთის ენა ქმნის ცალკეული ენის ერთ-ერთ ენობრივ რეგისტრს.

გაზეთი კომუნიკაციის ერთობ საინტერესო ფორმას წარმოადგენს. აქ, ერთი მხრივ, კომუნიკანტებს შორის არ არის უშუალო კავშირი, იგი ფაქტობრივად დისტანტურად მიმდინარეობს, ე.ი. ინფორმაციის გადამცემი აქტიურია, მიმღები კი — პასიური, მაგრამ გაზეთშიც, ისევე, როგორც მასობრივ ინფორმაციათა სხვა საშუალებებში, ეს უკუკავშირი ფარულ ხასიათს ატარებს.



აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ ადრესატის ფაქტობრივ ერთობ მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ინფორმაციის გადაცემისას, ანუ ამ დროს გათვალისწინებული უნდა იყოს ადრესატის ისეთი სოციალიზაციური მონაცემები, როგორიც არის: ასაკი, სქესი, სოციალური წარმომადგენლობა, განათლების დონე. ყოველივე ზემოთ თქმულის გათვალისწინებით კიდევ უფრო მეტად საინტერესო ხდება ინგლისურენოვანი საზოგადოების თავისებური იერარქია და მრავალშვილიანობა. კერძოდ, გაზეთის კითხვალობის შემსწავლელი კომისიის მონაცემებით ინგლისურენოვანი საზოგადოება ექვს სოციალურ კლასად იყოფა. ამ შემთხვევაში დიფერენციაციის კრიტერიუმს სამსახური და შემოსავალი წარმოადგენს:

- 1) Upper-middle class მსხვილი ბურჟუაზია,
- 2) Middleclass ბურჟუაზია,
- 3) Lower-middle class წვრილი ბურჟუაზია,
- 4) Skilled working class მაღალი კვალიფიკაციის მქონე მუშათა კლასი,
- 5) Semiskilled and unskilled working class საშუალო კვალიფიკაციის მქონე მუშათა კლასი და, საერთოდ, კვალიფიკაციის უქონელი მუშათა კლასი,
- 6) These at the lowest levels of subsistence სახელმწიფოს კმაყოფაზე მყოფი საზოგადოებრივი ფენა.

1) **მსხვილი ბურჟუაზია** მთელი მოსახლეობის 3 პროცენტს შეადგენს და მასში შედიან წარმატებული ექიმები, მოსამართლეები, უნივერსიტეტის პროფესორები, კომპანიების მენეჯერები, ბანკის მმართველები, მაღალი ჩინის სამხედროები...

2) **ბურჟუაზია** შეადგენს 14 პროცენტს და მასში შედიან: მასწავლებლები, ჟურნალისტები, კომპანიათა მენეჯერები, წვრილი ბიზნესით დაკავებული პირები...

3) **წვრილი ბურჟუაზია** მოიცავს მოსახლეობის 22 პროცენტს: ექთნები, მბეჭდავები, პროგრამისტები, მღივნები, სტიუარდესები...

4) ეს ჯგუფი შეადგენს 28 პროცენტს და მოიცავს: მღებავებს, ელექტრიკოსებს, მემანქანეებს, მცხოვრებებს, მექანიკოსებს, ტაქსის მძღოლებს...

5) ეს კი შეადგენს 18 პროცენტს და აქ გვხვდებიან: კონდუქტორები, მწმენდავები, პორტიეზები, რძის მზიდავები...

6) და ბოლოს, სახელმწიფოს კმაყოფაზე პირთა კლასი შეადგენს 15 პროცენტს და ამ კლასში გაერთიანებული არიან: პენსიონერები, ინვალიდები და უმუშევრები.



აქვე აღსანიშნავია, რომ დიდი ბრიტანეთი გამოირჩევა განსაკუთრებით კითხვადობის ყველაზე მაღალი პროცენტით და ფაქტობრივად არცერთ ქვეყანაში არ გამოდის იმდენი გაზეთი, რამდენიც აქ.

როგორც ცნობილია, ბრიტანული გაზეთები ძირითადად ორ დიდ ჯგუფად იყოფა:

- 1) "quality" or "high-brow papers" ანუ ავტორიტეტული პრესა
- 2) "popular" or "low-brow papers" or "tabloids" ანუ ვულგარული პრესა.

გაზეთის სტრუქტურა თითოეული ჩვენგანისათვის კარგად არის ცნობილი. იგი შედგება პირველი, ბოლო და შიდა გვერდებისაგან. სამივე მათგანის ერთობლიობა ქმნის გაზეთის ინდივიდუალურ და განუმეორებელ სახეს. არსებობს გარკვეული ინფორმაციული მასალა, რომელიც გაზეთში პარამონიულად უნდა იყოს განაწილებული.

ამ მხრივ საინტერესოა გაზეთის პირველი გვერდი, მისთვის დამახასიათებელი ლინგვო-გრაფიკული სტრუქტურითა და ამ სტრუქტურაში არსებული ზოგადი თავისებურებებით.

გაზეთთა რედაქციებში სპეციალური ტერმინიც კი იხმარება — „პირველი გვერდის მასალა“, რადგანაც პირველი გვერდის კომპოზიცია განაპირობებს და ქმნის როგორც გაზეთის გარეგნულ სახეს, ასევე მის შინაარსს.

ლინგვისტური და ჟურნალისტური ლიტერატურის შესწავლამ და რვა ბრიტანული გაზეთის "Financial Times", "The Independent", "The Guardian", "The Daily Telegraph", "The Sun", "Evening Standard", "The Mail", "Daily Mirror" პირველი გვერდების ანალიზმა დაგვანახა, რომ გაზეთის პირველ გვერდზე საუბრისას შემდეგ თავისებურებებზე უნდა გამახვილდეს ყურადღება:

პირველყოვლისა, გაზეთის პირველი გვერდის გარეგნული სახის მეშვეობით ადრესატი ახდენს ამა თუ იმ გაზეთის იდენტიფიკაციას. ამისთვის კი საჭიროა, გაზეთს ჰქონდეს უცვლელი ლინგვო-გრაფიკული სტილი, ანუ უცვლელი უნდა იყოს გარეგნულად მისი სათაური, მასალათა განლაგების პრინციპი და თვით გაზეთის ფორმატიც; ზოგჯერ ღირებულია თვით გაზეთის ფურცლის ფერიც კი. მაგალითად "Financial Times"-ი ყოველთვის ვარდისფერ ფურცელზე იბეჭდება. ზემოთ ჩამოთვლილი იდენტიფიკაციისათვის საჭირო კრიტერიუმები უაღვიღებს ადრესატს გაზეთთა დიდ სიმრავლეში გამოყოფას და ამოიცნოს „თავისი გაზეთი“.

ასევე ერთობ საინტერესოა, როგორც ავტორიტეტული, ასევე ვულგარული ტიპის გაზეთთა ზოგადი თემატიკა და, კერძოდ, პირველი გვერდის თემატიკა.

აღსანიშნავია, ის ფაქტი, რომ გარე სამყაროში მომხდარი ყველა მოვლენა ჟურნალისტური თვალსაზრისით არ არის ღირებული, ფაქტების და მოვლენების შერჩევისას ჟურნალისტები გარკვეული კრიტერიუმებით სარგებლობენ.

გალტუნგმა და რუჟმა ნორვეგიულ პრესაზე დაკვირვებით გამოყვეს შემდეგი კრიტერიუმები (ვიმოწმებთ რ. ნეგრინის მიხედვით):

1) ინფორმაციის სიზშირე (რაც უფრო ხშირად ხდება ერთი და იმავე ტიპის მოვლენა, მით უფრო დიდია ალბათობა, რომ ის მოხდება გაზეთის ფურცლებზე),

2) ახალი ამბის მასშტაბურობა და ყოვლისმომცველობა,

3) ამა თუ იმ კულტურისათვის რამდენად ღირებულია ესა თუ ის მოვლენა,

4) ახალი ამბის მოულოდნელობა,

5) ინფორმაცია ელიტარული ერებისა და პიროვნებების შესახებ,

6) უარყოფითობა (რაც უფრო უარყოფითია მოვლენა, მით უფრო იპყრობს ჟურნალისტთა ყურადღებას. ამაზე კარგად მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ცნობილი ინგლისური გამოთქმა "No news is good news" 90-იან წლებში ასე გადაკეთდა "Good news is no news").

საინტერესოა აგრეთვე „გარდიანის“ ყოფილი რედაქტორის ელისტერ ჰეტერინგტონის მიერ შემოთავაზებული კრიტერიუმები:

1) მოვლენის დრამატულობა,

2) ახალი ამბის მოულოდნელობა,

3) ელიტარული ქრონიკა,

4) ამბის სკანდალურობა და კრიმინალურობა.

თუმცა თემატიკის არჩევისას აშკარაა სხვაობა ამ ორ გაზეთთან შორის. დაკვირვებამ ცხადყო, რომ ავტორიტეტული პრესა უპირატესობას ანიჭებს ფაქტებს და მოვლენებს პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ცხოვრების სფეროდან, ხოლო ვულგარული პრესა კი წინა პლანზე წამოწევს სკანდალურ ისტორიებს ელიტარულ პიროვნებათა ცხოვრებიდან და კრიმინალურ ქრონიკას. მაგალითად, ჩვენ მიერ განხილული რვა გაზეთიდან ოთხი იყო ავტორიტეტული და ოთხი — ვულგარული. აქედან ვულგარული გაზეთების პირველ გვერდებზე შემდეგი ინფორმაცია მოხვდა:

"Daily Mirror"-მა ყურადღება დაუთმო შემზარავ კრიმინალურ ისტორიას;



საქართველოს
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

"The Sun"-მა — სამეფო ოჯახის ერთ-ერთ სკანდალურ ისტორიას, რომელიც კერძოდ პრინც ჩარლზის პირადი მდივნის სამსახურიდან დათხოვნის ამბავს ეხებოდა;

"The Mail"-მა კი — ერთ-ერთი ელიტარული პიროვნების სკანდალურ ინტიმურ ისტორიას.

ხოლო ავტორიტეტულ გაზეთთა პირველივე გვერდიდან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ყურადღება ეთმობა პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ საკითხებს. აი, რამდენიმე სათაური ამ ტიპის გაზეთების პირველი გვერდებიდან:

"Congressman points at Reagan's role" "The Independent" 11/XII 86

"Us leading indicators give new evidence of recovery" "Financial Times" 31/VIII 91

ეს რაც შეეხება თემატიკას. ორივე ტიპის გაზეთთა პირველი გვერდი აგრეთვე ჟანრობრივად არის საინტერესო. აქ ვხვდებით ინფორმაციულ საგაზეთო ჟანრებს: რეპორტაჟსა და მოკლე ინფორმაციულ შეტყობინებებს.

ვულგარული გაზეთის პირველ გვერდზე ძირითადად ერთ სტატიას ვხვდებით, რომელიც შეიძლება მოიცავდეს მთელ პირველ გვერდს და აერთიანებდეს „ფანჯარასაც“ და „სარდაფსაც“.

ხოლო ავტორიტეტული გაზეთის პირველ გვერდზე ერთი არის ყოველთვის მოწინავე სტატია, რეპორტაჟი ანუ "lead"-ი, რომელიც მოთავსებულია პირველი გვერდის „ფანჯარაში“ აქვე უნდა დავმატოთ ის, რომ აქ გვხვდება აგრეთვე ორი ტიპის მოკლე ინფორმაციული შეტყობინება. პირველ ტიპში რამდენიმე მოკლე ინფორმაციული შეტყობინება გაერთიანებულია ერთ რუბრიკაში: "news in brief", "inside". ანალიზმა აგრეთვე ცხადყო, აღნიშნული მოკლე ინფორმაციული შეტყობინება ერთი რთული წინადადებისაგან შედგება. ხშირად ისინი შეიძლება აღვიქვათ, როგორც გაზეთის შიდა გვერდებზე მოთავსებული სტატიების პირველი აბზაცები, ანუ "lead"-ები.

მეორე ტიპის მოკლე ინფორმაციული შეტყობინება დამოუკიდებელ სტატიას წარმოადგენს.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს გაზეთის პირველი გვერდის სათაურები. რადგანაც აღრესატი უმეტეს შემთხვევაში მათი მიხედვით ირჩევენ მისთვის საინტერესო სტატიას. სათაური ორგანულად არის დაკავშირებული სტატიასთან და ფაქტიურად მისგან გამომდინარეობს. სათაურს აგრეთვე რეკლამის ფუნქციაც აკისრია. ინგლისურენოვან ჟურნალისტურ ლიტერატურაში სათაურთა ორ ტიპს გამოყოფენ:

1) "a news style – headline", ანუ ინფორმაციული ხასიათის სათაური,

2) "a free style-headline", — თავისუფალი სტილის სათაური, რამდენადაც პირველ გვერდებზე ინფორმაციულ ჟანრებს ვხვდებით, აქ გამოყენებული სათაურის ტიპიც "a news style-headline"-ია. აქ ორივე ტიპის გაზეთთა პირველ გვერდებზე მარტივი წინადადებების სტრუქტურის მქონე სათაურებს ვხვდებით:

"Charles private secretary is shattered by dismissal" "The Sun" 5/IX

96

"Congressman points at Reagan's role" "The Independent" 11/XII 86

აქვე დავძენთ, რომ ვულგარული ტიპის გაზეთთა სათაურებში შეფასება ექსპლიციტურად არის გამოხატული:

"The Ordeal of Nicki; Mirror Comment; Shameful, Wrong, Cruel Mr. Justice Mc. Neill" "Daily Mirror" 15/IX 84

გაზეთი ამავე დროს ვიზუალური კომუნიკაციის ერთ-ერთი სახეცაა. მისი ვიზუალური გაფორმების მნიშვნელოვანი ელემენტებია:

1) სათაურის გრაფიკული გადაწყვეტა და მისი ტიპები,

2) ფოტოილუსტრაცია და მისი დანიშნულება,

3) შრიფტთა მანიპულაცია.

ავტორიტეტულ გაზეთებში ძირითადად შემდეგი სახის სათაურთა გრაფიკული გადაწყვეტა გვხვდება:

----- მარცხნივ დამაგრებული „საფეხურიანი“ სათაურები,

----- ერთსტრიქონიანი სათაურები,

----- შებრუნებული „პირამიდის“ ტიპის სათაურები

ვულგარულში კი გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი სათაურთა ტიპებისა შეიძლება შეგვხვდეს:

----- სწორი „პირამიდის“ ტიპის სათაურები,

----- მარჯვნივ დამაგრებული „საფეხურიანი“ სათაურები,

----- გატეხილ სტრიქონიანი, ანუ „საფეხურიანი“ სათაურები.

აქვე შეიძლება შეგვხვდეს ქვესათაურები, რომლებიც ზოგჯერ მხოლოდ ერთი სიტყვით არიან გადმოცემული.

გაზეთში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ილუსტრაციასაც. გაზეთის პირველ გვერდებზე ძირითადად ინფორმაციული ფოტოგრაფიული ილუსტრაციები ჭარბობს. ფოტორეპორტაჟი სტატიას მეტ დამაჯერებლობას მატებს და ადრესატზე დიდ ემოციურ ზემოქმედებას და ეფექტს ახდენს.

ძირითადი განსხვავება შემდეგშია, რომ ავტორიტეტულ გაზეთებში უმეტესად შავ-თეთრი ფოტოები გვხვდება, ხოლო ვულგარულში

რულში არა მარტო პირველ გვერდზე ურთავენ ფერად ფოტოებს, არამედ შიდა გვერდებზეც, თუმცა ამ ბოლო დროს ზოგჯერ პირველი მათგანის პირველ გვერდზეც გვხვდება ფერადი ფოტოები.

შრიფტთა მანიპულირება ძირითადად ვულგარულ გაზეთებს ახასიათებს. ეს კარგად შეიმჩნევა სათაურთა სხვადასხვანაირი შრიფტებით აწყობაში.

გაზეთის პირველი გვერდი რეკლამირების თვალსაზრისით ერთ-ერთ საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენს.

ავტორიტეტულ გაზეთთა პირველ გვერდზე რეკლამას ყოველთვის მცირე ადგილი ეთმობა. იგი ძირითადად პირველი გვერდის „სარდაფის“ მარჯვენა კუთხეშია მოთავსებული.

ხოლო ვულგარული გაზეთის პირველ გვერდზე რეკლამა შეიძლება მოთავსებული იყოს ნებისმიერ ადგილზე, თვით გაზეთის სათაურის ქვეშაც კი.

ზემოთ თქმულიდან შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი:

1) გაზეთის პირველი გვერდის კომპოზიცია განაპირობებს და ქმნის როგორც მის გარეგნულ სახეს, ასევე მის შინაარსს.

2) ავტორიტეტულ გაზეთთა პირველივე გვერდიდან უპირატესობა ენიჭება მოვლენებს პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური სფეროდან, ვულგარულში კი პირველ პლანზეა წამოწეული სკანდალური ისტორიები ელიტარულ პირთა ცხოვრებიდან და კრიმინალური ქრონიკა.

3) ჟანრობრივი თვალსაზრისით ორივე ტიპის გაზეთთა პირველი გვერდი ერთგვარია, აქ გვხვდება რეპორტაჟები და მოკლე ინფორმაციული შეტყობინებები, თუმცა ვულგარული გაზეთის პირველი გვერდი შეიძლება ერთმა სტატიამ მოიცვას, როცა ავტორიტეტულში გვხვდება ერთი მოწინავე სტატია და მოკლე ინფორმაციული შეტყობინებები, რაც ხშირ შემთხვევაში აღიქმება, როგორც შიდა გვერდებზე მოთავსებული სტატიების პირველი აბზაცები.

4) და ბოლოს, რამდენადაც განსხვავებულია ეს ორი ტიპი თემატურად, იმდენად სხვაობს მათი პირველი გვერდების ლინგვოგრაფიკული სახეც.

ა) განსხვავებაა მათი პირველი გვერდის სათაურებში, როგორც გრაფიკულად, ასევე ენობრივად.

ბ) განსხვავებულია ორივე მათგანის პირველი გვერდების ფოტოდატვირთვა, რეკლამების განთავსების პრინციპი და მოცულობა, შრიფტთა მანიპულაცია.

6. **დარახელია**, საგაზეთო სათაურის ლინგვისტურ თავისებურებათა განმაპირობებელი ფაქტორები: მაცნე; ენისა და ლიტერატურის სერია № 2 1986.

8. **კვარაცხელია**, ქართული ენის ფუნქციური სტილისტიკა, თბილისი, 1990.

9. **შვედლიშვილი**, ჟურნალ-გაზეთების წარმოება და გაფორმება, თბილისი, 1984.

10. **ყიასაშვილი**, ახალი ამბების სოციო-ლინგვისტური მახასიათებლები: საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბილისი, 1996.

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. II, თბილისი, 1977.

Советский Энциклопедический Словарь, Москва, 1989.

Britain 1998 An Office Handbook, London, 1998.

D Crystal, The Cambridge Encyclopedia of Language, Cambridge University press, 1987

D. Crystal, The Cambridge Encyclopedia of English Language, Cambridge University Press, 1995

I. R. Calperin, Stylistics, Moscow, 1977

R. Negrine, Politics and the Mass Media in Britain Routledge, London (New York) 1989

New Connctions, No 8, 12, Penguin Books Ltd

TORNIKE GOGOLASHVILI

General Linguo-Graphic Peculiarities of the Front Page of British Newspapers

Summary

1. A composition of the front page conditions and creates both the layout and contents of the newspaper. The front page of the newspaper has the function of identification.

2. It is well-known that British newspapers fall into two large groups:

a) "Quality" or "High-brow" papers;

b) "Popular" or "Low-brow" papers or "Tabloids".

Quality papers deal mainly with political, economic or social events. Tabloids publish mainly scandalous stories from famous persons' lives and criminal chronicles.



3. From the viewpoint of genre both types of newspapers have the same type of front pages. They present reports and brief news items though the front page of a tabloid may be devoted to one article only. Quality papers always present a leading article and brief news items, which are often viewed as the leads of the articles inside.

4. Since the two types are thematically different, their front pages have a different linguo-graphic face. Titles of front pages differ both from language and graphic viewpoints.

There is a difference in the volume of photos, advertisements as well as font manipulations.

კახა ბაბუნია

მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანთა შედგენილობისა და გენეზისის საკითხი ქართველურ ენებში

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანია -მა||-მ. ამოსავალი ამ ფორმისათვის ძვ. ქართული -მან სუფიქსია (არნ. ჩიქობავა, 1939, გვ. 174; ა. შანიძე, 1980, გვ. 820).

ზანურში ორსავე დიალექტში მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანია -ქ (ი. ყიფშიძე, 1914, 017-022).

სვანურში მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად რამდენიმე სუფიქსს გამოყოფენ (-დ, -ად, -ემ, ემ, -ნემ, ჟემ, -ამდ, -ამნემ — იხ. თ. შარაძენიძე, 1983, გვ. 67). ეს ფორმები ორ ძირითად ტიპზე დაიყვანება: გვაქვს -მ-იანი და -დ-იანი ერგატივი (თ. შარაძენიძე, 1983, გვ. 67-78).

ერთი შეხედვით, სამართლიანია დავსვათ, რომ მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნები ქართველურ ენებში ერთიმეორეზე არ დაიყვანება (ა. ონიანი, 1989, გვ. 115; გ. ნებიერიძე, 1988, გვ. 88) — რაც ერთ-ერთ არგუმენტს წარმოადგენს ერგატიული კონსტრუქციის უწინარესობის უარსაყოფად ნომინატიურთან მიმართებით ამ ენებში (გ. ნებიერიძე, 1988, გვ. 88).

ქართული ენის ნაცვალსახელთა სისტემაში მან თავად წარმოადგენს ბრუნვის ნიშანდართულ ფორმას (პარადიგმატული თვალსაზრისით): ბოლოკიდური -ნ სუფიქსი მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად მოიაზრება; შდრ.:

სახ.	კაც-ი	იგი
მოთხრ.	კაც-მა	მა-ნ
მიც.	კაც-ს	მა-ს

-ნ სუფიქსს III პირის ნაცვალსახელის შედგენილობაში მოთხრობითი ბრუნვის არქაულ ნიშნად მიიჩნევენ (არნ. ჩიქობავა, 1939, გვ. 178; პ. შუხარდტი, 1950, გვ. 33-73; ა. შანიძე, 1980, გვ. 101). არსებობს განსხვავებული თვალსაზრისიც: ბ. კიკვიძის აზრით, -ნ დეტერმინანტი სუფიქსის ნაშთია (ზ. კიკვიძე, 1960, გვ. 62).

პირის ნაცვალსახელთა სტრუქტურული ერთგვარობა (შდრ. მე-ნა, შე-ნა, მა-ნა) ამ უკანასკნელი თვალსაზრისის სასარგებლოდ მეტყველებს (კ. გაბუნია, 1990).

ცნობილია, რომ ქართველურ ენათა ნაცვალსახელთა და ზმნისართთა სისტემაში დერივაციულ სუფიქსთა მონაცვლეობას ჰქონდა ადგილი (ა. მარტიროსოვი, 1964; გ. შალამბერიძე, 1959); შდრ. ქართ. ზე-ნა — ზე-და — ზე-გან-ი; ქვე-ნა — ქვე-შე — ქვე-და; მა-ნ-ა — მა-გან-ი... ეს ფაქტი გვაფარაულებინებს ერგატივის ნიშანთა ჩამოყალიბების ერთგვარ გზას სამსავე ქართველურ ენაში.

ნიშანდობლივად გვეჩვენება ის ფაქტი, რომ -ნ სუფიქსი ერგატივის ნიშნად არა მხოლოდ ნაცვალსახელთა სისტემაში გვხვდება, ზოგჯერ სახელებთანაც (დედა-მდედა-ნ — იხ. ბ. ჯორბენაძე, 1998, გვ. 550). -მან არქეტიპმა ქართულში მოგვცა ერთი მხრივ, -მა, მეორე მხრივ, -ნ ვარიანტი

ზანურსა და სვანურში -ნ სუფიქსი ნაცვალსახელურ და ზმნისართულ ფუძეებში საკმაოდ პროდუქტული ჩანს (მან. მუ-ნ; თი-ნა; ყი-ნ; სვან. ამ-გნ, ჩუბე-ნ...), მის მონაცვლედ სხვადასხვა დერივაციული სუფიქსების ხმარებაც დასტურდება (-დო, -ლე, -გო — ზანურში; -ეგ, -ბ, -ქა, -ლა — სვანურში — იხ. კ. გაბუნია, 1993, გვ. 63-71). ამდენად, დასაშვებად მიგვაჩნია მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანთა გენეზისის შემდეგი გზა ზანურსა და სვანურში:

ზანური: *მუ-გო (←პრაქართველური *მა-გა)→*-გო→*-გ→-ქ
შდრ. ქართ. მა-ნა→-ნა (შდრ. გ. როგავა, 1983, გვ. 45-46)

სვანური 1. *მა-ნა→*-მა→*მ→*ემ→ემ

ამ→ამ+დ

2. მა-ნა→*ნა→ნ→ნ+ემ→ნემ+დ

3. *მა-და→*და→-დ

სვანურის მრავალფეროვნება, როგორც ჩანს, კონტამინაციურ ფორმათა სიმრავლითაა გამოწვეული: შეინიშნება ფორმათა გაერთმნიშვნელობების ტენდენცია (ი. ჩანტალაძე, 1998, გვ. 119). რაც არქაული და ახალი წარმოების ფორმათა თანაარსებობას უწყობს ხელს.

ლიტერატურა:

კ. გაბუნია, 1990 — კ. გაბუნია, -მ ნაცვალსახელური ძირის შესახებ ქართველურ ენებში: მოამბე, ტ. 137, № 2; გვ., 1990 წ.

კ. გაბუნია, 1993 — კ. გაბუნია, ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში; 1993 წ.

ბ. კიკვიძე, 1960 — ბ. კიკვიძე, მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის გენეზისისათვის ქართულში: კომუნისტური აღზრდისათვის; თბ., 1960 წ. № 2.

ა. მარტიროსოვი, 1964 — ა. მარტიროსოვი, ნაცვალსაზღვრო ქართველურ ენებში; თბ., 1964 წ.

გ. ნებიერიძე, 1988 — გ. ნებიერიძე, როგორი სისტემა უნდა აღდგეს ქართველურ ფუძე-ენაში — ერგატიული თუ ნომინატიული? მაცნე ენისა და ლიტ. სერია, 1988, № 2.

ა. თნიანი, 1989 — ა. თნიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები; თბ., 1989 წ.

გ. როგავა, 1983 — გ. როგავა, იკეწ, ტ. X; თბ., 1983 წ.

ი. ყიფშიძე, 1914 — И. С. Кипшидзе, Грамматика Мингрельского (иверского) языка; С-Пб., 1914წ.

გ. შალამბერიძე, 1959 — გ. შალამბერიძე, ზმნისართი ძველ ქართულ ენაში; ქესს, ტ. I, თბ., 1959 წ.

ა. შანიძე, 1980 — ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები; შრომები, ტ. III თბ., 1980 წ.

თ. შარაძენიძე, 1983 — Шарадзенидзе Т. С., Некоторые основные вопросы склонения сванского языка: იკეწ, ტ. X, თბ., 1983 წ.

ბ. შუხარდტი, 1950 — Шухардт Г., Об активном и пассивном характере переходного глагола; Эргативная конструкция предложения; М., 1950

ი. ჩანტლაძე, 1998 — ი. ჩანტლაძე, ქართველოლოგიური ძიებანი; თბ., 1998 წ.

არნ. ჩიქობავა, 1939 — არნ. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: თსუშ, ტ. X, თბ., 1939 წ.

KAKHA GABUNIA

The Problem of Structure and Genesis of Ergative Case Marker in Kartvelian Languages

Summary

Ergative case markers, Georgian *-ma*, *-n*, Zanian *-k*, Svanian *-d*, *-em* are derived from a common form, stem of 3rd person pronoun: *-n*, *-k* ($\leftarrow *g$), *-d* are remnants of a stem-forming derivational suffix ($*ma-na \rightarrow ma-n \rightarrow n$; $*ma-ga \rightarrow ma-g \rightarrow g \rightarrow k$; $*ma-da \rightarrow ma-d \rightarrow d$), which turns into ergative case marker in the paradigm of pronoun declension.

მეთეზან გოჩიტაშვილი

თანდებულისა სახელთა პრეპოზიციური და პოსტპოზიციური წყობა საშუალო ჰართულში

„თანდებული შეიძლება წინაც ერთოდეს სახელს და შემდგომაც. წინ დართულს წინდებული ჰქვია, შემდეგ დართულს — უკუდებული“ (ა. შანიძე, 1980, გვ. 598).

წინდებულის ხმარება ქართულში, საზოგადოდ, მეტად შეზღუდულია. თანამედროვე ქართულ ენაში თანდებული რომ წინ უსწრებდეს სახელს, ძალზე იშვიათია, ძველში — შედარებით ხშირი, თუმცა, ა. შანიძის აზრით, ეს გამონაკლისად უნდა იქნეს მიჩნეული (ა. შანიძე, 1980, გვ. 598).

თანდებულთა პრეპოზიციურად ხმარება, როგორც ცნობილია, ინდოევროპული ენებისთვისაა დამახასიათებელი, „ქართულისათვის არაა ბუნებრივი და იგი ბერძნულის ზეგავლენის შედეგია“ (ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 181).

როგორც საანალიზო მასალამ გვიჩვენა, წინდებულები იხმარება საშუალო ქართულ ენაშიც; მართალია მათი ხმარება საკმაოდ შეზღუდულია, მაგრამ ზოგიერთი კანონზომიერების დადგენა მაინც ხერხდება:

1) მხოლოდ პრეპოზიციური წყობისა გამოიყენება თანდებული — მიღმა;

„მოგონება მიღმა საგინებლისა ხერხთა და მოლოდების განშორებისა წინამბრძოლად დამიყენებია“ (ქილ. დამ., I, გვ. 248).

„მიღმა გასინჯვისა და სწორისა და მართლის მოგონებით“ (ქილ. დამ., I, გვ. 242).

აქვე აღვნიშნავთ, რომ სხვა -აღმა ფუძიანი თანდებულები პოსტპოზიციურად იხმარება:

„საყანე იდავეს ჭუმს გაღმა“ (ქ.ს.დ., V, გვ. 444).

2) წინდებულისა და უკუდებულისა ფორმები პარალელურად იხმარება:

თვინიერ პირველ რიგში ამ თანდებულზე იმიტომ ვამახვილებთ ყურადღებას, რომ, იგი, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურა-

რაშია აღნიშნული, „უპირატესად წინდებულია“ (ა. შანიძე, 1976, გვ. 143).

საშუალო ქართულში, როგორც მოსალოდნელი იყო, **თვინიერ** ძირითადად პრეპოზიციურად იხმარება, მიჰყვება დადგენილ კანონზომიერებას; არსებით სახელთან მოითხოვს ნათესაობით ბრუნვას, ხოლო პირის ნაცვალსახელებს მართავს მიცემით ბრუნვაში (ბ. ჯორბენაძე, მ. ბერიძე, მ. კობაძე, 1988, გვ. 192).

„**თვინიერ** კუერთხისა და კედელსა მიყრდნობისა ღვანან“ (ცხ. იოვანე და ეფთ., გვ. 69).

„**თვინიერ** შენსა, არა მიხმს შენსა“ (მ. ბარათაშვილი, გვ. 58).

დავადასტურეთ შემთხვევა, როცა **თვნიერ** პოსტპოზიციურად არის გამოყენებული:

„**რომლისა თვნიერ** შეუძლებელ არს წარმართებად ერთისაცა საქმისა კეთილისა“ (ცხ. ილ. ქართვ. გვ. 23).

წინდებულიანი და უკუდებულიანი ფორმები გვერდიგვერდ იხმარება (თვით ერთი პერიოდის, ერთი ავტორის ძეგლებშიც).

„**კერძო** ეკლესიასა აკლდა იყო“ (მ. დავ. და კოსტ., გვ. 262).

„კლდისაგან მარჯუენით **ქუაბისა კერძო**“ (ცხ. შიოსი, გვ. 271).

„**ვართ** მოაჯე **წინაშე ღმერთისა**“ (ნ. ციციშვილი, გვ. 465).

„**ღმერთსა წინაშე** პირსა მიწასა ზედა დავსდებ“ (ვისრ. გვ. 220),

„**ჯდა ვისი, გითა მზე**“ (ვისრ. გვ. 99).

„**ქერქი კეგივით ღეჭოხ**“ (იად. დაუდ., გვ. 144).

„**გაიარა ქვეშე ქალაქისა**“ (სიბ სიც., გვ. 19),

„**მბრძანებლობისა ქუეშე** მყოფი ყოფილ ვარ“ (ვისრ., გვ. 129),

„**ვითარცა ცხოვარნი შორის მგელთა**“ (ცხ. დ. გარეჯ., გვ. 176),

„**სამღუდელოთა შორის** პატივით გაუპირველებიათ“ (ქ.ს.დ., V, გვ. 262-263).

„**შემდგომად** თორნიკის **მიცვალებისა**“ (ცხ. იოვანე და ეფთ., გვ. 54),

„ამ ამბვისა **შემდგომად** ლომი რა გონებას მოეგო“ (ქილ. დამ., I, გვ. 241),

„**ზედა ტანტსა** მეფისასა ერთგან დასხმა დაუპირა“ (ვეფხ. გვ. 337),

„დაპკრა ქუეყანასა ზედა“ (ამირ., გვ. 160).

„ხილის წყალი ნაცვლად ღვინისა“ (ლექსიკონი, II, გვ. 246).

„ლხინის ნაცვლად ზრუნვა შეეტებო“ (ქილ. დამ., I, გვ. 106).

3. მხოლოდ პოსტბოზიციური წყობით არიან წარმოდგენილი.

როგორც მოსალოდნელი იყო, საშუალო ქართულში თანდებულთა დიდი ნაწილი მოსდევს სახელს, პოსტბოზიციურადაა წარმოდგენილი (ისევე, როგორც ძველსა და ახალ ქართულ ენებში). ეს ეხება როგორც მარტივ, (-გან, -თვის), ისე სახელის ფუძესთან შეხორცებულ გამარტივებულ (**-მდესჱმდის**) და ცალკე მდგომარეულ თანდებულებს (მხედველობაში არ მიიღება ანტონ I ბაგრატიონის მიერ ხელოვნურად შექმნილი **„თჳს ზმნის ზედათა“, „თჳს ლექსისა“** და ა.შ. ფორმები, რომლებიც რეალურ სურათს ვერ ცვლის და ენის განვითარებაზე გავლენას ვერ ახდენს):

„თურქეთს შემოსვლა იამანთაგან“ (ამირ., გვ. 130).

„ნინიაშვილებისათვის ეს კაცი გასამრჯელოთაც გამოერთმია“ (დოკ., გვ. 78).

„ორმოცსა დღემდისი ავადმყოფი არის“ (იად. დაუდ., გვ. 102).

„მუცელში აღრე ჩავა“ (იად. დაუდ., გვ. 123).

„ზოგი ქრისტეს შობისკენ მირბოდა“ (მოგზ. ეგრ., გვ. 173).

„კაცის გულზედ არ დადგეს“ (იად. დაუდ., გვ. 59).

„შენ ხარ წინამძღუარ მათდა? (ცხ. ნინ., გვ. 37)

„ჩემ გამო განძრახულა“ (მ. ბარათაშვ. გვ. 30).

„ორმოცს წელიწადს უწინ“ (მოგზ. ეგრ., გვ. 227).

„ჩუენსა და თქუენს შუა სადაო“ (დოკ., გვ. 53)

„ჩუენს წინა გაწბილებულსა“ (ვეფხ. გვ. 102)

„ჩემდა უნებურად აქა მოვიწიე“ (ქილ. დამ., I, გვ. 33).

„ვერ გჰპოვო მათ თანა“ (ვისრ., გვ. 92).

„უნის მაგიერად მჯდარა“ (ლექსიკონი, I, გვ. 250).

„სწავლის გარდა არარასა იქმოდა“ (ქილ. დამ., II, გვ. 107).

როგორც ვხედავთ, ამ ჯგუფში გაერთიანდა თანდებულები, რომელთა პრეპოზიციურად ჩმარება არც ხდება და არც ივარაუდება (მაგ., -გან, -მდე...), ამავე ჯგუფში შედიან თანდებულები, რომელთა სიტყვის წინა პოზიციის დართვა დასაშვებია (დასტურდება ძველ ან თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში), მაგრამ ჩვენს ხელთ არსებულ მასალაში არ შეგვხვდებოდა. ამ თანდებულთა რიცხვს განეკუთვნებიან, მაგალითად, -**შუა**, -**გარდა**... რომლებიც,

როგორც ცნობილია, წინდებულადაც გამოიყენება (ა. შანიძე, 1980, გვ. 598; ბ. ჯორბენაძე, მ. ბერიძე, მ. კობაიძე, 1988, გვ. 77, 442).

წინდებულთა და უკუდებულთა ხმარების შემთხვევათა განხილვამ კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ საშუალო ქართულში ქართული ენისათვის სპეციფიკურია ძველი და ახალი ფორმების თანაარსებობა. შეინიშნება ტენდენცია ახალი ქართული სალიტერატურო ენისაკენ გადახრისა (მხედველობაში გვაქვს წინდებულთა რაოდენობის კლება: რაც უფრო გვიანდელი პერიოდისკენ მივიდვართ, მით უფრო იშვიათად გვხვდებით წინდებულს).

ლიტერატურა

ზ. სარჯველაძე, 1984 — ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი; თბ., 1984 წ.

ა. შანიძე, 1980 — ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები; შრომები, ტ. III; თბ., 1980 წ.

ბ. ჯორბენაძე, მ. ბერიძე, მ. კობაიძე, 1988 — ქართული ენის მორფემებისა და მორალური ელემენტების ლექსიკონი; თბ., 1988 წ.

KETEVAN GOCHITASHVILI

Prepositional and Postpositional Order of Nouns with Postpositions in Middle Georgian

Summary

Usage of postpositions in prepositional order is characteristic of Indo-European languages. For Georgian, however, this is unnatural and is a result of Greek influence. In Middle Georgian there is a tendency to establish a postpositional order of postpositions. The usage of prepositions is minimal.

კითხვან ფათუჟიზილი

ზმნური კატეგორიების კლასიფიკაცია უღლების
სისტემასთან მიმართებით

ქართული ზმნის კატეგორიებს მრავალი მკვლევარი განიხილავს: ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, გ. მაჭავარიანი, თ. გამყრელიძე, ბ. ჯორბენაძე, თ. უთუბრაძე, მ. მაჭავარიანი, ზ. ჭუმბურიძე და სხვები.

ა. შანიძეს გამოყოფილი აქვს შემდეგი ზმნური კატეგორიები: პირი, რიცხვი, დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა, მწყრივი, გეზი და ორიენტაცია, ასპექტი, გვარი, დინამიკა და სტატიკა, ანუ სტატუსი, ქცევა, კონტაქტი, სიტუაცია (შანიძე, 1980). არნ. ჩიქობავა ქართული ზმნის შემდეგ კატეგორიებს ასახელებს: პირი, რიცხვი, ქცევა, გზა, გვარი, სახე (ანუ ასპექტი), კილო, დრო (ჩიქობავა, 1950, გვ. 050). არსებობს განსხვავებული თვალსაზრისები ცალკეული ზმნური კატეგორიების შესახებ. მაგალითად, გზისობას ასპექტის კატეგორიასთან აერთიანებენ (გ. მაჭავარიანი), ასპექტურ ნიშნად განიხილავენ აგრეთვე წყვეტილობას (გ. მაჭავარიანი) და შედეგობითობას (ა. არაბული). ზოგი მკვლევარი თანამდევრობას ცალკე კატეგორიად არ გამოყოფს (გ. გოგოლაშვილი) და ა.შ.

ამჯერად ჩვენს მიზანს არ წარმოადგენს კონკრეტულ კატეგორიათა კვლევა, ამიტომ საკითხს განვიხილავთ ა. შანიძის მიერ გამოყოფილი კატეგორიების მიხედვით (თუმცა ზოგიერთი კატეგორიის შესახებ ჩვენც განსხვავებული თვალსაზრისი გვაქვს, რაზეც აქ არ გვექნება მსჯელობა).

როგორც ცნობილია, ა. შანიძე ზმნურ კატეგორიებს ორ ჯგუფად ყოფს: უღლებისა და წარმოქმნის კატეგორიებად: „უღლები-ისაა კატეგორია, თუ ის ზმნის ძირითად ლექსიკურ მნიშვნელობას არ ცვლის და ამასთანავე ერთად აუცილებლად საჭიროა ამა თუ იმ მწყრივის საწარმოებლად. წარმოქმნისა კატეგორია, თუ ის მოდიფიკაციას უშვრება ზმნის ძირითად ლექსიკურ მნიშვნელობას და თანაც იმეორებს ძირეული ზმნის მწყრივებს, ყველას თუ არა, უმეტესობას მაინც“ (შანიძე, 1980, გვ. 165).

ა. შანიძის თვალსაზრისით, უღლების კატეგორიებია: რიცხვი, პირი, დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა. აქვე განიხილე-

ბა აგრეთვე მწკრივი, როგორც რთული კატეგორია. წარმოქმნის კატეგორიები: გეზი და ორიენტაცია, ასპექტი, გვარი, სტატუსი, ქცევა, კონტაქტი, სიტუაცია.

ზმნურ კატეგორიათა ამგვარი კლასიფიკაცია ძირითადად გაზიარებულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. განსხვავებული თვალსაზრისი აქვს გამოთქმული თ. უთურგაიძეს. იგი მიიჩნევს, რომ გვარი, ქცევა და ა.შ. არ წარმოადგენენ წარმოქმნის კატეგორიებს, ისინი ცვლიან არა ზმნის ლექსიკურ მნიშვნელობას, არამედ მის გრამატიკულ შინაარსს (უთურგაიძე, 1957, გვ. 151-3). ჩვენ ვიზიარებთ ამ თვალსაზრისს, რომ წარმოქმნის კატეგორიები არ ცვლიან ზმნის ლექსიკურ მნიშვნელობას, მაგრამ ამჯერად გვაინტერესებს არა ზმნურ ფორმათა ლექსიკური მნიშვნელობის ცვლილება კატეგორიების მიხედვით, არამედ თვით კატეგორიათა ცვალებადობა უღლების სისტემაში. ზმნურ კატეგორიებს ჩვენ განვიხილავთ უღლების სისტემასთან მიმართებაში.

უღლების სისტემის უმცირეს ერთეულს წარმოადგენს ზმნური სიტყვაფორმა. სიტყვაფორმები ერთიანდება მწკრივებში (მწკრივის შიგა პარადიგმა), მწკრივები კი პარადიგმებში (მწკრივთა პარადიგმა). მაშასადამე, უღლების სისტემის შემადგენელი ერთეულებია: პარადიგმა, მწკრივი და სიტყვაფორმა. ახლა განვსაზღვრავთ, რომელი კატეგორიებია ცვლადი და რომელი უცვლელი უღლების სისტემის თითოეულ ერთეულში.

სიტყვაფორმებში შეიძლება შეიცვალოს ნებისმიერი კატეგორია (პირი, რიცხვი, დრო, კილო, ასპექტი, გვარი და ა.შ.). თითოეული სიტყვაფორმა ყველა დანარჩენისაგან განსხვავდება ერთი კატეგორიით მაინც. მაშასადამე, ყველა კატეგორია წარმოადგენს სიტყვაფორმებში ცვლადს.

მწკრივის შიგნით იცვლება პირი და რიცხვი, ყველა დანარჩენი კატეგორია მწკრივის შიგნით უცვლელია (მხედველობაში არ ვიღებთ იმ ფაქტს, რომ ზოგჯერ მწკრივის შიგნით შეიძლება კონტექსტურად შეიცვალოს დრო, კილო ან უღლების სხვა რომელიმე კატეგორია). მაშასადამე, მწკრივის შიგნით ცვალებადობის თვალსაზრისით კატეგორიები შეიძლება დავყოთ ორ ჯგუფად: 1. მწკრივის შიგა პარადიგმაში ცვალებადი კატეგორიები: პირი და რიცხვი; 2. მწკრივის შიგა პარადიგმაში უცვლელი კატეგორიები — ყველა დანარჩენი: დრო, კილო, ასპექტი, გვარი, ქცევა და ა.შ.

უღლების სისტემის შემდეგ ერთეულს წარმოადგენს მწკრივთა პარადიგმა. როგორც ცნობილია, თანამედროვე ქართულში პარა-

დიგმაში განიხილავენ 11 მწკრივს (ა. შანიძის სისტემა), გ. გოგოლაშვილი პარადიგმაში განიხილავს 8 მწკრივს (გოგოლაშვილი, 1988), ა. არაბული — 16-ს (არაბული, 1992).

ზმნური კატეგორიების ცვალებადობის კვლევისას პარადიგმაში მწკრივთა რაოდენობას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს. ამიტომ ერთმანეთს შეგუდარებთ დასახელებულ პარადიგმებს. საინტერესოა, რომელი მათგანია უფრო მისაღები ზმნური კატეგორიების ცვალებადობის თანმიმდევრული აღწერისათვის.

ჩვენ ზმნური კატეგორიები დავყავით ორ ჯგუფად მწკრივის შიგა პარადიგმაში ცვალებადობის თვალსაზრისით. მწკრივის შიგა პარადიგმაში უცვლელი კატეგორიები თავის მხრივ იყოფა ორ ჯგუფად იმის მიხედვით, იცვლებიან თუ არა ისინი მწკრივთა პარადიგმაში. მწკრივთა პარადიგმაში უცვლელი კატეგორიებია: გვარი, ქცევა, კონტაქტი, სიტუაცია, გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, სტატუსი. ყველა დანარჩენი კატეგორია (დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა) წარმოადგენს მწკრივთა პარადიგმაში ცვალებად კატეგორიებს. ისინი იცვლებიან მწკრივთა მიხედვით, მაგრამ უცვლელნი არიან მწკრივის შიგნით.

ჩვენი კლასიფიკაცია პრაქტიკულად ემთხვევა ა. შანიძის კლასიფიკაციას, ოღონდ ა. შანიძე პირსა და რიცხვს აერთიანებს დროის, კილოს, გზისობის, აქტისა და თანამდევრობის კატეგორიებთან, როგორც უღლების კატეგორიებს, ყველა დანარჩენს კი მიიჩნევს წარმოქმნის კატეგორიებად (ჩვენი ტერმინოლოგიით, მწკრივთა პარადიგმაში უცვლელი კატეგორიები).

ა. შანიძე წარმოქმნის კატეგორიის ფორმალურ ნიშნად მიიჩნევს მწკრივთა განმეორებას. მაშასადამე, წარმოქმნის კატეგორიის შეცვლით უნდა მივიღოთ ახალი პარადიგმა. სხვაგვარად, წარმოქმნის კატეგორია უცვლელი უნდა იყოს პარადიგმაში შემავალ ყველა მწკრივში. ახლა გნახოთ, რამდენად ხორციელდება ეს პრინციპი, ერთი მხრივ, 11-მწკრივიან და, მეორე მხრივ, 8-მწკრივიან პარადიგმებში.

განვიხილოთ ჯერ 11-მწკრივიანი პარადიგმა. ამ პარადიგმაში უცვლელია შემდეგი კატეგორიები: კონტაქტი, გვარი, სტატუსი, ქცევა, სიტუაცია (ის ფაქტი, რომ III სერიაში არ ხდება ქცევისა და სიტუაციის გამოხატვა, დამატებით მსჯელობას საჭიროებს). ახლა განვიხილავთ დანარჩენ წარმოქმნის კატეგორიებს. ჯერ შევხებით ასპექტს.

ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში ასპექტის სხვადასხვა გაგე-



ბა არსებობს. ა. შანიძე ასპექტში გულისხმობს სრულობა-უსრულობის მიხედვით დაპირისპირებას. გ. მაჭავარიანს ასპექტის კატეგორიაში სამი ოპოზიცია შემოაქვს: სრული — უსრული, წყვეტილი — უწყვეტილი და ერთგზისი — მრავალგზისი (მაჭავარიანი, 1974) საინტერესო თვალსაზრისები აქვთ გამოთქმული ასპექტის შესახებ სხვადასხვა მკვლევარებს: ზ. ჭუმბურიძეს, კ. ჭრელაშვილს, ბ. ჯორბენაძეს და სხვებს.

ჩვენ ვთვლით, რომ ასპექტის კატეგორიაში მხოლოდ ოპოზიცია — სრული-უსრული — უნდა იქნეს განხილული. ვეყრდნობით ა. ონიანის შემდეგ მოსაზრებას: „ერთ მორფოლოგიურ კატეგორიაში, როგორც ცნობილია, მხოლოდ ერთი მნიშვნელობის მიხედვით საპირისპირო ფორმები ერთიანდება. სხვადასხვა მნიშვნელობის მიხედვით საპირისპირო ფორმები კი სხვადასხვა კატეგორიებში ნაწილდება“ (ონიანი, 1997, გვ. 15). ამ პრინციპით ასპექტის კატეგორიაში უნდა განვიხილოთ მხოლოდ სრულობა-უსრულობის მიხედვით დაპირისპირებული ფორმები, ხოლო ოპოზიციები: წყვეტილი — უწყვეტილი და ერთგზისი — მრავალგზისი სხვა კატეგორიებად უნდა იქნეს განხილული, კერძოდ, განგრძობითობისა და გზისობის კატეგორიებად, როგორც ამას არაერთი მკვლევარი მიიჩნევს.

ასპექტის კატეგორია, როგორც სრულობა-უსრულობის გამომხატველი, თანამედროვე ქართულში წარმოადგენს მწკრივთა პარადიგმაში უცვლელ კატეგორიას, ხოლო გზისობა და განგრძობითობა პარადიგმაში ცვალებადი კატეგორიებია (ა. შანიძის მიხედვით, უღლების კატეგორიები). ამ თვალსაზრისითაც აუცილებელია დასახელებულ ოპოზიციათა ცალ-ცალკე კატეგორიებად განხილვა.

მაშასადამე, ასპექტის კატეგორიას ჩვენ განვიხილავთ როგორც მხოლოდ სრულობა-უსრულობის ოპოზიციის გამომხატველს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ა. შანიძე ასპექტს თანამედროვე ქართულში განიხილავს წარმოქმნის კატეგორიად, განსხვავებით ძველი ქართულისაგან, სადაც ასპექტი უღლების კატეგორიას წარმოადგენდა. რადგან წარმოქმნის კატეგორიის ფორმალურ ნიშნად ა. შანიძე მწკრივთა განმეორებას მიიჩნევს, უსრული და სრული ასპექტის ფორმებს უნდა ჰქონდეთ სხვადასხვა პარადიგმები. ამ თვალსაზრისით 11-მწკრივიანი პარადიგმა წინააღმდეგობრივია. მასში გაერთიანებულია უსრული და სრული ასპექტის ფორმები:

- | | |
|------------------------|---------------|
| I აწმყო | წერს — უსრ. |
| II უწყვეტილი | წერდა — უსრ. |
| III აწმყოს კავშირებითი | წერდეს — უსრ. |

IV მყოფადი	დაწერს — სრ.	
V ხოლმეობითი	დაწერდა — სრ.	
VI მყოფადის კავშირებითი	დაწერდეს — სრ.	
VII წყვეტილი	წერა — უსრ.	დაწერა — სრ.
VIII II კავშირებითი	წეროს — უსრ.	დაწეროს — სრ.
IX I თურმეობითი	უწერია — უსრ.	დაუწერია — სრ.
X II თურმეობითი	იწერა — უსრ.	დაიწერა — სრ.
XI III კავშირებითი	იწეროს — უსრ.	დაიწეროს — სრ.

გვექრობთ, ამგვარი პარადიგმა მიუღებელია ფორმალური თვალსაზრისითაც. პარადიგმის თითო მწკრივში მხოლოდ ერთი ფორმა უნდა იყოს წარმოდგენილი, აქ კი II და III სერიების თითოეულ მწკრივში ორ-ორი ფორმა დასტურდება.

ჩვენი აზრით, აღნიშნული წინააღმდეგობები მოიხსნება, თუ განვიხილავთ მ-მწკრივიან პარადიგმას. ამ შემთხვევაში ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები სხვადასხვა პარადიგმაში ნაწილდება და თითოეულ მწკრივში გვაქვს მხოლოდ თითო ფორმა. მ მწკრივიან პარადიგმაში მოხსნილია ასპექტთან დაკავშირებული წინააღმდეგობაც. ასპექტი, წარმოქმნის სხვა კატეგორიებთან ერთად, უცვლელია მთელ პარადიგმაში. უზმნისწინო ფორმებით გამოიხატება უსრული ასპექტი, ზმნისწინებით — სრული.

I აწმყო-მყოფადი ¹	წერს — უსრ.	დაწერს — სრ.
II უწმყო-ხოლმეობითი	წერდა — უსრ.	დაწერდა — სრ.
III I კავშირებითი	წერდეს — უსრ.	დაწერდეს — სრ.
IV წყვეტილი	წერა — უსრ.	დაწერა — სრ.
V II კავშირებითი	წეროს — უსრ.	დაწეროს — სრ.
VI I თურმეობითი	უწერია — უსრ.	დაუწერია — სრ.
VII II თურმეობითი	იწერა — უსრ.	დაიწერა — სრ.
VIII III კავშირებითი	იწეროს — უსრ.	დაიწეროს — სრ.

კიდევ ერთი წინააღმდეგობა, რომელიც 11-მწკრივიან პარადიგმაში იჩენს თავს: როგორც ცნობილია, გეზი და ორიენტაცია წარმოადგენს წარმოქმნის კატეგორიებს. მაშასადამე, ისინი უცვლელი უნდა იყოს ერთი პარადიგმის ფარგლებში, 11-მწკრივიან პარადიგმაში კი გაერთიანებულია მიუმართავალი და მიმართული გეზის ფორმები: **ხატავს — ხატავდა — ხატავდეს** — მიუმართავი გეზი; **მღრ. ჩახატავს — ჩახატავდა — ჩახატავდეს** — მიმართული გეზი;

¹ I სერიის მწკრივთა სახელებს პირობითად ვახდენთ ისე, როგორც გ. გოგოლაშვილს აქვს წარმოდგენილი (გოგოლაშვილი, 1988, გვ. 97).



ერთი და იმავე პარადიგმის ფორმები განსხვავდება ორიენტაციის თვალსაზრისითაც. შდრ., ერთი მხრივ, **არტყამს** — **არტყამდა**, **არტყამდეს** და, მეორე მხრივ, **მიარტყამს** — **მიარტყამდა** — **მიარტყამდეს**. ანდა **მოარტყამს** — **მოარტყამდა** — **მოარტყამდეს**.

განხილული წინააღმდეგობები, რომლებიც ეხება ასპექტის, გეზისა და ორიენტაციის კატეგორიებს, დაკავშირებულია ზმნისწინთან. ცნობილია, რომ ქართულში ზმნისწინს აქვს სხვადასხვა ფუნქციები. იგი ყოველთვის გამოხატავს წარმოქმნის ერთ კატეგორიას მაინც (ზოგჯერ ორსაც). თანაც, ზმნისწინი არის ერთადერთი ზმნური მორფემა, რომელსაც ლექსიკური დერივაციის უნარი გააჩნია. ამიტომ ამ თვალსაზრისითაც გაუმართლებლად მიგვაჩნია ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმების ერთ პარადიგმაში გაერთიანება.

მაშასადამე, ტრადიციულად მიღებული წარმოქმნის კატეგორიებიდან 11-მწკრივიან პარადიგმაში ცვალებადია სამი აკტეგორია: ასპექტი, გეზი და ორიენტაცია, რაც ეწინააღმდეგება წარმოქმნის კატეგორიის განსაზღვრებას. წინააღმდეგობის მოხსნის ერთ-ერთ გზას წარმოადგენს მათი მიჩნევა უღლების კატეგორიებად. ა. არაბული ასპექტს განიხილავს მწკრივის (ნაკვთის) სემანტიკურ ნიშნად. ე.ი. უღლების კატეგორიად 16-მწკრივიანი პარადიგმის ფარგლებში (არაბული, 1992) ამგვარი მიდგომა ლოგიკურია, მაგრამ სირთულეს ქმნის გეზისა და ორიენტაციის საკითხი, რაზეც ავტორი არ მსჯელობს. თუ გეზსა და ორიენტაციას ასპექტის მსგავსად მწკრივის კატეგორიებად (ნაკვთის სემანტიკურ ნიშნად) განვიხილავთ, მაშინ ამ კატეგორიების მიხედვით განსხვავებული ფორმები სხვადასხვა მწკრივთა ერთეულებს უნდა წარმოადგენდეს. ამ პრინციპით **ფრინავს** — **მი-ფრინავს**, **იბრუნს** — **ჩა-იბრუნს** სხვადასხვა მწკრივთა ფორმებად უნდა მივიჩნიოთ, რაც შეუძლებელია. ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმების (**წერს** — **და-წერს**, **წერა** — **და-წერა**, **უწერია** — **და-უწერია**) სხვადასხვა მწკრივთა ერთეულებად მიჩნევა დასაშვებია მხოლოდ გარკვეულ პარადიგმებში, უღლების მთელ სისტემაში ეს ფორმალური პრინციპი ვერ გატარდება. მაშასადამე, 16-მწკრივიან პარადიგმაშიც გარკვეული წინააღმდეგობები იჩენს თავს.

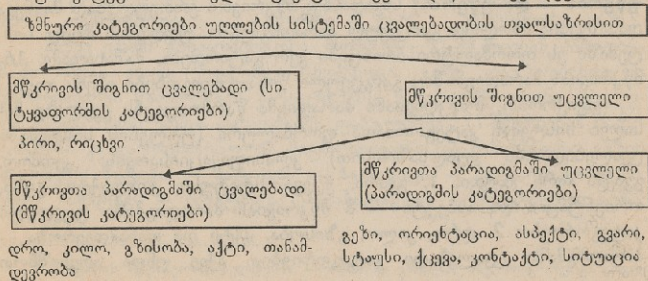
გფიქრობთ, 8-მწკრივიანი პარადიგმა წარმოადგენს ყველაზე მისაღებ სისტემას კატეგორიათა ფორმალური (უღლების სისტემაში ცვალებადობის თვალსაზრისით) კლასიფიკაციისათვის: კერძოდ, გვაქვს ორი ჯგუფი: 1. გვარი, ქცევა, სტატუსი, კონტაქტი, გეზი, ორიენტაცია და ასპექტი — 8 მწკრივიან პარადიგმაში უცვლელი კატეგორიები; 2. დრო, კილო, გზისობა, აქტი და თანამდევრობა — პარადიგმაში ცვალებადი კატეგორიებია. აქვე უნდა აღვნიშნოთ



ისიც, რომ პარადიგმაში უცვლელი კატეგორიები ამდგენენ წარმოდგენენ უცვლელ ოდენობებს კონტექსტის მიხედვით. ლითად, მოქმედებითი გვარის ზმნა მოქმედებითია ნებისმიერ კონტექსტში, შუალობითი კონტაქტის ფორმა შუალობითია ყველა შემთხვევაში და ა.შ. რაც შეეხება პარადიგმაში ცვალებად კატეგორიებს (დროს, კილოს და ა.შ.) გარკვეულ ფორმებში ეს კატეგორიები შეიძლება შეიცვალოს კონტექსტის მიხედვით. ეს საკითხი დაწვრილებით აქვთ განხილული ლ. გეგუჩაძეს, ა. პაპიძეს, ბ. ჯორბენაძეს, გ. გოგოლაშვილს და სხვებს.

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას შემდეგი: ზმნური კატეგორიები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან უღლების სისტემის ამა თუ იმ მონაკვეთში მათი ცვალებადობის თვალსაზრისით. უღლების სისტემის შემადგენელი ერთეულებია: სიტყვაფორმა, მწკრივი და მწკრივთა პარადიგმა. ნებისმიერი კატეგორია წარმოადგენს სიტყვაფორმებში ცვალებადს. მწკრივის შიგნით იცვლება მხოლოდ ორი კატეგორია: პირი და რიცხვი, ყველა დანარჩენი კატეგორია უცვლელია. მწკრივის შიგნით უცვლელი კატეგორიები თავის მხრივ იყოფა ორ ჯგუფად იმის მიხედვით, ცვალებადია თუ არა ისინი პარადიგმაში. ამის მიხედვით გვაქვს პარადიგმაში უცვლელი კატეგორიები და პარადიგმაში ცვალებადი კატეგორიები.

პარადიგმაში ცვლად, მაგრამ მწკრივის შიგნით უცვლელ კატეგორიებს პირობითად შეიძლება მწკრივის კატეგორიები ვუწოდოთ (ა. შანიძის მიხედვით, „მწკრივის ელემენტები“), ხოლო პარადიგმათა მიხედვით ცვლად, მაგრამ პარადიგმის შიგნით უცვლელ კატეგორიებს — პარადიგმის კატეგორიები (ა. შანიძის მიხედვით, წარმოქმნის კატეგორიები), პირსა და რიცხვს კი ამ პრინციპით შეიძლება სიტყვაფორმის კატეგორიები ვუწოდოთ. საბოლოოდ, ზმნურ კატეგორიათა კლასიფიკაცია ამგვარად წარმოგვიდგება:



მწკრივები ერთმანეთისაგან განსხვავდება მწკრივის კატეგორიითა და კონკრეტული მნიშვნელობების ერთობლიობით, პარადიგმები კი ერთმანეთისაგან განსხვავდება პარადიგმის კატეგორიითა და კონკრეტული მნიშვნელობების ერთობლიობით.

განსაზღვრული ზმნური კატეგორიების მნიშვნელობათა ერთობლიობა წარმოადგენს ამა თუ იმ მწკრივში ანდა მწკრივთა პარადიგმაში ზმნურ ფორმათა გაერთიანების სემანტიკურ საფუძველს (ფორმალურ საფუძველთან ერთად).

მწკრივი არის უღლების სისტემის ნაწილი, შედგენილი პირისა და რიცხვის მიხედვით განსხვავებული ფორმებისაგან, რომლებსაც საერთო აქვთ ფუძე და მწკრივის კატეგორიათა მნიშვნელობების განსაზღვრული ერთობლიობა.

მწკრივთა პარადიგმა არის უღლების სისტემის ნაწილი, შედგენილი სხვადასხვა მწკრივთა ფორმებისაგან, რომლებსაც საერთო აქვთ ლექსიკური მნიშვნელობა და პარადიგმის კატეგორიათა მნიშვნელობების განსაზღვრული ერთობლიობა.

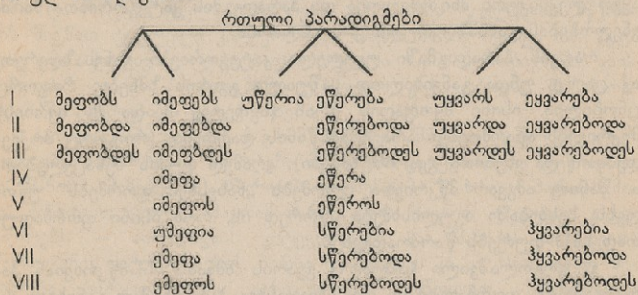
რადგან პარადიგმაში უცვლელი კატეგორიები განსაზღვრეთ, აქ ცალკე უნდა განვიხილოთ საშუალო გვარის ზმნები. როგორც ცნობილია, ისინი მყოფადის წრის (აგრეთვე II და III სერიის) მწკრივებს აწარმოებენ არა ზმნისწინის დართვით (როგორც მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნები), არამედ ფუძის შენაცვლებით. ა. შანიძე ამგვარ მწკრივთა ფორმებს „ნასესხებ ფორმებს“ უწოდებს. სესხებაში იგულისხმება სწორედ ის, რომ ისინი ფორმალურად სხვა ფუძეებს წარმოადგენენ.

გ. გოგოლაშვილი საშუალო გვარის ზმნათა 11-მწკრივიან პარადიგმასაც ფორმალურად ორ სხვადასხვა პარადიგმად განიხილავს. ამათგან ზოგ პარადიგმაში გვაქვს მხოლოდ 1 ან 3 მწკრივი, ზოგში კი — 8. ავტორი ამგვარ პარადიგმებს ფორმალურ-სემანტიკურს უწოდებს (გოგოლაშვილი, 1988, გვ. 144-6).

ჩვენ ვიზიარებთ გ. გოგოლაშვილის თვალსაზრისს საშუალო გვარის ზმნებში 11 მწკრივიანი პარადიგმის ნაცვლად ფორმალურად ორი სხვადასხვა პარადიგმის განხილვის შესახებ. მაგრამ ცხადია, რომ 8-მწკრივიანი (სრული) პარადიგმა სემანტიკურად აშკარად წარმოადგენს 1- ან 3- მწკრივიანი პარადიგმის გაგრძელებას. საქმე ის არის, რომ ორივეს საერთო აქვს პარადიგმის ყველა კატეგორია: გვარი, ქცევა, ასპექტი და ა.შ. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პარადიგმები ერთმანეთისაგან უნდა განსხვავდებოდნენ პარადიგმის ერთი კატეგორიით მაინც. ჩვენ ვთვლით, რომ სემანტიკური თვალ-

საზრისით საჭიროა ამ ორი პარადიგმის გაერთიანება, მაგრამ არაა
გან ისინი ფორმალურად სხვადასხვა ოდენობებს წარმოადგენენ,
ვეფერობთ, მიზანშეწონილი იქნება მათი გაერთიანება არა 11-
მწკრივიან, არამედ ერთ რთულ პარადიგმაში, რომელიც შედგება
ორი ერთეულისგან: 3-მწკრივიანი (ან 1-მწკრივიანი) და 8-მწკრივი-
ანი (ან 6-მწკრივიანი) პარადიგმებისაგან.

ამ პარადიგმათა გაერთიანებას გ. გოგოლაშვილი შესაძლებლად
მიიჩნევს და მას სემანტიკურ პარადიგმას უწოდებს. იგი მიიჩნევს,
რომ ამგვარ პარადიგმაში დარღვეულია ფორმოზრივი პრინციპი
(გოგოლაშვილი, 1988, გვ. 142-3). ჩვენ ვთვლით, რომ რთულ პა-
რადიგმაში დაცული იქნება როგორც სემანტიკური, ასევე ფორმოზ-
რივი პრინციპი. ფორმოზრივად ეს მწკრივები წარმოადგენილი იქნე-
ბა სხვადასხვა პარადიგმაში, სემანტიკურად კი გაერთიანდება ერთ
რთულ პარადიგმაში:



ლიტერატურა

ა. არაბული, 1992 — ა. არაბული, ქართული ზმნის ფორმა-
თა სემანტიკური ანალიზისათვის, საქართველოს მეცნიერებათა აკა-
დემიის მაცნე. ენისა და ლიტერატურის სერია, № 4, თბილისი,
1992.

გ. გოგოლაშვილი, 1988 — გ. გოგოლაშვილი, ქართული
ზმნის უღვლილების სისტემა, თბილისი, 1988.

გ. მაჭავარიანი, 1974 — გ. მაჭავარიანი, ასპექტის კატეგო-
რია ქართველურ ენებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკი-
თხები, ტ. 4, თბილისი, 1974.



ქართული
ენის
წიგნების
სამეცნიერო
ცენტრი

ა. ონიანი, 1997 — ა. ონიანი, ასპექტის მორფოლოგიური ტეგორიის რაობის შესახებ, გივი მაჭავარიანის დაბადების 70 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბილისი, 1997.

თ. უთურგაიძე, 1957 — თ. უთურგაიძე, შინაარსისა და ფორმის ურთიერთობისათვის ენაში ქართული სალიტერატურო ენისა და მისი დიალექტების მიხედვით. ნ. ბარათაშვილის საზ. გორის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, გორი, 1957.

ა. შანიძე, 1980 — ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბზ. ტ. III, თბილისი, 1980.

არნ. ჩიქობავა, 1950 — არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქეგლ. ტ. I, თბილისი, 1950.

KETEVAN DATUKISHVILI

Classification of Verbal Categories in Connection with the Conjugating System

Summary

Verbal categories are differentiated according to their changeability in certain parts of the conjugating system. Units constituting the conjugating system are: word-forms, screeve and screeve paradigm. Any category is changeable in word-forms. Within the screeve only person and number are changeable, all the other categories remain unchanged. According to paradigm changes, two groups are distinguished within the categories unchanged in the screeve: a) categories unchanged in the paradigm: course, orientation, aspect, voice, status, version, contact, situation; b) categories changing in the paradigm: tense, mood, permansivity (frequency of action), act, consequence.

მანანა თანდაშვილი

ქართული ზმნის ებოცენტრული გუნებასათვის II. ზმნურ ტიპთა დეზინიციისათვის ქართულში

ზმნურ ტიპთა განსაზღვრისათვის ზმნასთან მიმართებაში მყოფ სახელთა თვალსაზრისით საენათმეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა ცნება გამოიყენება: პირიანობა (ა. შანიძე), ვალენტობა (თ. გამყრელიძე) და პრედიკატის ადგილიანობა (რ. ასათიანი). ა. შანიძის თანახმად, ზმნასთან შეწყობილი ნაცვალსახელის რაოდენობა განსაზღვრავს ზმნის პირიანობას და ამ თვალსაზრისით ქართულში დასტურდება ერთ, ორ და სამპირიანი ზმნები. „იმის გამორკვევისთვის, თუ რამდენი პირია გამოხატული ერთ ფორმაში, ზმნას უნდა შევუწყოთ პირის ნაცვალსახელები: მე, შენ, იგი, მან, მას, ჩვენ, თქვენ, იგინი, მათ და რამდენსაც მოიხდენს ამათგან ესა თუ ის ფორმა, პირიც იმდენი იქნება შიგ“ (ა. შანიძე, 1980, 171). თ. გამყრელიძე ანაწევრებს პირიანობის ცნებას და მასში გამოჰყოფს პირიანობისა და ვალენტობის კატეგორიებს, რაც არსებითად პირიანობის ახლებურ გაგებას იძლევა: ზმნის პირიანობა განისაზღვრება ზმნის ფორმაში მარკირებულ პირთა რაოდენობით, ზმნასთან დაკავშირებული სახელების რაოდენობა კი განსაზღვრავს ზმნის ვალენტობას. ამ თვალსაზრისით ქართული ენის ზმნა დახასიათდება, როგორც მაქსიმუმ ორპირიანი (თ. გამყრელიძე, 1979).

ქართული ენის ზმნის მიმართ ვალენტობის ცნების გამოყენებამ საშუალება მისცა ავტორს ერთმანეთისაგან გაემიჯნა ზმნის ანალიზი მორფოლოგიურ და სემანტიკურ დონეზე, მაგრამ მეორე მხრივ, შექმნა ერთგვარი სირთულე, რაც დაკავშირებულია ვალენტობის იმ გაგებასთან, რომელიც ამ ცნებაში დევს ინდოევროპულ ენებთან მიმართებაში; როგორც რ. ასათიანი აღნიშნავს, ვალენტობის სემანტიკასთან დაკავშირებამ ბუნებრივად დაუკავშირა ვალენტობის საკითხი სიტუაციის წვევრების რაოდენობის საკითხს, რამაც ბევრი გაუგებრობა და განსხვავება მოგვცა ვალენტობის ცნების გაგებაში, რადგან წამოიჭრა წინდებული-

ნი ბრუნვების აქტიანობა—არააქტიანობის საკითხი. ნაშრომში „მარტივი წინადადების ტიპოლოგიური ანალიზი“ ავტორი იძლევა ვალენტობის ცნების შემდგომ დანაწევრებას, კერძოდ, ერთმანეთისაგან მიჯნავს ა) **ზმნის სემანტიკურ ვალენტობას**, რომელიც განისაზღვრება ზმნის სემანტიკით ნაგულისხმევი მოქმედების განხორციელებისათვის ლოგიკურად აუცილებელი და საკმარისი სახელების რაოდენობით და ბ) **ზმნის ფორმალურ ვალენტობას**, რომელიც განისაზღვრება ზმნასთან ფორმალურ ურთიერთობაში მყოფი სახელების რაოდენობით. პირველს ავტორი უწოდებს პრედიკატის ადგილიანობას და მას განიხილავს სემანტიკის დონეზე, ხოლო მეორეს — შემასმენლის ვალენტობას და განიხილავს სინტაქსის დონეზე. ზმნის პირიანობა განიხილება მორფოლოგიის დონეზე. ამგვარად, ზმნასთან მიმართებაში მყოფი სახელების რაოდენობა შესაძლებელია სხვადასხვაგვარად აისახოს სამ ენობრივ დონეზე: A. სემანტიკის დონეზე (პრედიკატის ადგილიანობა); B. სინტაქსის დონეზე (შემასმენლის ვალენტობა); C. მორფოლოგიის დონეზე (ზმნის პირიანობა) (რ. ასათიანი, 1982, 14-17; ვალენტობისა და ადგილიანობის განსხვავებული გაგებისათვის იხ. ლ. ენუქიძე, 1987 და ქ. დათუაშვილი, 1998).

პრედიკატის ადგილიანობის შემოტანამ და ზმნის ანალიზის დანაწევრებამ ენობრივ დონეთა (მორფოლოგიის, სინტაქსის, სემანტიკის) მიხედვით მოხსნა ის უხერხულობა, რაც ქართული ზმნის მიმართ ვალენტობის ხმარებას ახლდა თან. მაგრამ ასეთმა მიდგომამ შესაბამისად დაანაწევრა ზმნის ანალიზი, რამაც გარკვეული თვალსაზრისით გაართულა ზმნის ფორმალიზაცია (მაგ. კომპიუტერული მოდელირების პირობებში). როგორც ერთგან ავტორი აღნიშნავს, მიწერს განისაზღვრება სემანტიკურ დონეზე როგორც ორადგილიანი (ვინც წერს, რასაც წერს), სინტაქსურ დონეზე როგორც სამვალენტიანი (ის, მე, მას) და მორფოლოგიურ დონეზე, როგორც ორპირიანი (მ — ობიექტური პირის ნიშანი, ს — სუბიექტური პირის ნიშანი). ზმნის ანალიზის ამგვარი დიფერენციაცია, მოცემული ენობრივი სტრუქტურის სხვადასხვა დონეზე, საშუალებას იძლევა სრულად და მრავალმხრივ გაანალიზდეს ზმნა, მაგრამ მიუღებელი შეიძლება აღმოჩნდეს მაგალითად ზმნის მორფოსინტაქსური ანალიზისას, განსაკუთრებით კომპიუტერული მოდელირების დროს. გარდა ამისა, არ არის ცალსახად განსაზღვრული, რასთან მიმართებაში უნდა ვინმართ ცნებები ვალენტობა და ადგილიანობა — ზმნის პირიან ფორმასთან



თუ მასდართან. ამის დაზუსტება კი აუცილებელია, განსაკუთრებით თუ გავითვალისწინებთ ზმნის უშუალო სტრუქტურულ მადგენლების ფუნქციურ სემანტიკას, კერძოდ კონსტანტების, განსაკუთრებით ზმნისწინის ფუნქციურ დატვირთვას ზმნასთან მიმართებაში მყოფ სახელთა პოვნირების თვალსაზრისით (მ. თანდაშვილი, 1998, 23). მისცემს და გასცემს, ისევე როგორც მაგ. მიაქირავენ-გააქირავენს, მიაბამს-გააბამს, მიათხოვენს-გაათხოვენს, მიანათებს-გაანათებს, შესწირავს-გასწირავს, შეაგვებს-გააგვებს ერთ-მანეთისაგან რეციპიენტის პოვნირება-არპოვნირების თვალსაზრისით დაპირისპირებული ოპოზიციური წყვილია, რომელთა შორის დაპირისპირება მორფოლოგიურ დონეზე ზმნის პირიანი ფორმების შემთხვევაში (მაგ. აწყყოს წრის მწყრივებში) არ ფიქსირდება. აქირავენს ზმნურ ფორმასთან მიმართებაში შეიძლება იყოს როგორც ორი (აქირავენს/აქირავენს ის მას), ისე სამი (აქირავენს/მიაქირავენს ის მას მას) სახელი. ასეთ შემთხვევაში უფრო მოსახერხებელი იქნებოდა ვალენტობისა და პრედიკატის ადგილიანობის ცნებების გამოყენება საწყისის მიმართ, ვინაიდან თუ **ხატვა** სიტუაციისათვის აუცილებელი და საკმარისია ორი სახელი (ვინც ხატავს და რასაც ხატავს), **მიცემა** სიტუაციისათვის (resp. შეწირვა, შენატება, მიბმა, მითხოვება და ა.შ.) ორი სახელი აუცილებელი, მაგრამ არასაკმარისია. **მიცემა** სიტუაცია აუცილებლობით გულისხმობს რეციპიენტის არსებობასაც.

ზმნის ფორმალური ანალიზის მისაღებ ფორმად ჩვენ ზმნის მორფოსინტაქსური ანალიზი მიგვაჩნია და ამ ენობრივ დონეზე ზმნურ ტიპთა დეფინიციისათვის ვიყენებთ აქტანტიანობის ცნებას. როგორც უკვე აღვნიშნავდით, ზმნასთან მიმართებაში მყოფ აქტანტთა რაოდენობას ქართული ზმნის სიღრმისეული სტრუქტურისათვის (resp. მორფოსინტაქსური დონისათვის) განვსაზღვრავთ ოთხი აქტანტით: I — მოქმედების ინიციატორი, P — სამოქმედო, R — ვისაც (რასაც) მიემართება მოქმედება და E — მოქმედების უშუალო შემსრულებელი (მ. თანდაშვილი, ლ. ჩხაიძე, 1996, 22) შესაბამისად გამოვყავით ერთ-, ორ-, სამ- და ოთხ-აქტანტიანი ზმნური ტიპები, რომელთა ფრეიმული მოდელი სიღრმულ დონეზე ამგვარად ჩაიწერება: **V-P, V-PR, V-ER, V-EPR, V-IEP** და **V-IEPR**. იმის გამო, რომ ზმნური პარადიგმა ქართული ზმნის პოლიპერსონალიზმიდან გამომდინარე ვინისა და მანის რიგისა გვაქვს, ენის ეგოცენტრული ბუნების გათვალისწინებით ზემომოყვანილი ფრეიმული მოდელები დაზუსტებას საჭიროებს.

მსჯელობას წარმოვადგენთ V-EPR ფრეიმის ფორმალური ანალიზის მაგალითზე.

ვინაიდან ზმნაში მოქმედების ვექტორი სუბიექტიდან ობიექტისკენ არის მიმართული, შემოგვაქვს S ვექტორის ცნება. V-EPR ფრეიმის ზმნურ ფორმებში, ისევე, როგორც მოქმედებითი გვარის ზმნათა სხვა შემთხვევებშიც, მოქმედება სუბიექტური პირიდან ობიექტური პირისაკენ მიემართება, მაგრამ ენის ეგოცენტრული ბუნებიდან (ზოგადად) და ქართული ზმნის სტრუქტურული თავისებურებიდან (კერძოდ) გამომდინარე გვექნება V-EPR ფრეიმის სამი სახესხვაობა: (1), რომელშიც მთქმელი მოქმედების უშუალო შემსრულებელია (E), ზედაპირულ სტრუქტურაში სუბიექტი, (2), რომელშიც მთქმელი სამოქმედოა (P), ზედაპირულ სტრუქტურაში პირდაპირი ობიექტი და (3), რომელშიც მთქმელი ის პირია, ვისაც მიემართება მოქმედება (R). ზედაპირულ სტრუქტურაში ირიბი ობიექტი. (1), (2) და (3) სახესხვაობათა არსებობას, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ ზმნის ეგოცენტრიზმი და მისი მორფოლოგიური გამოხატულების საშუალებები — მანისა (Mp) და ვინის (Vp) რიგის პარადიგმები განაპირობებს. აქედან გამომდინარე, შემოგვაქვს E ვექტორის ცნება, რომელიც S ვექტორისაგან განსხვავებით მიგვითითებს არა სუბიექტიდან გამომდინარე მოქმედების მიმართულებას, არამედ მოქმედების მიმართულებას ეგოსთან (Ego) მიმართებაში და V-EPR ფრეიმის (1), (2) და (3) სახესხვაობებში სხვადასხვა სახისა შეიძლება იყოს: წრფივი, გამჭოლი და წრიული.

- თუ $Ego = S$, მაშინ $S = E$ და E ვექტორი წრფივია;
- თუ $Ego = R$, მაშინ $S \neq E$ და E ვექტორი გამჭოლია;
- თუ $Ego = P$, მაშინ $S \neq E$ და E ვექტორი გამჭოლია;
- თუ $Ego = S$ როცა $n_s = n_R$, მაშინ $S \neq E$ და E ვექტორი წრი-

ულია;

თუ $Ego = P$ როცა $n_s = n_R$, მაშინ $S \neq E$ და E ვექტორი წრიულია.

შესაბამისად, პარადიგმის სახეს განსაზღვრავს S და E ვექტორთა ურთიერთმიმართება. თუ E ვექტორი S ვექტორის თანხვედენილია — $S \uparrow \uparrow E$ (მაგ. V-EPR(1) — შემწირე მე ის მას), გვექნება ვინის რიგის პარადიგმა (Vp). თუ E ვექტორი S ვექტორის თანხვედენილი არ არის — $S \uparrow \downarrow E$ (მაგ. V-EPR(2) — შემწირა მან მე მას / V-EPR(3) — შემწირა მან მე ის) გვექნება მანის რიგის პარადიგმა (Mp).

მაშასადამე, იმისდა მიხედვით, თუ რომელ აქტანტშია გან-
თავსებული Ego, გვაქვს V-EPR ფრეიმის (1), (2), (3) სახესხვაობა;
იმის გამო, რომ სათავისო ქცევის ფორმებს ჩვენ განვიხილავთ, რო-
გორც სამაქტანტიანი V-EPR ფრეიმის კერძო შემთხვევას, რომელ-
შიც $n_E = n_R$ (მ. თანდაშვილი, ლ. ჩხაიძე, 1996), დამატებით გვექნება
(1ა) და (3ა) სახესხვაობა; ამასთან, პირველი და მეორე პირის
შემთხვევაში უპირობოდ, მესამე პირის შემთხვევაში კი იმ
პირობით, რომ ეს ერთი და იგივე, იდენტირებული პირია: $n_{E3} = n_{R3}$.
კომპიუტერული მოდელირების პროცესში ჩვენ მათ განვიხილავთ
როგორც V-EPR ფრეიმის ტერმინალებს, რაც ნათლად არის არგუ-
მენტირებული ზმნის პარამეტრთა რეესტრში: როგორც შემწი-
რა, ისე შევიწირე ფორმების კონვერსიული პასივის ფორმაა
შემეწირა.

ზმნურ ფორმათა ტიპიზაცია აქტანტიანობის მიხედვით (ფრეი-
მის ტიპი) გვარის, ქცევისა და კაუზაციის ცალსახად განსაზღვრის
საშუალებას იძლევა, რაც კარგად აისახება ქვემოთ მოცემულ
პარამეტრთა რეესტრში.

ფრეი- მი	პარადიგმის ტიპი				კონექტური კატეგორიები			კონვერსია		
	Ego	E-ს ორი- ენტაცია	P-ის მაგალითი სახე	შედეგი	გვარი	ქცევა	კაუზა- ცია	ფრეიმი	P-ის სახე	მაგალითი
V-EPR, $n_E \neq n_R$	E	$E \rightarrow r$	Vp	შევიწირე	A	Or	N/I	V-PR	Np	შეეწირა
V-EPR, $n_E \neq n_R$	R	$E \rightarrow Er \rightarrow p$	Mp	შემეწირა	A	Or	N/I	V-PR	Mp	შემეწირა
V-EPR, $n_E \neq n_R$	P	$E \rightarrow Ep \rightarrow r$	Mp	შემეწირა	A	Or	N/I	V-PR	Vp	შევიწირე
V-EPR, $n_E = n_R$	E	$E \rightarrow p \rightarrow r \rightarrow s$	Mp	შევიწირე	A	Sv	N/I	V-PR	Mp	შემეწირა
V-EPR, $n_E = n_R$	P	$E \rightarrow Ep \rightarrow r \rightarrow E$	Vp	შემეწირა	A	Sv	N/I	V-PR	Vp	შევიწირე

ლიტერატურა

რ. ასათიანი., მარტივი წინადადების ტიპოლოგიური ანალიზი,
თბილისი, 1982 წ.

თ. გამყრელიძე, ზმნის „პირიანობა“ და „ვალენტობა“, საენათმეცნიერო კრებული, ეძღვნება გ. მაჭავარიანის ხსოვნას, თბილისი, 1979 წ.

ქ. დათუკიშვილი, 1998 — ქ. დათუკიშვილი, ვალენტობა და ადგილიანობა ქართული ზმნის ფორმალიზებულ სისტემაში, ენის კონცეპტუალური და კომპიუტერული მოდელები, თბილისი, 1998.

ლ. ენუქიძე, 1987 — ლ. ენუქიძე, ძირითადი სინტაქსური თეორიები თანამედროვე საზღვარგარეთულ ენათმეცნიერებაში, თბილისი, 1987.

მ. თანდაშვილი, ზმნის კომპიუტერული სინთეზის ორი ასპექტი, არნ. ჩიქობავას საკითხავები, თეზისები, თბილისი, 1998 წ.

მ. თანდაშვილი, ლ. ჩხაიძე, ქართული ზმნის უღვლილების ფრეიმული მოდელი, ენის კონცეპტუალური და კომპიუტერული მოდელები, თბილისი, 1996 წ.

მ. მაჭავარიანი, ქცევის გრამატიკული კატეგორიის სემანტიკა, თბილისი, 1987 წ.

თ. უთურგაიძე, გრამატიკულ კატეგორიათა იერარქიისათვის ქართულ ზმნაში, გელათის მეცნიერებათა აკადემიის უწყებანი, 1993 წ.

ა. შანიძე, თხზ., ტ. III, თბილისი, 1980 წ.

Э. Бенвенист, "Структура отношений лица в глаголе", Новое в Лингвистике, Ленинград. 1972 г.

А. М. Мостепаненко, М. Б. Мостепаненко, "Четырехмерность пространства и времени", Москва-Ленинград, 1966 г.

Tesniere L, Elements de syntaxe structurale, Paris, 1959.

MANANA TANDASHVILI

On the Egocentric Nature of Georgian Verb

II. On the definition of verb types in Georgian

Summary

The relationship of nouns to verbs are expressed in linguistic literature by various concepts: person, valency and predicate location.

We consider morpho-syntactic analysis acceptable for structural analysis of the verb. At this language level we use the concept of actant for defining verb types.

The paper is an attempt to carry out structural analysis of V-EPR frame.

ბარბაქაძე

სტატისტიკური ზმნათა ერთი ჯგუფისა და გარდაამავალ ზმნათა
I თურმეობითის წარმოების საკითხისათვის

მოქმედებითი გვარის ზმნათა I თურმეობითისა და სტატისტიკური გნებითების აწმყოს ფორმები ქართული ენის განვითარების ყველა ეტაპზე გასაოცარ სიახლოვეს იჩენდნენ, ერთში მომხდარი ცვლილებები „სარკისებურად“ აისახებოდა მეორის წარმოებაშიც, იყო ეს - იეს დაბოლოების -ია-თი შეცვლა, -ავ-იანი წარმოების -ია-ზე გადასვლა თუ მეშველზმნიანი ფორმების ჩამოყალიბება. ეს საკითხი ადრევე იქცა მკვლევართა ყურადღების საგნად (საკითხის ბიბლიოგრაფიისათვის იხ. ა. არაბული, 1984, გვ. 34-36). ამ ფორმათა ურთიერთმიმართებაზე სხვადასხვა აზრი არსებობს. აღნიშნულია, რომ პირველი თურმეობითი სტატისტიკური ზმნათა ინვერსიით არის მიღებული (დ. მელიქიშვილი), რომ იგი იყენებს სტატისტიკური ზმნის აწმყოს ფუძეს (ნ. ნათაძე), რომ პირველი თურმეობითი მხოლოდ მოდელს „სესხულობს“ სტატისტიკური ზმნისას (ა. არაბული). არნ. ჩიქობავა მიუთითებდა ამ ორ ფორმას შორის კავშირზე და აღნიშნავდა: „ის, რომ ხშირად თურმეობითი შემთხვევა სათანადო ზმნის სტატისტიკური გნებითის აწმყოს, ხომ არ უნდა გვაფიქრებინებდეს იმას, რომ ორივე შემთხვევაში თურმეობითისათვის ამოსავალია აწმყო, ოღონდ ერთ შემთხვევაში მოქმედებითის, მეორე შემთხვევაში სტატისტიკური გნებითისა? (არნ. ჩიქობავა, 1948, გვ. 139)“, ავტორი ამ კითხვას უარყოფითად პასუხობს იმის გამო, რომ ზმნათა უმრავლესობას სტატისტიკური ფორმები საერთოდ არ მოეპოვება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთსულოვნად არის გაზიარებული აზრი, რომ -იეს (-ია) დაბოლოება ერთი ჯგუფის სტატისტიკური ზმნათა (ჰიეს, სწერიეს...ტიპის) აწმყოსა და გარდაამავალ ზმნათა I თურმეობითში ერთი და იგივე ოდენობა უნდა იყოს. ამიტომ ბუნებრივია, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ამ ბოლოსართის კვალიფიკაციას როგორც აღნიშნული ტიპის სტატისტიკური ზმნების, ისე I თურმეობითის წარმოების პრინციპის გასარკვევად.

სამეცნიერო ლიტერატურაში I თურმეობითისა და სტატისტიკური ზმნების აწმყოს ფორმებში გამოყოფენ -იეს, -იენ, -იედ, -ია დაბო-

ლოებებს, სადაც -ი მიჩნეულია პერმანსივის ნიშნად, -ე ნამყოს მა-
წარმოებლად, -ს (-დ, -ნ) და -ა კი — მესამე სუბიექტური პირის
ნიშნად. სხვაგვარად იშლება ეს დაბოლოებები მაშინ, როცა ობიექ-
ტი მრავლობითი რიცხვისაა: -ი-ედ, -ი-ენ, სადაც -ი კვლავ პერმან-
სივის ნიშნადაა მიჩნეული, -ედ (-ენ) მრავლობითი რიცხვის მესამე
პირის ნიშნად, რომლის წინაც დაკარგულად ითვლება ნამყო ძირი-
თადის -ე სუფიქსი (ი. ქავთარაძე, 1954, გვ. 185, ი. აბულაძე,
1954, გვ. 142, ა. არაბული, 1984, გვ. 39).

ჩვენ ექვეყნეშ დავაყენეთ -იეს, -იედ, -იენ სუფიქსთა ამგვარი
კვალიფიკაცია. ვფიქრობთ, ქართული ენისათვის არაბუნებრივი
ჩანს ორი საპირისპირო ფუნქციის — პერმანსივისა და წყვეტილო-
ბის აფიქსის ერთ ფორმაში გამოყოფა (მ. ბერიძე, 1994, გვ. 158).

„ჰგიეს“ ტიპის სტატიკური ზმნებისათვის ამოსავლად ვივარაუ-
დეთ მოქმედებითი გვარის ზმნათა ნამყო ძირითადის ყალიბი. ნ.
ძირითადად ამ ფორმათა დაცვეშირება ახალი არ არის. ივ. ქავთა-
რაძე მათთვის ამოსავლად სტატიკურ ზმნათა ნ. ძირითადს ვარაუ-
დობდა. მისგან განსხვავებით გ. როგავამ გამოთქვა აზრი ამ ზმნათა
შესაბამისი ღინამიკური ზმნების ნ. ძირითადიდან მომდინარეობაზე.
მ. მაჭავარიანიც იზიარებს ამ აზრს, ის თვლის, რომ ჰგია←ჰგევა.
მკვლევარი მიიჩნევს, რომ იმის გამო, რომ აწმყოსათვის III S-ის
ნიშნად -ს ნიშანია დამახასიათებელი, თავდაპირველი -ა „ჰგია“
ფორმაში აწმყოდ გადააზრიანების შემდეგ შეიცვალა -ს ნიშნით.
(მ. მაჭავარიანი, 1981, გვ. 67).

ჩვენი თვალსაზრისი, რასაც ირგვლია, ეყრდნობა აღნიშნულ მო-
საზრებებს, მაგრამ პრინციპული დაზუსტებით: ჩვენ გვგლით,
რომ ჰგიეს ტიპის სტატიკური ზმნები იყენებენ მოქმედებითი
გვარის ზმნათა ნამყო ძირითადის მრავლობითი რიცხვის III
პირის ყალიბს:

ჰგი-ეს←ჰგ-იგ-ეს←ჰგ-ეგ-ეს

სტატიკურ ზმნათა წარმოებისას II სერიის ყალიბის გამოყენება
უცხო არ არის ქართულისათვის. გავისენოთ ის ზმნები, რომლე-
ბიც სწორედ III პირის მრ. რ. ფორმას (ოლონდ II ზოლმეობითისას)
„იმეორებენ“: ჰრქვიან, ჰშიან, ჰრცხენიან, ემინიან, სწყურიან, სწა-
დიან... მათ გვერდით გვაქვს მხ. რიცხვის III პირზე დაყრდნობილი
ფორმებიც: ჰშიის, ჰრცხენის... (მ. შინგიაშვილი, 1972, გვ. 172, ა.
შანიძე, 1980, გვ. 322).

ჩვენი აზრით „ჰგიეს“ და „ჰრქვიან“ ტიპისათვის წარმოების
ერთი პრინციპია გამოყენებული: ორივეგან გამოყენებულია II სერი-

ის სხვადასხვა ნაკეთის მრ. რ. III პირის ყალიბი და ორიგინალი III პირი იმპერსონალური (ზოგადი, დაუკონკრეტებელი) სუბიექტია.

იმპერსონალური სუბიექტის მონაწილეობა ერთი ტიპის სტატისკურ ზმნათა წარმოებაში დასტურდება სვანურშიც (ვ. თოფურია, 1967, გვ. 42).

სტატისკურ ზმნათა ფორმებში წარმოდგენილი III იმპერსონალური სუბიექტი შეიძლება მხოლოდითი რიცხვისაც იყოს. ამით აიხსნება -ია დაბოლოებიანი ფორმები სტატისკურ ზმნებსა და I თურმეობითებში (წერია, დამიწერია). სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ „ახალ“ დაბოლოებაზე აზრთა სხვადასხვაობაა (ა. შანიძე, 1980, გვ. 319, ლ. ბარამიძე, 1964, გვ. 111, ნ. ნათაძე, 1955, გვ. 10). ჩვენი აზრით, ჰიეს — ჰგია; სწერის — სწერია ისეთსავე მიმართებაშია ერთმანეთთან, როგორც სწყურთან — სწყურის, ჰშიან — ჰშიის... (მ. ბერიძე, 1994, გვ. 165).

გარდამავალი ზმნის I თურმეობითის ფორმებში ტრადიციულად გამოყოფენ -იეს(-ია) დაბოლოებას და **ხაყრდენ ფუძეს**. მიჩნეულია, რომ უმარცვლო ფუძიანი ზმნების ერთი ნაწილისათვის **ხაყრდენი ფუძეა II ხერხის ფუძე**, დანარჩენისათვის კი — **I ხერხის ფუძე**.

საგულისხმოა, რომ ის მცირერიცხოვანი ზმნები, რომელთა I თურმეობითისთვისაც II ხერხის ფუძე იგულისხმება ამოსავლად, სწორედ ის ზმნებია, რომელთა ფუძეშიც -ევ სუფიქსის მქონებლობა ივარაუდება (ქ. ლომთათიძე, 1952, გვ. 78, გ. გოგოლაშვილი, 1984, გვ. 42, მ. ბერიძე, 1994, გვ. 163). ამ -ევ სუფიქსს ქ. ლომთათიძე კალზატივის მაწარმოებლად მიიჩნევს.

უფიქრობთ, იმავე -ევ სუფიქსით გაფორმდა სხვა ზმნათა თემისნიშნაინი ფუძე. -კეთებ-ევ-, შენებ-ევ... შეიძლება ეს იყო I ხერხის ფუძე. შეიძლება — მასდარისა. თუკი -ევ სუფიქსისათვის კალზატივის მაწარმოებლის ფუნქციას ვივარაუდებთ, შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ აქ მასდარის ფუძე გვაქვს -ევ-ით გართულებული (რ. ასათიანი, 1989.)

ასე, რომ სტატისკურ ზმნათა მსგავსად, გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითისთვის ამოსავლად ვვარაუდობთ -ევ სუფიქსიანი **გარდამავალი ზმნის ნამყო ძირითადის III პირის (მრავლობითი ან მხოლოდითი) ყალიბს**. საგულისხმოა, რომ ნამყო ძირითადის (კალზატიური და არაკალზატიური) ყალიბი გამოიყენება გარდამავალ ზმნათა სხვა ნაკეთთა წარმოებაშიც:

II თურმეობითი:

დაეხატა (ხატავს — დაეხატა; ეხატება — დაეხატა)

გაეკეთებინა (აკეთებს — გაეკეთებინა; *ეკეთებინება — გაეკეთებინება).

აქამდე ვსაუბრობდით გარდამავალ ზმნათა ე.წ. „სუბიექტური წყობის“ ფორმათა I თურმეობითებზე.

-ევ სუფიქსის კვალი ჩანს „ობიექტური წყობის“ ზმნათა I თურმეობითის ფორმებშიც:

მაშინებს: შე-ვ-უ-შინებ-ი-ვარ

შე-უ-შინებ-ი-ხარ

შე-უ-შინებ-ი-ა

გფიქრობთ, აქაც -ი←-ივ.

საინტერესო სურათს გვაძლევს ამ მხრივ ობიექტური წყობის -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნათა I თურმეობითის ჩვენება:

ვ-უ-ნახ-ი-ვარ

და-ვ-უ-ბ-ი-ვარ

უ-ნახ-ი-ხარ

და-უ-ბ-ი-ხარ

უ-ნახ--ავ-ს

დ-უ-ბ-ამ-ს

აკ. შანიძე თვლის, რომ აქ -ი სუფიქსი, რომელიც ძველი -იე სუფიქსის ნაშთია, სხვა ზმნათა ანალოგიით არის გაჩენილი (აკ. შანიძე, 1980, გვ. 435-436).

გფიქრობთ, რომ ამ ზმნებისთვის I თურმეობითის წარმოების ორი ტიპი უნდა ვივარაუდოთ:

I. ვუნახივარ←*ვუ-ნახ-ივ-ვარ←*ვუნახ-ევ-ვარ

უნახ-ი-ხარ←*უნახ-ივ-ხარ←*უნახ-ევ-ხარ

უნახ-ი-ა←*უნახ-ივ-ა←*უნახ-ი-ა

(ამ პარადიგმის I და II პირის -ევ სუფიქსიანი ფორმები — ვუნახევარ, უნახევარ — ჩვეულებრივია დიალექტებში).

II. ვუნახ-ავ-ვარ

უნახ-ავ-ხარ

უნახ-ავ-ს

ამ პარადიგმათა შერევით უნდა მიგვედოს:

ვუნახ-ი-ხარ

უნახ-ი-ხარ

უნახ-ავ-ს

მსგავსი შერეული პარადიგმები გვაქვს სტატიკურ ზმნათა აწმყოშიც:

შდრ.: დიალექტური

ვლგავარ

ვლგავარ

დგენარ

და

დგენარ

დგას/დგია

დგას.

ან

ვუნდვარ (ვუნდებვარ)

ვუნდვარ

უნდებარ (უნდებვარ)

და

უნდებარ

უნდა (უნდივა)

უნდა

ფორმა „უნდივა“ დადასტურდა მთიულურ ტექსტებში:

„ზოგჯერ მთელი დღე დგასკე არაყი გამოხდად, ზოგჯერ ნახევარი დღეც უნდივა“ — (ქართული დიალექტოლოგია, 1961, გვ. 55).

I თურმეობითის წარმოების საინტერესო სურათს გვიჩვენებს ხევსურული დიალექტი, სადაც ფორმათა გაერთფეროვნებაა მომხდარი და ყველა სუბიექტური წყობის ზმნასთან -ავ(ი) მაწარმოებელი გვაქვს (ა. ჭინჭარაული, 1960, გვ. 127), ამავე ზმნების ობიექტური წყობის ფორმებთან კი — -ივ(-ა).

მაჩვენებს — მაუჩვენებავ (-ი-ს) — მასჩვენებ-ივ.

-ივ(ა) მაწარმოებელი გვაქვს გარდაუვალ ორპირიან ზმნებთანაც:

მაჩვენებივ, გამკეთებივ, ხეიდებივ... (ა. ჭინჭარაული, 1960, გვ. 130).

აშკარაა, რომ ხევსურულის -ივ სუფიქსი -ევ-იდან უნდა მომდინარეობდეს -ევ←-ივ.

ჩვენი აზრით I თურმეობითის (ისევე, როგორც სტატიკური ზმნების) წარმოების სხვადასხვა პრინციპი იმთავითვე დაშვებული იყო ენაში. I თ. იწარმოებოდა -ავ და -ევ სუფიქსით გართულებული ფუძეებისაგან, ამის გარდა, ფორმათა მრავლფეროვნებას განაპირობებდა **საყრდენი პარადიგმის არჩევანიც**. როგორც სტატიკური ზმნების, ისე I თ-ს წარმოებაშიც გამოიყენებოდა სხვადასხვა ნაკეთთა ყალიბი:

აწმყოს ყალიბი: დამიხატავს (I თ.)..., დგას, დულს... (სტ.)

ნ. ძირითადის ყალიბი: გამიკეთებია, გამითბია, მასჩვენებია(ა)

(I თ.)...

ჰვიეს, სწერიეს...წერია, გდია — (სტ.)...

II ზოლმეობითის ყალიბი: გამიკეთებავის... დამიქადიან... (I თ.)... მეშინიან, მშიან, მქვიან... მეშინის...(სტ.)

ამ საკითხებთან დაკავშირებით უამრავი პრობლემა იყრის თავს, რომელთა გადასაწყვეტად საგანგებო კვლევაა საჭირო.

აბულაძე, 1954 — ი. აბულაძე, ქართული ზმნის იშვიათი ფორმები VIII-X სს-ის ძეგლების მიხედვით, თსუ შრომები, ტ. 53, თბ., 1954.

არაბული, 1984 — ა. არაბული, მესამე სერიის ნაკვეთელთა წარმოება და მნიშვნელობა ძველ ქართულში, თბ., 1984

ასათიანი, 1989 — რ. ასათიანი, კაუზაცია და კონტაქტი ქართველურ ენებში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, № 1, 1979.

ბარამიძე, 1964 — ლ. ბარამიძე, ზოგიერთი ტიპის მეშველ-ზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში, თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ. 9, თბ., 1964.

ბერიძე, 1994 — მ. ბერიძე, სამცხურის ძირითადი თავისებურებანი, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1994.

ბერიძე, 1994 — მ. ბერიძე „ჰვიეს“ ტიპის ზმნათა დაბოლოების საკითხისათვის, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, № 1-4, თბ., 1994

თოფურია, 1967 — ვ. თოფურია, სვანური ზმნა, თბ., 1967.

ლომთათიძე, 1952 — ქ. ლომთათიძე, თბება ტიპის ზმნების ისტორიისათვის ქართულში, იკე, IV, თბ., 1952.

მაჭავარიანი, 1981 — მ. მაჭავარიანი, მოქმედების, პროცესის და მდგომარეობის ცნებების განსაზღვრისათვის, თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების საკითხები, VI, თბ., 1981.

მელიქიშვილი, 1979 — დ. მელიქიშვილი, მოქმედებითი გვარის ზმნის უღლების სისტემა თანამედროვე ქართულში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, მაცნე, № 1, თბ., 1979.

ნათაძე, 1955 — ნ. ნათაძე, მესამე სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის ქართულში, იკე VII, თბ., 1955.

შანიძე, 1980 — ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1980 წ.

შინჯიაშვილი, 1972 — მ. შინჯიაშვილი, ეშინიან თუ ეშინია? ურჩევნიან თუ ურჩევნია? ჰქვიან — ჰქვია? ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი პირველი, თბ., 1972.

ჩიქობავა, 1948 — ა. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბ., 1948.

ჭინჭარაული, 1960 — ა. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 1960.



ბ. ჯორბენაძე, 1980 — ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, თბ., 1980.
ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1961.

MARINE BERIDZE

On the Formation of Present Tenses of Stative Verbs and Resultative 1 of Transitive Verbs

Summary

It is a widespread idea that one group of stative verbs in the present and transitive verbs in Resultative 1 have ending *-ies* (*-ia*). I argue that *-ies* (*-ia*) ← *-iv-es* (*-iv-a*) ← *-cv-es* (*-cv-a*), where *-cv* (*-iv*) is causative suffix, whereas *-s* and *-a* are impersonal III s markers (in the plural and singular).

III person aorist form patterns are used to form Resultative 1 of transitive verbs and the present tense of stative verbs.

ციცინო კვანტალანი

ზმნისწინის ნეიტრალური ფუნქციისათვის ქართულში

ზმნათა უმრავლესობა ქართულში რამდენიმე ზმნისწინს დაირთავს.

ზმნისწინის ფუნქციების განხილვისას აკ. შანიძე გამოყოფს „განუსაზღვრელობის და-ს“ და მიუთითებს, რომ და- ზმნისწინი ზოგჯერ უპირისპირდება მი- და მო- ზმნისწინებს და „აღნიშნავს მოძრაობას საერთოდ, გარკვეული მიმართულების დაუსახელებლად, ასე ვთქვათ, გაურკვეველი მიმართულებით“ (აკ. შანიძე, 1980, გვ. 254). მას მაგალითად მოჰყავს მირბის, მორბის, დარბის ზმნები.

მი-რბის — იქეთ

მო-რბის — აქეთ

და-რბის — სხვადასხვა მიმართულებით

აკ. შანიძე წერს: „და- ზმნისწინი მიმართულების საკითხში სხვებთან შედარებით ნეიტრალურია; მასთან დაკავშირებულია მართო სივრცეში გადანაცვლების აღნიშვნა, განსაზღვრული მიმართულების აღუნიშნავად“ (აკ. შანიძე, 1980, გვ. 254).

მი-რბის, მო-რბის ზმნებთან საპირისპიროდ და-რბის ზმნაში და- ნეიტრალურია, ოღონდ ნეიტრალურია მიმართულების აღნიშვნისას. მაგრამ ყველა ზმნისწინს აქვს ერთი ისეთი მნიშვნელობა, რომელიც ზმნის ძირითად შინაარსს ხსნის.

მაგალითად: წერს — და-წერს

ხატავს — და-ხატავს

რგავს — და-რგავს

ადგენს — და-ადგენს

ამოწმებს — და-ამოწმებს

ამ მაგალითებში და- ზმნისწინი მხოლოდ მიმართულების აღნიშვნის თვალსაზრისით არ არის ნეიტრალური. მას საერთოდ აქვს ნეიტრალური გაგება. ამ ზმნებში და- ზმნისწინი ნამდვილად არ მიუთითებს რაიმე გარკვეულ მიმართულებას, მაგრამ მიაინიშნებს სწორედ ზმნის ძირითად მნიშვნელობაზე.

საკითხს განვიხილავთ რამდენიმე ზმნის მაგალითზე:

წერს — და-წერს

და- ზმნისწინი აქ გვევლინება ნეიტრალური ფუნქციით. **წერს** ზმნასთან იხმარება სხვა ზმნისწინები: ჩა-წერს, ამო-წერს, გადა-წერს, გამო-წერს, აღ-წერს, გა-წერს, გადმო-წერს, მი-წერს, მო-წერს და ჩამო-წერს.

ყველა ამ ზმნისწინით ხაზგასმულია **წერს** ზმნის სხვადასხვა მნიშვნელობა. გა-წერს და ჩა-წერს, გადმო-წერს და აღ-წერს, მი-წერს და ამო-წერს ნიუანსობრივად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. მაგრამ მაინც ყველა მათგანი **წერს** მნიშვნელობას უკავშირდება. ამათგან კი **წერს** ზმნის ძირითადი მნიშვნელობა **დაწერს** ზმნაშია ყოველგვარი ნიუანსის გარეშე წარმოჩენილი. სხვაგვარად: **დაწერს** ზმნაში **და-** ზმნისწინი დაცლილია ყოველგვარი ნიუანსობრივი დატვირთვისაგან. იგი ნეიტრალურია.

ასევეა **ხატავს — და-ხატავს** ზმნებში **და-** ზმნისწინი ნეიტრალური ფუნქციისაა. **ხატავს** ზმნასთან იხმარება სხვა ზმნისწინები: ამოხატავს, მო-ხატავს, გადა-ხატავს, გადმო-ხატავს, ჩა-ხატავს, ამო-ხატავს — ყველგან გარკვეული მიმართულება იგულისხმება. **გამო-ხატავს** ზმნაში კი **გამო-** ზმნისწინმა ზმნის მეორადი მნიშვნელობა წარმოაჩინა — მხატვრულად, ხატოვნად გამოსახვას, იგულისხმება, რომ სიტყვიერად ხატავს.

და-ხატავს ზმნაში კი **და-** ზმნისწინი ნეიტრალურია. აქ არ იგულისხმება რომელიმე კონკრეტული მიმართულება. მაგრამ მას შეუძლია **გამო-ხატავს** ზმნის მნიშვნელობაც იტვირთოს. **და-ხატავს** აღნიშნავს როგორც ფუნჯით ხატვას, ასევე სიტყვით ხატვას, ხატოვან აღწერასაც.

ზმნისწინის ნეიტრალური ფუნქცია სწორედ ზმნის ძირითადი სემანტიკის წარმოჩენას ემსახურება. ნეიტრალურ ზმნისწინს გამოცლილი აქვს ნიუანსობრივი დატვირთვა.

ნეიტრალური ფუნქციით მხოლოდ **და-** ზმნისწინი არ იხმარება. ზოგჯერ ნეიტრალურია სხვა ზმნისწინი. ასეთ შემთხვევაში **და-** ზმნისწინი იხმარება ნიუანსობრივი გაგებით.

აშენებს — ა-აშენებს. ნეიტრალურია **ა-** ზმნისწინი. სხვა ზმნისწინები კი **აშენებს** ზმნის სხვადასხვა ნიუანსურ განსხვავებებს წარმოაჩენს: ამო-აშენებს, გა-აშენებს, აღ-აშენებს, და-აშენებს, შე-აშენებს, ჩა-აშენებს, მი-აშენებს, მო-აშენებს.

ყველაზე ხშირად ნეიტრალური ფუნქციით იხმარება **და-** და **გა-** ზმნისწინები.

ნეიტრალურია და- ზმნისწინი:

ამრგვალებს — და-ამრგვალებს;

შდრ.: მო-ამრგვალებს, შე-ამრგვალებს, შემო-ამრგვალებს
აბარებს — და-აბარებს;

შდრ.: გა-აბარებს, გადა-აბარებს, მი-აბარებს, მო-აბარებს,
ჩა-აბარებს

აბრალებს — და-აბრალებს;

შდრ.: გადა-აბრალებს, გადმო-აბრალებს

ბეჭდავს — და-ბეჭდავს;

შდრ.: აღ-ბეჭდავს, ამო-ბეჭდავს, გადა-ბეჭდავს, ჩა-ბეჭდავს,
გადმო-ბეჭდავს

აძვრენს — და-აძვრენს;

შდრ.: ა-აძვრენს, ამო-აძვრენს, გადა-აძვრენს, გადმო-აძ-
ვრენს, გამო-აძვრენს, შე-აძვრენს, შემო-აძვრენს, ჩა-
აძვრენს, ჩამო-აძვრენს

წვავს — და-წვავს;

შდრ.: ამო-წვავს, შე-წვავს, ა-წვავს, გამო-წვავს, წა-წვავს,
გადა-წვავს, მო-წვავს, შემოწვავს, ჩა-წვავს.

ნეიტრალურია გა- ზმნისწინი:

თხრის — გა-თხრის;

შდრ.: ა-თხრის, ამო-თხრის, გამო-თხრის, გადა-თხრის, და-
თხრის, მო-თხრის, შე-თხრის, ჩა-თხრის, შემო-
თხრის, წა-თხრის, წამო-თხრის

თოხნის — გა-თოხნის;

შდრ.: და-თოხნის, მო-თოხნის, გამო-თოხნის შემო-თოხნის;
ჩა-თოხნის

ზრდის — გა-ზრდის;

შდრ.: ა-ზრდის, აღ-ზრდის, ამო-ზრდის, გადა-ზრდის,
გამო-ზრდის, და-ზრდის, შე-ზრდის, ჩა-ზრდის,
ჩამო-ზრდის, წა-ზრდის, წამო-ზრდის

აკეთებს — გა-აკეთებს;

შდრ.: ამო-აკეთებს, გამო-აკეთებს, გადა-აკეთებს, გადმო-
აკეთებს, შე-აკეთებს, მო-აკეთებს

ჭრის — გა-ჭრის;

შდრ.: აჭრის, გადა-ჭრის, და-ჭრის, მო-ჭრის, შე-ჭრის,
შემო-ჭრის, ჩა-ჭრის, ჩამო-ჭრის

ზომავს — გა-ზომავს;

შდრ.: ა-ზომავს, გამო-ზომავს, გადმო-ზომავს, შემო-ზომავს,
ჩა-ზომავს, და-ზომავს

ათეთრებს — გა-ათეთრებს;

შდრ.: გადა-ათეთრებს, და-ათეთრებს, მო-ათეთრებს,
გადმო-ათეთრებს, შე-ათეთრებს

აღნობს — გა-აღნობს;

შდრ.: და-აღნობს, მო-აღნობს, ჩამო-აღნობს, გამო-აღნობს,
შე-აღნობს

ბერტყავს — გაბერტყავს;

შდრ.: და-ბერტყავს, გადა-ბერტყავს, გადმო-ბერტყავს,
ჩამო-ბერტყავს, შე-ბერტყავს, შემო-ბერტყავს, ამო-
ბერტყავს, გამო-ბერტყავს, ჩა-ბერტყავს

სინჯავს — გა-სინჯავს;

შდრ.: გადა-სინჯავს, და-სინჯავს, მო-სინჯავს.

ნეიტრალურია ა ზმნისწინი:

აშენებს — ა-აშენებს

ადღუღებს — ა-ადღუღებს;

შდრ.: გადმო-ადღუღებს, და-ადღუღებს, მი-ადღუღებს, შე-ადღუ-
ღებს, ჩა-ადღუღებს, წამო-ადღუღებს

კუწავს — ა-კუწავს; შდრ.: და-კუწავს, ჩა-კუწავს

წონის — ა-წონის;

შდრ.: გადა-წონის, მო-წონის, გადმო-წონის, და-წონის,
გამო-წონის

ქნის — ა-ქნის;

შდრ.: და-ქნის, ამო-ქნის, მო-ქნის, შემო-ქნის, ჩამო-ქნის

ნეიტრალურია მო- ზმნისწინი:

კაზმავს — მო-კაზმავს ან შე-კაზმავს;

შდრ.: და-კაზმავს, ა-კაზმავს, აღ-კაზმავს

კლავს — მო-კლავს; შდრ.: და-კლავს, ჩა-კლავს

კრეფს — მო-კრეფს;

შდრ.: ა-კრეფს, ამო-კრეფს, გა-კრეფს, გადა-კრეფს, გამო-
კრეფს, და-კრეფს, შე-კრეფს, წა-კრეფს

ნეიტრალურია შე- ზმნისწინი:

ხედავს — შე-ხედავს;

შდრ.: ა-ხედავს, ამო-ხედავს, გა-დახედავს, გადმო-ხედავს,
შემო-ხედავს, ჩამო-ხედავს, გადა-ხედავს, მო-ხედავს,
გამო-ხედავს, და-ხედავს, მი-ხედავს, წა-ხედავს

კრავს — შე-კრავს; შდრ.: მი-კრავს

კერავს — შე-კერავს;

შდრ.: ამო-კერავს, გა-კერავს, გადა-კერავს, გამო-კერავს,
და-კერავს, შემო-კერავს, ჩა-კერავს

კვეცავს — შე-კვეცავს;

შდრ.: აღ-კვეცავს, გადა-კვეცავს, ჩა-კვეცავს, წა-კვეცავს,
წამო-კვეცავს, და-კვეცავს, მო-კვეცავს, შემო-კვეცავს

სხვა ზმნისწინებიდან ნეიტრალური ფუნქციით გვხვდება წა-,

ჩა-, გამო-.

იკითხავს — წა-იკითხავს;

შდრ.: ამო-იკითხავს, გადა-იკითხავს, ჩა-იკითხავს

ნეიტრალურია წა- ზმნისწინი

იცვამს — ჩა-იცვამს;

შდრ.: ამო-იცვამს, მო-იცვამს, ჩამო-იცვამს, გადა-იცვამს,

შემო-იცვამს, წამო-იცვამს

ნეიტრალურია ჩა- ზმნისწინი.

აცხობს — გამო-აცხობს;

შდრ.: და-აცხობს, მი-აცხობს, მო-აცხობს, ჩა-აცხობს

ნეიტრალურია გამო ზმნისწინი.

ასეთია ნეიტრალური ფუნქციით სხვადასხვა ზმნისწინის ხმარე-
ბის შემთხვევები, როგორც აღვნიშნეთ ძირითადად ამ ფუნქციით
იხმარება გა- და და- ზმნისწინები. უფრო იშვიათად იხმარება ა-,
მო-, შე- ზმნისწინები. გვაქვს ცალკეული შემთხვევები ჩა-, წა-,
გამო- ზმნისწინების ხმარებისა.

ლიტერატურა

აკ. შანიძე, 1980 — აკ. შანიძე, თხზულებანი, ტ. III, 1980 წ.

გ. გოგოლაშვილი, ც. კვანტალიანი, დ. შენგელია —
„ზმნური ფუძეების ლექსიკონი“, 1989 წ.

TSITSINO KVANTALIANI

On the Neutral Function of Preverb in Georgian

Summary

Most of the verbs in Georgian take several preverbs. Among them only one has a neutral function, the rest give the verb in question a specific semantic colouring. Different preverbs can function neutrally with different verbs. The preverbs *da* and *ga* are most commonly used.

ნანა ლოლაძე

ნასახელარ ზმნათა მოდელუბი თანამედროვე მართულში

თანამედროვე ქართულში ნასახელარ ზმნათა ორი სტრუქტურული მოდელი გამოიყოფა. ამათგან, ერთი (1) ძირითადია და მოიცავს ნასახელარ ზმნათა უმრავლესობას. ამ მოდელით ზმნები იწარმოება ყველა ტიპის სახელისაგან (არსებითი, ზედსართავი...). სტრუქტურულად იგი ასეთი სახისაა:

$$(1) N \rightarrow V \rightarrow A: v^1 - R - th P: (v^1) - R - s - e M: R - th$$

სადაც აქტივის ფორმა (A) იწარმოება ძირეულ მორფემაზე მაქცევრისა (v^1) და -ებ თემის ნიშნის (th) დართვით; პასივში (P) ძირეულ მორფემას დაერთვის -დ სუფიქსი (s) და -ებ-/ი/ დაბოლოება (e), რომელიც შედგება -ებ თემის ნიშნისა და -ი სუფიქსისაგან [სუფიქსი არ ჩანს მხოლოდითი რიცხვის III სუბ. პირის ფორმაში], შეიძლება დაერთოს ა-, უ- მაქცევრები; რაც შეეხება მედიუმს (M), იგი იწარმოება ძირეულ მორფემაზე თემის ნიშნის დართვით, უპირატესად გამოიყენება -ობ(//ებ) თემის ნიშანი.

მაგ.: მეფე — : ა-მეფ-ებ-ს მეფ-დ-ებ-ა მეფ-ობ-ს

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მოდელით ნაწარმოები ზმნები ხშირად გვარის სამწევრა სისტემას ქმნიან (ნ. ლოლაძე, 1996).

რაც შეეხება მეორე მოდელს (2), იგი მხოლოდ პირობითად შეიძლება მივაკუთვნოთ ნასახელარ ზმნებს, რადგან არსებითად ეს პირველადი ზმნური წარმოების მოდელია, რომელსაც იყენებს ერთი ჯგუფი ნასახელარი ზმნებისა; კერძოდ, სახელი, რომლისაგანაც აღნიშნული ტიპის ზმნები იწარმოება, შეიძლება იყოს მხოლოდ არსებითი სახელი. ამავე დროს, არ აღნიშნავს ადამიანს, როგორც წესი, არ აღნიშნავს საზოგადოდ სულიერს, არ წარმოადგენს აბსტრაქტულ სახელს. ამ მოდელის სტრუქტურა ასეთია:

$$(2) N \rightarrow V \rightarrow A: (v^1) - R - th P: v^2 - R - e$$

სადაც აქტივის ფორმა იწარმოება ძირეულ მორფემაზე -ავ თემის



ნიშნის დართვით; შეიძლება დაერთოს ა-, -ი, -ე მაქცევრები; პასივის ფორმას ძირეულ მორფემაზე დაერთვის -ი, -ე პრეფიქსები (წ) და -ებ-/ი/ დაბოლოება.

მაგ.: ცელ-ი — : ცელ-ავ-ს ი-ცელ-ებ-ა.

აღნიშნული მოდელის ზმნები გვარის ორწევრა სისტემას ქმნიან, კერძოდ, წარმოდგენილია აქტივი—პასივი; რამდენიმე ზმნა ოდენ აქტივის ფორმით გვხვდება. მაგ.: ზმაღას, ძმარავს...

განსხვავებული სტრუქტურის მქონე ნასახელარი ზმნები ფუნქციურადაც განსხვავდებიან. (1) მოდელის ზოგადი ფუნქციაა გარდაქცევითობა, ხოლო (2) მოდელისა — ინსტრუმენტატივი (ბ. ჯორბენაძე, შდრ. ა. შანიძე); უფრო ზუსტად, გარდაქცევითობის ფუნქცია (1) მოდელის სტრუქტურით გამოიხატება, ხოლო ინსტრუმენტატივი — (2) მოდელით. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს მოდელები თანამედროვე ქართულის ენობრივი ფაქტია და ამგვარი განაწილება მოხდა მას შემდეგ, რაც მოწესრიგდა ვნებითის პრეფიქსული და სუფიქსური წარმოება ნასახელარ ზმნებში (ნ. მუზაშვილი, 1993).

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ნასახელარი ზმნების მნიშვნელობა განპირობებულია სახელის სემანტიკით და, აქედან გამომდინარე, სწორედ სახელის სემანტიკა განსაზღვრავს ზმნის ზოგად გრამატიკულ ფუნქციასა და სტრუქტურული მოდელის არჩევანს (იქვე).

ისეთი სახელები, როგორიცაა ბარი ან ხერხი გაზმნავების შემთხვევაში მართლაც განაპირობებენ ინსტრუმენტატივის ზოგად ფუნქციას და სტრუქტურული მოდელის არჩევანს (ბარავ-ს, ხერხავ-ს), მაგრამ ისეთი სახელის გაზმნავებამ როგორიცაა ცოფი შეიძლება მოგვცეს როგორც

ა-ცოფ-ებ-ს ცოფ-დ-ებ-ა (გარდაქც.) „ცოფიანს ხდის /ხდება“;

ისე ცოფ-ავ-ს (ინსტ.) „კბენით ცოფით აავადებს“ [შდრ. ი-ცოფ-ებ-ა გადატ. „ბრაზობს“].

ასევე პარალელურად გვხვდება წამლ-ობ-ს (1) და წამლ-ავ-ს (2), ა-ძმარ-ებ-ს (1) და ძმარ-ავ-ს (2)...

ეს ვითარება მეორეული ჩანს, რასაც ადასტურებს ჟანგი სახელისაგან ნაწარმოები ფორმები ა-ჟანგ-ებ-ს ჟანგ-დ-ებ-ა (1) და ჟანგ-ავ-ს ი-ჟანგ-ებ-ა (2) „ჟანგით ფარავს /იფარება“; ამითგან ა-ჟანგ-ებ-ს ფორმა უკვე შეიზღუდა, რაც შეეხება

უანგდ-ებ-ა ფორმას, ზოგადი ვითარების გათვალისწინებით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ იგი ან დამატებითი ნიუანსით (გარდაქცევითობა) აღიჭურვება, ან შესაძლოა ისევე შეიზღუდოს, როგორც შესაბამისი აქტივის ფორმა.

საყურადღებოა შემთხვევები, როდესაც მსგავსი სემანტიკის სახელები სხვადასხვა მოდელს ირჩევენ, მაგ.: ღვინო და სპირტი.

ღვინო (1) — ა-ღვინ-ებ-ს ღვინ-დ-ებ-ა (გარდაქც.)
„ღვინოდ იქცევა“;

მაგრამ

სპირტი (2) — სპირტ-ავ-ს ი-სპირტ-ებ-ა (ინსტ.)
„სპირტში იღება, სპირტით ზავდება“

აშკარაა, რომ ნაშმნარ სახელთა მოდელის არჩევანი, საწარმოებელი სახელის სემანტიკასთან ერთად, მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული აღნიშნული ზმნით გამოსახატი მოქმედების რავგარობაზე. ამ თვალსაზრისით ყურადღება გავამახვილოთ (2) მოდელის ზმნებზე.

სახელი, რომელიც გაზმნავებისას (2) მოდელს ირჩევს, შეიძლება იყოს ზმნით გამოხატული მოქმედების იარაღი, შედეგი, შემსრულებელი...

მაგ.: ხერხ-ავ-ს ხერხით ჭრის ხერხი — იარაღი

ბელ-ავ-ს ტოტებს აჭრის ხეს, ბელად (კუნძალ) აქცევს
ბელი — შედეგი

ჩრჩილ-ავ-ს ჩრჩილი ჭამს (ჭრის) ქსოვილს ჩრჩილი —
შემსრულებელი

ამასთან, სამივე სახელისაგან ნაწარმოებ ზმნას აერთიანებს ჭრის სემანტიკა, ჩვენ შესაძლებლად მივიჩნიეთ (2) მოდელის ზმნათა ზოგად ფუნქციასთან (გადაქცევითობა) ერთად გამოგვეყო მათი კონკრეტული მნიშვნელობები, კერძოდ, 1. **ჭრა**: აერთიანებს ზმნათა დიდ ნაწილს. აქვე განვიხილავთ ზმნებს, რომლებიც კვალის დამჩნევას, რაიმე ზედაპირის ფიზიკურ დაზიანებას აღნიშნავს, როგორიცაა: ბარავს, ღარავს, რანდავს... 2. **შეკვრა**: ბაწრავს, თოკავს, კვანძავს... ასევე ხელსაქმის აღმნიშვნელი ზმნები: ბეჭავს, სირმავს, ლამბავს...; 3. **შემოხაზღვრა**: კელდავს, მიჯნავს, ხაზავს...; აქვე, შეზღუდვა: თაღხავს, ფუთავს, ჩულავს...; 4. **თვისობრივი შეცვლა** (რაიმეს ფიზიკური ზემოქმედებით): გერცხლავს, ფერავს, კვამლავს...; აქვე შეიძლება გავაერთიანოთ რამდენიმე ზმნა, რომლებიც ზიანის მიყენებას ნიშნავს: შხამავს, წამლავს, ნავსავს...

(2) მოდელის ზმნათა უმრავლესობა ზემოხსენებულ სემანტიკურ კლასიფიკაციას ექვემდებარება. რამდენიმე გამონაკლისი (მაგ. ბრაწავს, ნერგავს...) შესაძლებელია აიხსნას გარკვეული სემანტიკური გადაზრების საფუძველზე.

გეიქრობთ, ზმნათა სემანტიკური კლასიფიკაცია, რომლის ერთ-ერთ ცდასაც წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს, საინტერესო იქნება თანამედროვე ქართული ზმნის შესწავლის თვალსაზრისით.

ლიბერატურა

ა. შანიძე — ა. შანიძე, თხზ., ტ. II, III, თბ., 1980, 1981

ბ. ჯორბენაძე, 1975 — ბ. ჯორბენაძე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოების და ფუნქციის საკითხები ქართულში, თბ., 1975

ნ. მუზაშვილი, 1993 — ნ. მუზაშვილი, ნასახელარი ზმნები ძველ ქართულში, სადისერტაციო მაცნე, თბ., 1993

ნ. ლოლაძე, 1996 — ნ. ლოლაძე, ზმნის გვარის სამწევრა სისტემების სტრუქტურული მოდელები ქართულში, ენის კონცეპტუალური და კომპიუტერული მოდელები, II, თბ., 1996

NANA LOLADZE

Models of Verbs of Nounal Derivation in Present-day Georgian

Summary

Two structural models of verbs of nounal derivation have been distinguished in present-day Georgian. Verbs of nounal derivation having different structure differ functionally as well. The general function of model 1 is transitivity, the function of model 2 is instrumentative (B. Jorbenadze, cf. A. Shanidze). The choice of model depends both on the semantics of the noun (from which the verb is derived) and on the action expressed by the verb of nounal derivation.

Verbs of model 2 together with their general function (transitivity) express concrete meanings. The paper is an attempt to formalize these.

თმა ლოკოტიზანია

-ავ- თემისნიშნისანი ზმნები ჰვ. იმერულში

-ავ- თემისნიშნისანი ზმნები იმერულში, ისევე როგორც სხვა დიალექტებში (ქართლური, მესხური, კახური, ინგილოური, ლეჩხუმური) ავამ მონაცვლეობით ხასიათდებიან.

ვიდრე დაწვრილებით განვიხილავთ -ავ- თემისნიშნის მონაცვლეობას იმერულში, ზოგადად შევეხოთ აღნიშნულ ზმნათა მასდარის წარმოებასთან დაკავშირებულ საკითხს ქართულში.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში კარგად არის ცნობილი ის თავისებურებანი, რაც -ავ- თემისნიშნიან ზმნათა მასდარის წარმოებას ახლავს თან: მასდარის მაწარმოებლის ა-ს დართვა იწვევს თემის ნიშნის ხმოვნის დაკარგვას; ამასთან, თუ -ავ-იან ზმნებში ფუძე თავდება ნარნარა ნრლ ბგერებით, -ვ- გადაინაცვლებს და ფუძის შიგნით ამოჰყოფს თავს: (ა. შანიძე, 1980, გვ. 560)

მაგ.: მალავს — მალავა მალვა

მარხავს — მარხავა მარხვა

მაგრამ

ხნავს — ხნავა ხნვა-ხვნა; შდრ. ძვ. ქართ. ხნვა

კლავს — კლავა კლვა-კვლა; შდრ. ძვ. ქართ. კლვა

კრავს — კრავა კრვა-კვრა; შდრ. ძვ. ქართ. კრვა

მეტათეზისის ფაქტორის ამ უკანასკნელ სამ შემთხვევაში (კლვა→კვლა, ხნვა→ხვნა, კრვა→კვრა) თ. უთურგაიძე ენის ფონემატური სტრუქტურის მოთხოვნით ხსნის: თავყიდურ პოზიციაში რეალიზებულ თანხმოვანთა კომპლექსში დაცული უნდა იყოს მზარდი ნაპრალოვნობის პრინციპი (თ. უთურგაიძე, 1976, გვ. 98). ვინაიდან რლნ ნაპრალოვნობით აღემატებიან ვ-ს (მეოთხე გვუფი), სრულად ბუნებრივი ჩანს ნვ, რვ და ლვ ბგერათკომპლექსების მეტათეზისი.

აღნიშნულ საკითხს დაზუსტება სჭირდება, ვინაიდან წყევლა, გზავნა, ხვევნა, ხსოვნა, თხოვნა ფორმებიც იმგვარ სტრუქტურულ დაბოლოებას გვიჩვენებენ, როგორსაც ის -ავ- თემისნიშნისანი ზმნები, რომელებიც მასდარის წარმოებისას მეტათეზისს განიცდიან.

ფორმალური ნიშნის აუცილებლობა, ერთი მხრივ, თხოვნა, ხსოვნა, წყევლა, და მეორე მხრივ, ნათვლა, ნიშნა, ხიზნა ფორმების განსასხვავებლად ენის კომპიუტერული მოდელის დამუშავება-მაც ცხადყო. საჭირო გახდა -ავ- თემისნიშნიან ზმნათა იმგვარი ფორმალიზაცია, რომელიც საშუალებას მისცემდა ხელოვნურ ინტელექტს (ბუნებრივი ინტელექტის პირობებში ეს საკითხი არ დგას ასე მწვავედ) ერთმანეთისაგან გაერჩია აღნიშნული ფორმები.

ცხადია, რომ V_3N სტრუქტურული დაბოლოების მასდარები არ არის -ავ- თემისნიშნიან ზმნათა მასდარები. ყველა იმ შემთხვევაში, როდესაც V_3N კომპლექსს წინ უძღვის V , საქმე გვაქს არა მეტათეზისით მიღებული ბგერათკომპლექსთან, არამედ ბუნებრივ თანმიმდევრობასთან: წყევლა — წყევლის, სწავლა — ასწავლის, თხოვნა — სთხოვს, ხსოვნა — ახსოვს და ა.შ. აღნიშნული წესი მოიცავს ყველა შემთხვევას და მას გამონაკლისი არ გააჩნია. ამის დამადასტურებელია ის ფაქტი, რომ -ავ- თემისნიშნიან ზმნათა მასდარში არ მიმდინარეობს მეტათეზისი, თუ ბგერათკომპლექსს წინ უძღვის V : კალვა, რკალვა, ღალვა, ძალვა, მალვა, კრძალვა, ზელვა, ქსელვა, ღელვა, ცელვა, წელვა, კბილვა, ჩრდილვა, კილვა, რჩილვა, ხილვა, ბოლვა...

ფორმალური ნიშნის პოვნის აუცილებლობა დგას გაუხმოვანებელი მეტათეზირებული ფუძეების შემთხვევაშიც. შდრ.: თვლა, რყვნა, ფცქვნა, სვრა.

ფორმალური ნიშნები გაუხმოვანებელი ფუძის -ავ- თემისნიშნიან ზმნათა მასდარის შემთხვევაში ამგვარად ჩამოყალიბდა:

1) -ავ- თემისნიშნიან ზმნათა მასდარებს მიეკუთვნება ის მასდარები, რომელთა ფუძე მზარდი ნაპრალოვნების მქონე საშვევრა თანხმოვანთკომპლექსისაგან შედგება: ფვლა, კვლა, ზვნა, წვნა, კვრა, ხვრა.

2) ოთხწევრა ან მეტი თანხმოვანთკომპლექსის შემთხვევაში დაცული უნდა იყოს მზარდი ნაპრალოვნობის პრინციპი, ამასთან, -გ-ს წინ რეალიზებული თანხმოვანთკომპლექსები ნაპრალოვანთა კლასს უნდა განეკუთვნებოდეს. კომპლექსი $C^{\circ}C^{\circ}C^{\circ}C^{\circ}$ სტრუქტურისაა, ამასთან მზარდი ნაპრალოვნობის მაგ.: სხვლა — სხლავს.

ყველა სხვა შემთხვევაში გვაქვს არა -ავ- თემისნიშნიან ზმნათა მასდარები: ფშვნა, ფშვნა, ფხვნა, თხვრა, ბრდღვნა, რყვნა, ფცქვნა.

როგორც ვხედავთ, მზარდი ნაპრალოვნობის პრინციპი არ არის დაცული ბრდღვნა, რყვნა ფორმებში; ეს პრინციპი დაცულია სხვა ფორმებში, მაგრამ სამაგიეროდ არ არის დაკმაყოფილებული მეორე



მოთხოვნა, რომ -ვ-ს წინ რეალიზებული თანხმონები ნაპრალოვნებში
 თა კლასს უნდა მიეკუთვნებოდნენ; არც ერთი მოთხოვნა არ არის
 დაკმაყოფილებული ფტკენა ფორმის შემთხვევაში (CCCC^oC^o), კომ-
 პლექსი არც მზარდი ნაპრალოვნობისაა და არც ვ-ს წინ რეალიზე-
 ბული თანხმონები მიეკუთვნებიან ზეშუალთა კლასს.

ფორმალური ნიშნის მოძებნა არ მოხერხდა იმ ზეშუალთა გამოჩა-
 ლისისათვის, რომელიც აღნიშნულ წესს არ ექვემდებარება: ღვრა,
 სვრა, თვლა, ცვლა. ის ფაქტი, რომ ძვ. ქართულში აღნიშნულ
 ფორმებში ვ-ს მაგივრად უ არის რეალიზებული, ხოლო სვლა
 ფორმაში ხ მასდარის ისტორიული. მაწარმოებელია, ფორმალურ
 ნიშნად არ გამოდგება.

სტრუქტურაში მეტათეზისის განუხორციელებლობა ბუნებრივი
 ჩანს, თუ გავითვალისწინებთ დამარცვლის მომენტს, რომელიც თან-
 ხმონათკომპლექსს არსებითად არ წარმოგვიდგენს ერთიან კომ-
 პლექსად; დამარცვლის შემთხვევაში იგი დაიშლება: VS — ვა. ამ-
 გვარი სტრუქტურა კი აკმაყოფილებს ენის ფონემატურ მოთხოვ-
 ნებს: ინტერვოკალურ პოზიციაში დასაშვებია ნებისმიერ თანხმო-
 ვანთა ნებისმიერი კომბინაცია.

ჩვენ ვიზიარებთ ე. ჰაუგენის მარცვლის ფონემატურ განსაზღვ-
 რას: „მარცვალი არის ფონემატურ თანმიმდევრობათა განმეორება-
 დი უმცირესი ერთეული. მის საფუძველზე თვით მორფემები და სი-
 ტყვები შეიძლება აღიწეროს მარცვლის ტერმინებში“. (თ. უთურგა-
 იძე, 1976, გვ. 130).

ამ თვალსაზრისით ქართული ენის ფონემატურ მოთხოვნებს
 აკმაყოფილებს არა მარტო VS₃ სტრუქტურის -ავ- თემისნიშნიან
 ზმნათა (და არა მარტო -ავ- თემის ნიშნიანი) ფუძეები, არამედ
 C^oC^oC^oC^o და C^oC^oC^oC^oC^o სტრუქტურის ფუძეებიც, სადაც კომპლექსის
 პირველი წევრი სონორია.

C^oC^oC^oC^o სტრუქტურის შემთხვევაში (მარცვლის ჰაუგენისეუ-
 ლი თეორიის ფონზე) მარცვალთვამყარი გაიგლის პირველი, სონორი
 თანხმონის შემდეგ, რის შედეგადაც რეალიზებული იქნება ენის
 ფონემატური სტრუქტურის მოთხოვნა მარცვლის ფარგლებში: სო-
 ნორი თანხმოვანი მოხვდება ერთი მარცვლის იმპლოზიციაში, ხოლო
 დანარჩენი თანხმოვნები კომპლექსისა, მეორე მარცვლის ექსპლოზი-
 ციაში, რაც თავიდანვე პოზიციის რანგს უტოლდება. სონორის მო-
 მდევნო თანხმოვნები მზარდი ნაპრალოვნებით არიან განლაგებულ-
 ნი და -ავ- თემისნიშნიან ზმნებშიც მეტათეზის სწორედ იმიტომ
 მიმდინარეობს, რომ კომპლექსი იქცეს მზარდი ნაპრალოვნობისად.

საგულისხმოა, რომ თანაბარი ნაპრალოვნობის შემთხვევაში (-მ-ს მომდევნოდ) მეტათეზისი არ ხორციელდება (მაგ.: შეკაზმა), რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ -გ-ს მეტათეზისი ენის ფონემატური სტრუქტურის მოთხოვნათა რეალიზებით არის გამოწვეული.

ეს კომპლექსი ქართული ენის ფონემატურ სტრუქტურაში ერთადერთ ძირში დასტურდება — **გხება**: „ეს არის ერთადერთი შემთხვევა, როდესაც -გ- წინ უძღვის ჩქამიერ თანხმოვანს. ეს გასაგებიცაა: ეს ძირი ნასესხებია ირანულიდან. ქართული ენის დასაგულურ დიალექტებში მას აქვს დუბლიეტი ფს“ (თ. უთურგაიძე, 1976, გვ. 101).

ფ. ერთელიშვილი ზმნურ ფუძეთა ანალიზის დროს საგანგებოდ მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ ქართულში „შედარებით მცირე რაოდენობით მოგვეპოვება ფუძეები, რომელშიც თავკიდურა პოზიციაში სონანტებით დაწყებულ კომპლექსებს შეიცავს, ან ისეთი წყვილი და სამთანხმოვნიაანი ფუძეები; რომლებიც სონანტებით იწყება“ (ფ. ერთელიშვილი, 1970, გვ. 163).

საგულისხმოა, რომ ვ. თოფურია ვსება ძირში ქართულის სვანურთან შეპირისპირებით (გვემი/გოში — „სავსე“, ლი-გგმი-ლ-ე“, გავსება) ხმოვანს ალაღვენს: „ვეს“, (ვ. თოფურია, 1961, გვ. 51).

ცხადია, რომ ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურისათვის ეს კომპლექსი უცხოა. დიალექტები კი ფონემატური სტრუქტურის აკრძალვებს ემორჩილებიან არა მარტო მორფემის ფარგლებში, არამედ მორფმათა ზღვარზეც. ჩვენის აზრით, -ავ- თემისნიშნის პოზიციების ჩანაცვლება -ამ- თემის ნიშნით, ეს კომპლექსის არაბუნებრივობით არის გამოწვეული.

-ავ/-ამ მონაცვლეობა რომ პოზიტიურია, ისიც გვიდასტურებს, რომ აუსლაუტში და ხმოვნის წინ პოზიციაში ძირითადად -ავ- თემისნიშნიაანი რეალიზდება და, თუ ეს წესი დარღვეულია, მხოლოდ იმიტომ, რომ პროცესი განიცრცო და ფონემატურმა ვ/მ მონაცვლეობამ მორფოლოგიური -ავ/-ამ თემისნიშნიანთა მონაცვლეობის ხასიათი მიიღო.

ვ/მ მონაცვლეობასთან დაკავშირებით და საკითხის ამგვარი ინტერპრეტაციით (მორფოლოგიური სახეცვლილება (მორფმათა ჩანაცვლება) მოტივირებულია ფონემატური ფაქტორით) აუცილებელია პასუხი გავცეს კითხვას: რით არის განპირობებული მს კომპლექსის უპირატესობა ეს კომპლექსთან შედარებით?

პასუხი ამგვარი შეიძლება იყოს:

1) ჯერ ერთი, -მ- ქართულში ყველაზე პროდუქტიული მორფემული ელემენტია. იგი არის ნომენაციის პრეფიქსი, იგი აწარმოებს მიმღობას და, არცთუ იშვიათად, ისეა შეზოგადებული ძირეულ მორფემასთან, რომ ხშირად ვეღარ ხერხდება მისი ცალკე გამოყოფა (თ. უთურგაიძე, 1976, გვ. 93). ამდენად, მ-ს ქართულში ფართო ასპარეზი აქვს სხვა თანხმონებთან კომბინირებისა. მართალია, ვ როგორც მორფემული ელემენტი ასევე ინტენსიურად გამოიყენება ქართულში ნიშნის სახით, მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ პირის ნიშნების სტატუსით რეალიზებული ეს კომბინაციის გამარტივება (შდრ: ვსწერ-ვწერ) ნაწილობრივ გამოწვეული უნდა იყოს ამ კომპლექსის არაბუნებრიობით.

2) -გ- და -მ- თანხმონებს თ. უთურგაიძე ერთ ჯგუფში (C₁) აერთიანებს. ნაპრალოვნობის თვალსაზრისითაც ისინი ერთმანეთის მსგავსნი არიან (მეოთხე ჯგუფს მხოლოდ ეს ორი თანხმონი კმნის) და, როგორც მკვლევარი მიუთითებს, „-მ-ს ფონმატურ ფუნქციაზე მსჯელობისას ვემყარები -მ-ს კლასის მეორე ნაპრალოვანი თანხმონის -გ-ს ჩვენებას. კომპლექსის მეორე წევრად ეს ორი ფონემა ერთნაირად იქცევა და ეს იდენტური ქცევა მოსალოდნელია კომპლექსის პირველ ადგილზეც, ე.ი. როცა ისინი თავიიდურა წყვილში პირველი კომპონენტებია“ (თ. უთურგაიძე, 1976, გვ. 93-94).

ჩვენი აზრით, აქ უდაოდ გასათვალისწინებელია არტიკულაციისა და კოარტიკულაციის ფაქტორი. დავძენთ, რომ -მ-ს საწარმოთქმო თავისებურება (მას, ერთი მხრივ, ახასიათებს ხშვა, მეორე მხრივ — ნაპრალი ცხვირში) ერთგვარ უპირატესობას ანიჭებს მას ბაგისმიერი -გ-თან შედარებით. კოარტიკულაციის თვალსაზრისით, მხ კომპლექსი უფრო ადვილი წარმოსათქმელია, ვიდრე ვხ. ორი დაუშვებელი კომპლექსიდან დიალექტი ირჩევს ნაკლებად არაბუნებრივ კომპლექსს.

ლიტერატურა

ფ. ერთელაშვილი, 1970 — ფ. ერთელაშვილი, ზმნური ფუძეების ფონმატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები ქართულში, თბილისი, 1970 წ.

გ. თოფურია, 1961 — გ. თოფურია, ფონეტიკური ლაკვირვებიანი ქართველურ ენებში, V, შრომები, III ტ. 1961 წ.

თ. უთურგაიძე, 1976 — თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, 1976 წ.

ა. შანიძე, 1980 — ა. შანიძე, თხზულებათა ტ. III, 1981 წ.

Verbs with the -av Thematic Marker in Lower Imeretian

Summary

It is obvious that this cluster is alien to the phonemic structure of the Georgian language. Dialects follow the prohibitions of the phonemic structure both in the limits of a morpheme and at the cluster of morphemes. Positional substitution of the -av thematic marker with the -am thematic marker has been caused by the unnatural character of the [vs] cluster.

ნანა შამთაღაძე

უთმისნიშნო ზმნათა გუოფალის წარმოების შესახებ

ენაში თავისებურად მიიჩნევა ყველა ზმნა, რომელთაც კანონ-ზომიერი უღლებისაგან გადახვევა ახასიათებთ. ანტონ ბაგრატიონი თავის „ქართულ ღრამმატიკაში“ „უკანონო“ ზმნებს „კანონიერის“ საწინააღმდეგოდ განსაზღვრავს. მეცნიერი მსჯელობს „არაკანონიერ“ ზმნათა შესახებ და საინტერესო დაკვირვებებს იძლევა (ანტონ I, 1885, გვ. 202).

ანტონ ბაგრატიონმა თავისებურად მიიჩნია საშუალო გვარის ზმნები, რომლებიც წარმოების მიხედვით მრავლგვარია. მას „საშუალო გვარის ფორმებში“ გარკვევა გაუჭირდა. მიუხედავად იმისა, რომ თითქოს-და სწორად დაყო საშუალო გვარის ზმნები მაცდუნებელ „ხატშემოქმედებით“ და „ხატვანებით“ (ერთი შეხედვით, იმავე მედიო-აქტიურ და მედიოპასიურ) სახელებად“ (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, 245).

გაიოზ რექტორი „ქართულ ღრამმატიკაში“ საუბრობს უკანონო ზმნათა შესახებ. იგი დეფექტურ ოთხ ჯგუფს ყოფს: ნაკლულე-ვანი, ნაკლობითი, უხუშბითი და პიროვანი (გაიოზ რექტორი, 1970, გვ. 103). მეცნიერი ძირითადად იზიარებს ანტონის მოსაზრებებს თავისებურ ზმნათა შესახებ, მაგრამ გვთავაზობს ამ ჯგუფის ზმნათა ახლებულ კლასიფიკაციასა და საკუთარ მაგალითებსაც.

ანტონ ბაგრატიონმა და გაიოზ რექტორმა დასაბამი დაუდეს თავისებურ ზმნათა შესწავლას. მომდევნო გრამატიკოსები ძირითადად არაფერს ამატებენ მნიშვნელოვანს. საბოლოოდ კი აკ. შანიძემ მოგვცა სისტემური სახით თავისებური ზმნები „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ (ა. შანიძე, 1980, 495-556).

ჩვენი თვალსაზრისით გამოიყოფა თავისებურ ზმნათა ორი ჯგუფი:

1. ტრადიციული თავისებური ზმნები.
2. ფუქტმონაცვლე თავისებური ზმნები.

ფუქტმონაცვლეა მედიალური ზმნები. მათი წარმოება ძლიერ ნაირგვარია. ეს მრავალფეროვნება ვლინდება აწმყოდან მყოფადის წარმოების დროს. რადგან ამ ზმნათათვის არ არსებობს მყოფადის

წარმოების ერთიანი ცალიბი, ჩვენ მათ მივიჩნევთ თავისებურ ზმნებზე.
ბად.

აკად. აკ. შანიძე საშუალო გვარის ზმნებში გამოყოფს საშუალო-მოქმედებითსა და საშუალო-ვნებითს. საშუალო-მოქმედებითი აწმყო-მყოფაღში სწორედ ფუძით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. მათი ძირი კი ერთი და იგივეა. ამ ზმნების აწმყოსაგან მყოფადის წარმოება სიღრმით არის შესწავლილი პროფ. ზ. ჭუმბურიძის წიგნში „მყოფადი ქართველურ ენებში“. მეცნიერი განიხილავს მყოფადის წარმოების ფართო მასალას და იძლევა საყურადღებო დასკვნებსაც (ზ. ჭუმბურიძე, 1986, გვ. 130).

მედიალური ზმნის აწმყო და მყოფადი სხვადასხვა ფორმაა (აწმყო — კეკლუცობს, მყოფადი — იკეკლუცებს).

ამ პროცესის დეტალურად წარმოდგენისათვის საჭიროდ მივიჩნიეთ ინდექსის გამოყოფა. ინდექსი გრამატიკული ტერმინია.

„ინდექსი არის საშუალო გვარის ზმნის ფუძის ნაწილი, რომელშიც შემავალ ელემენტთა საშუალებით აწმყოს მწკრივისაგან გლეხულობთ მყოფადის ფორმას...

პირობითად, ინდექსი შეიძლება იყოს ძირითადი და არაძირითადი. ასეთი დაყოფა დამოკიდებულია მათს რაოდენობაზე. ძირითადია ინდექსი, რომელთა შემადგენლობაში შედის 10 ან მეტი ერთეული.

თუ ინდექსთა რაოდენობა 10-ზე ნაკლებია, მათ ვუწოდებთ არაძირითად ინდექსებს“ (ნ. შავთვალაძე, 1997, გვ. 55-56).

ამ ზმნების ჯმეტესობა მყოფადის წარმოებისას ი-პრეფიქსს დაირთავს. ი-პრეფიქსითვე არის წარმოდგენილი ეს ზმნები II სერიის ფორმებთანაც. ეს საერთო მოვლენა ჩანს, 98% ზმნებისა ი-პრეფიქსიანია. მაგ.: ჯამბაზობს — იჯამბაზებს (ნ. შავთვალაძე, 1996 გვ. 19).

ძველი ქართულისა და სხვა ქართველური ენების მონაცემების გათვალისწინებით ლ. ნოზაძე ვარაუდობს, რომ ი-პრეფიქსი აწმყოს ფორმებში საზოგადოდ უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი მედიოაქტივი ზმნებისათვის. ი-პრეფიქსის მიხედვით აწმყოსა და ნამყო ძირითადის ფორმათა დაპირისპირება აღნიშნულ ზმნებთან მეორეული ჩანს, მიღებული აწმყოს ფორმებში პრეფიქსის დაკარგვის შედეგად. ე.ი. მეფობს — იმეფა ტიპის წარმოება ისტორიულია (შდრ.: იცინის — იცინა ტიპის წარმოება). ცურავს, გორავს, ღაღადებს ტიპის ზმნათა უპრეფიქსო ფორმები აწმყოში შემდეგდროინდელია (ლ. ნოზაძე, 1974, გვ. 39-50). მეცნიერი ასკვნის,

რომ სხვაობა, რომელიც არსებობს აღნიშნულ ზმნებთან მიმართებაში, ლია წარმოქმნილი ფონეტიკურ ნიადაგზე.

არნ. ჩიქობავა წერს: „გარდამავალი ზმნა ძველად ერგატიულ კონსტრუქციას იყენებდა იქაც, სადაც ახლა ნომინატიური კონსტრუქცია იხმარება, ორივე კონსტრუქციის — ერგატიულისა და ნომინატიურის ნაცვლად მხოლოდ ერთი, ერგატიული კონსტრუქცია იხმარებოდა... უღლების ის ნაკვთი, რომელსაც აწმყოს სახელწოდებით ვიცნობთ, მაშინ ზმნას არ გააჩნდა. ეს ნაკვთი მერეა წარმოქმნილი“ (არნ. ჩიქობავა, 1948, გვ. 119).

ამდენად, რადგან აწმყო გვიანი წარმოშობისაა, მედიოაქტივში მყოფადის ფორმების ჩამოყალიბება კიდევ უფრო გვიანი პერიოდისაა. საკითხის საბოლოო შესწავლისათვის აუცილებელია ძვ. ქართულის, ცოცხალი მეტყველებისა და ქართველურ ენათა მონაცემების გათვალისწინება, რომ სრულად იყოს წარმოდგენილი ამ ზმნათა ფორმები და მათი განვითარების მიმართულება.

■- პრეფიქსის გარდა მყოფადის მჭკრივის წარმოებაში მონაწილეობას ღებულობს სუფიქსებიც: მოპოვებული მასალა, 3300 ერთეული, დაჯგუფებულია ზმნის დაბოლოების მიხედვით (ქეგლი, 1950-1964). კერძოდ, მედიალურ ზმნათა ინდექსები ჩამოყალიბდა ხუთ ჯგუფად:

- 1) -**ობ** თემისნიშნის ზმნები; (ბურთაობს; ნადირობს)
- 2) -**ებ** თემისნიშნის ზმნები; (ჰიკჩიკებს; ჟიჯივებს)
- 3) -**ი** დაბოლოებიანი ზმნები; (კნავის; ტირის)
- 4) -**ავ** თემისნიშნის ზმნები; (ბჟუტავს; ფორთხავს)
- 5) უთემისნიშნო ზმნები (ქუხს; ძგერს)

საერთოდ ძირითადია საშუალ-მოქმედებით ზმნებში აწმყოში -**ობ** თემის ნიშანი (1524 ერთეული), რომელიც მყოფადში გადასვლისას იცვლება -**ებ** თემის ნიშნით. მაგ.: ქეიფობს — იქეიფებს. ყველა სუფიქსი, დაბოლოება მყოფადში უმეტესად -**ებ** თემის ნიშნითაა წარმოდგენილი. მაგ.: ჯირითობს — იჯირითებს; გუგუნებს — იგუგუნებს; კივის — იკივლებს; ბჟუტავს — იბჟუტავს; ჟღერს — იჟღერებს.

მყოფადის წრეში -**ებ** თემისნიშნისა 3134 საშუალ-მოქმედებითი ზმნა. ეს დამახასიათებელი ფაქტია მედიალურ ზმნათათვის.

-**ებ**, -**ობ**, -**ავ** თემისნიშნისა და -**ი**- დაბოლოებიან ზმნათა შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი. ამჯერად წარმოვადგენთ უთემისნიშნო ზმნათა ინდექსებს.

1) **ო-** პრეფიქსით აწარმოებს მყოფადს ხუთი უთემისნიშნო ზმნა.

მაგ.: მღერს-იმღერს

„მისთვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო,
ვით ფრინველმა გარეგანმა“. (ილია).

ფრთენს-იფრთენს

„მახარეს ხმა ლაპარაკის დროს ისე საამოდ ფრთენდა, რო-
გორც მაშინ, როცა ეთერმა ზარი აახმაურა“ (შ. არაგვ.).

2) **ო — ებ** ინდექსი ი პრეფიქსით აწარმოებს მყოფადს და
იმატებს ებ თემის ნიშანს. გვაქვს 38 მაგალითი.

დუმს-იდუმებს

„დუმდა ყოველი მუნ არემარე“ (ნ. ბარათ.),

ჟღერს-იჟღერებს

„სხვა ჰანგზე ჟღერს იმისი ჩანგი“ (აკაკი),

ქუხს-იქუხებს

„როგორც ქუხს, ისე არ წვიმსო“ (ანდაზა),

ძგერს-იძგერებს

„იმ გულზე, რომელიც სამშობლოსათვის ძგერდა. ცივი ხელები
დააკრეფინეს [დიმიტრი ყიფიანი]“ (აკაკი).

წვიმს-იწვიმებს

„ცა შავად მოიღრუბლა და კარგა ხანი იწვიმა“ (ი. გოგებ.).

3) **ზმნწ. + ო — ებ** ინდექსი აწმყოსაგან მყოფადს აწარმოებს
ზმნისწინით, **ო-** პრეფიქსით და **-ებ** თემის ნიშნის დართვით.
გვაქვს 9 მაგალითი.

ყეფს-წაიყეფებს

„ბროლია... რამდენჯერმე წამოჭდა, მთვარისკენ პირი ქნა და
სამგლოვიაროდ წაიყმუვლა და წაიყეფა“ (შ. არაგვ.).

ქუხს-გამოიქუხებს

„პირველად გამოიქუხა სპეროზიის კლდიდანა“ (ვაჟა).

4) **ზმნწ. + ო — ებ** ინდექსი მყოფადში გადასვლისას იცილებს
ზმნისწინს, იმატებს ი პრეფიქსსა და ებ თემის ნიშნას. მაგალითი
10-ა.

მოჩქევს-იჩქევებს

„გვერდს უგვირავენ ლახვრითა, მოჩქევს ძმარი და წყალია“.
(ვაჟა).



5) **ზმნწ. = ზმნწ. + ი** ინდექსში ზმნისწინი ორსავე მუცოვადში კი ემატება **ი**- პრეფიქსი. მაგალითი ორია.

მიმოფრენს-მიმოიფრენს
„მერცხლები მიმოფრენენ“.

6) **ი = საწყ. + ებ** ინდექსი მყოფადს აწარმოებს **ი**- პრეფიქსით, საწყისი სუფიქსით და **-ებ** თემის ნიშნით. მაგ.: კვებს — იკვებნებს

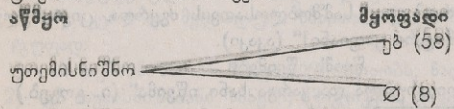
„ყველა კვებს წინაპრითა“ (გ. ლეონიძე).
7) **ზმნწ. + ი** აწმყოში წარმოდგენილი ზმნისწინი ზმნას შორდება და მყოფადში გადასვლისას ემატება **ი**- პრეფიქსი. მაგალითი ერთია:

მიფრენს — იფრენს

„ლამურა მიფრენს“ (დ. კასრ.)

ნათელია, უთემისნიშნო მედიოაქტივების უმეტესობა მყოფადის მუკრივში **-ებ** თემის ნიშანს ირთავს.

უთემისნიშნო ზმნათა სქემა:



უთემისნიშნო ფუძემონაცვლე ზმნათა რაოდენობა უდრის 82 ერთეულს, ინდექსთა — შვიდს, ძირითადია სამი ინდექსი.

ვფიქრობთ, ინდექსით საშუალება გვეძლევა ზუსტად წარმოვადგინოთ უთემისნიშნო ზმნათა აწმყოდან მყოფადის წარმოება.

ლიტერატურა:

ანტონ I, 1885 — ანტონ ბაგრატიონი, ქართული დრამატიკა, თბ., 1885.

გაიოზ რექტორი, 1970 — გაიოზ რექტორი, ქართული დრამატიკა, თბ., 1970.

ლ. ნოზაძე, 1974 — ლ. ნოზაძე, მედიოაქტივ ზმნათა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში, იკე, XIX, თბ., 1974.

ქეჯლი — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, თბ., 1950 — 1964.

ნ. შავთვალაძე, 1997 — ნ. შავთვალაძე, თავისებურ ზმნათა კლასიფიკაციისა და კონსტრუქციისათვის, თბ., 1997.

ნ. შავთვალიძე, 1996 — ნ. შავთვალიძე, მედიალურ ზმნათმეცნიერებაში ინდექსაცია, თსუ, ფილოლოგიის ფაკულტეტის ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომები, თბ., 1996.

ა. შანიძე, 1980 — აკ. შანიძე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, III ტომი, თბ., 1980.

არნ. ჩიქობავა, 1948 — არნ. ჩიქობავა, ერგატიულ კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბ., 1948.

ზ. ჭუმბურიძე, 1986 — ზ. ჭუმბურიძე, მყოფადი ქართულურ ენებში, თბ., 1986

NANA SHAVTVALADZE

On the Formation of Future of Verbs Without Base-markers

Summary

Verbs with base substitution are very peculiar because they reveal a variety of forms. This process can be expressed by an index when turning the present screeve into the future.

Index is a grammatical term which describes in detail the formation of the future screeve.

Among the elements of the index prefix *i* is most widespread. 98% of verbs form future tense with *i*. For example: *ṭiris* — *iṭirebs*; *kuxs* — *ikuxebs*. The base marker is an index element as well. In the future the *-eb* base marker is most common: e.g. *ṭgers* — *iṭgerebs*; *ṭvims* — *iṭvimebs*.

According to the KEGL (An Explanatory Dictionary of the Georgian Language — 8 volumes) 58 out of 82 nonbase-marked verbs use *-eb* base marker in the future.

ენის ტონია

პერმანენციულობის სემანტიკის აღმნიშვნელი მორფემები საშუალო ქართულში

ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში პერმანენციულობის აღმნიშვნელ მორფემებად ცნობილია **ხოლმე (ხვალმე, ხომე, ხოლე)**, **-ჟე, -კე, -კენ, -ენ** ნაწილაკები. ამათგან სალიტერატურო ენაში დღეს დამკვიდრებულია „ხოლმე“, რომელიც დიალექტური წარმომავლობისა ჩანს და პროდუქტიულად იხმარება ხოლმეობითის აღწერით ფორმებში.

დაკარგული ხოლმეობითის მწკრივების საკომპენსაციოდ ენამ მიმართა აღწერით წარმოებას, რაც ხორციელდება აწმყოს, უწყვეტლის, კავშირებითის ფორმებზე **ხოლმე, ხოლმე ხანდახან, ხოლმე ხშირად, ხოლმე იშვიათად** ნაწილაკისა და ნაწილაკისა და ზმნიზედის ერთად დართვით. მაგ.:

მოვდიოდი ხოლმე,

მოვდიოდი ხოლმე ხანდახან,

მოვდიოდი ხოლმე ხშირად,

მოვდიოდი ხოლმე იშვიათად და მისთ.

ხოლმე ნაწილაკი გამოხატავს მოქმედების განმეორებითობას, მაგრამ პერიოდულობა, სიხშირე, ინტენსივობა ზუსტად განსაზღვრული არ არის, ამიტომ საჭირო ხდება სათანადო ღროისა და ჯერობა-გზისობის ზმნიზედების მოშველიება.

მწიგნობრული ქართულისათვის თავიდანვე რომ არ იყო დამახასიათებელი „ხოლმე“ ნაწილაკი, ეს იმ ფაქტითაც ცხადია, რომ იგი არ ჩანს ძველი ქართულის ტექსტებში და ამიტომ არ არის განმარტებული ილია აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“.

სულხან-საბას ლექსიკონში კი საძიებელი სიტყვა ამგვარადაა განმარტებული:

ხოლმე (+ესე ZA არს სიტყვაჲ რამე ძოღანდელქმნილთა საქმეთა და ჰამბავთა გამარჩეველი, რამეთუ რა ვიტყოდეთ ძოღანდელთ(ა) ამბავთა, შეუღგენტ დასასრულად: „კეთილად უმასპინძლდები ხოლმე“ და „მივართმიდი (მოვართვი B) ხოლმე“, გინა „ბოროტი უყვი ხოლმე“ და ეგევითარნი ZAB“.

პარალელურად სულხან-საბა იმოწმებს ძველი ხოლმეობითი ფორმებს: „კეთილად უმასპინძლებდის ხოლმე და მიაართმოდის ხოლმე“, „გინა ბოროტი უყვის და არა განახვენის ხოლმე“, გინა ჩვენთვის ვიტყვით: „ვალხენდი(თ) ხოლმე“, ანუ „გხცემლი(თ) ხოლმე“ და „გასწავებდი(თ) ხოლმე“ და ესევეთარნი წარსულ-მოქსენებულნი“.

პ. იოსელიანი შენიშნავს მრავალგზისის ფორმასთან ამ ნიუანსის გასაძლიერებლად მის სისტემურ ხმარებას და თვლის მას ხალხური მეტყველების კუთვნილ, შესაძლოა, დიალექტური წარმომადგენლობის მორფემად: „... **ოდესცა მდაბიურსა საუბარსა შინა დაემატების მარცვალი ხოლმე**, მაშინ ნიშნავს ქმნილსა უსრულსა დროსა“ (პ. იოსელიანი, 1851, გვ. 72.).

პ. კვიცარიძე შენიშნავს, რომ მრავალგზისობის გამოსახატავად „ზმნას ერთვის **საეურსი სიტყვა ხვალმე** ანუ (ფონეტიკურად განსაზიერებული ხოლმე)“ (პ. კვიცარიძე, 1988, გვ. 126.).

თუ ამ სახელმძღვანელოს მიხედვით ვიმსჯელებთ, გასული საუკუნის ენობრივი ნორმით ჯერ კიდევ მიუღებელი ყოფილა ხოლმე ნაწილაკის ხმარება იმ ზმნიზედების გვერდით, რომლებიც თავისთავად გამოხატავენ მრავალგზისობას.

„მოდი ერთხელაო, მოდი ხოლმე — ხშირ-ხშირად... გარნა როდესაც წინადადებაში უკვე არის დროების გარეგნობა, ანუ რაც იგივეა — ზმნასთან **ზის დროების აღმნიშვნელი ზმნიზედი**, მაშინ ხოლმე საჭირო აღარაა, თავისთავად ჩანს მოქმედება ერთგზობითია, თუ მრავალგზობითი; მაგ.: „მაგრამ ეს ხევი უჩინოთ ყოველ წელს“ აღელდებოდა და მაშინ ამა სოფელსა საშინლათ გააოხრებდა; ზოგისას ბაღსა ახდენდა, ზოგსა სახლებსა უქცევდა, ზოგისა ცხვარი, ქათამი, ზოგის წისქვილი მიქონდა“. აქ ყოველ ზმნასთან უნდა იჯდეს **ხოლმე**, რომ თავშივე არ იჯდეს „ყოველ წელს“. „დილაობით მოდი“, „მეორე-მეორე საათზე ესადილობ“, საღამოობით ვწერ“ და არა: „დილაობით მოდი ხოლმე“ და სხ. ამ კანონს თითქმის არაფერ აქცევს ყურადღებას და წარამართ ხმარობენ „ხოლმეს“.

ქართული ენის მორფემების ლექსიკონში **ხოლმე** ნაწილაკი ასე განიმარტება: **„ხოლმე** (ფონეტ. ხვალმე) — დასტურდება შუა საუკუნეების ქართული ენის ძეგლებში; ხომე — ზეპირსიტყვიერებაში, უპირატესად — აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში... ნაწილაკი-მორფემოიდი, რომელიც დაერთვის ზმნის ფორმას და გამოხატავს მოქმედების მრავალგზისობას, განმეორებას (ხოლმეობი-



თობას). ჩვეულებრივ, დაერთვის ყველა ნაკეთის ფორმას, **ვარდა** ნამყო ძირითადისა და II შედეგობითისა: წერს ხოლმე, წერდა ხოლმე, დაწეროს ხოლმე... დაუწერია ხოლმე" (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, 1989, გვ. 473).

უკანასკნელ ხანს გამოითქვა ვარაუდი, რომ „ხოლმე“ — „ხოლე“ ნაწილაკი მომდინარე უნდა იყოს „ყოლე“ — „ყოვლად“ ზმნი-ზედისაგან, რადგან ახლოა მასთან სემანტიკურად და ფუნქციურად (ნ. შარაშენიძე, საღისერტაციო შრომა).

საშუალო ქართულის საანალიზო მასალაში არც თუ ისე უხვია **ხოლმე** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები, მაგრამ საკმაო რაოდენობით მაინც იპოვება და ჩანს, თუ რა ინტენსივობით იკავდეს იგი გზას სალიტერატურო ენაში დასამკვიდრებლად.

„ხოლმე“ ნაწილაკი გვხვდება იოსებ სააკაძის თხზულების „რუსუდანიანის“ და აგრეთვე „ყარამანიანის“ ტექსტებში. პერმანსივობის ნაწილაკის სიზშირით გამოირჩევა სულხან-საბა ორბელიანის თხზულებები. განსაკუთრებით „ქილილა და დამანა“ და „სიბრძნე სიცრუისა“, აგრეთვე, ისტორიული და იურიდიული ძეგლები. საინტერესოა, რომ მანამდელი ძეგლებისთვის **ხოლმე** ნაწილაკის სისტემური ხმარება უცნობა.

მოვიტანთ საილუსტრაციო მასალას.

„უბრძანა პირველსა მოწადესა მამალსა: „ღმერთმან ქათმის ყივილი გათენებინას ბრძანაო და შენ ვანშამთ უკან რად **წაიცდენ ხოლმეო?**“ (სიბ. სიცრ. გვ. 26).

„მე ამის გონებითა ჟამი მაკლდების, და დღეს ღამედ **შეგსცვლი ხოლმე**, და ღამეს დღედ ვაქცევ“. (ქილ. დამ. 245).

„ჩვენ ასე გვეგონა, ის მოაგონდა და **ნახავს ხოლმეო**“. (რუსულდ. 422).

„...მამულის გამოსავალიც [რაც სამარ]თლით ედვასთ, იმასაც როსტომ **აიღებდეს ხოლმე**“ (განჩინ. 1775 წ. ქ. სამ. ძეგ. IV, 187).

როგორც ჩანს, „ხოლმე“ ნაწილაკი გამოვლინდება მოგვიანო ხანის თხზულებებში და საკმაოდ ფართოა მისი გავრცელების არე-**უე** ნაწილაკის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ იგი როგორც სუფიქსი მორფემოიდი დაერთვის ზმნას და გამოხატავს მოქმედების მრავალგზისობას, ცვლის „ხოლმე“ ნაწილაკ-მორფემოიდს. დასტურდება როგორც სხვადასხვა მწკრივის, ისე ხოლმეობითის ორგანული წარმოების ფორმებთან. მისი ალომორფებია: -ყენ, -ყე, -კენ, -კე, -ს, -კ, -ენ (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, 1989, გვ. 422, 149).



საინტერესო ფაქტად მიგვაჩნია -ყე ნაწილაკის XII ს-დან მო-
ხშირება წერილობით ძეგლებში. იგი, მართალია, დიალექტურ
წარმოშობისაა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ენაში ხოლმეობითის
მწკრივებმა შესუსტება იწყეს, როგორც ჩანს, გაჩნდა საჭიროება
მისი ამ ფუნქციით გამოყენებისა მწიგნობრულ მეტყველებაშიც.
აღრეულ საფესურზე იგი როგორც დიალექტიზმი, ასე მოჩანს.

ცოცხალი მეტყველებიდან მომდინარე -ყე ნაწილაკი შენიშნუ-
ლია საშუალო ქართულის ისეთ ძეგლებში, როგორიცაა დავით აღ-
მაშენებლის შიომღვიმისადმი ბოძებული ანდერძი, დავით ნარინის
სიგელი, A-52; ნერსე მთავარეპისკოპოსის წინასწარმეტყველება,
„ვისრამიანი“, „ვეფხისტყაოსანი“, გელათის ბიბლია, Ier-22 ხელნაწ.
(XII-XIII ს.ს) (ზ. სარჯველაძე, 1980, გვ. 27).

საშუალო ქართულის უფრო გვიანდელ თხზულებებში -ყე ნა-
წილაკი პერმანსივის ფუნქციით გამოვლინდება „ქილილა და დამა-
ნას“ ტექსტში. იგი ერთვის აწყყოს მწკრივის ფორმას, გვხვდება,
აგრეთვე, I თურმეობითთანაც:

„უგვარო და აგი კაცი, მეშურნე და ორგული, მანობამდე ერ-
თგულობას იჩემებს, გზიანად ურჩევს, რომე მისგან სიკეთისა და
დიდების იმედი აქვს-ყე“. (ქილ. დამ. 177).

„ჰე საყვარელო მოყვასო! კაცთაგან რაიც გახმა-ყე, ჩემსა მუ-
ნით გამოსვლასა ეგოდენი არა უვნია რა“ (იქვე, 263.)

ჩვენს მიერ მოძიებული მასალის მიხედვით -ყე ნაწილაკი ძალ-
ზე მოხშირებულია გბორგი ავალიშვილის თხზულების ენაში; აქ
იგი ერთვის ხოლმეობითის მწკრივთა ფორმებს და აძლიერებს პერ-
მანსივობის გაგებას. მაგალითად:

„ვეიდოდით ადგილითი-ადგილად ას-ასობით მიწისა მუშაკთა
გლებთა შორის, რომელნიცა, მცემელნი ჩუმნდა მშვიდობისა, მი-
მღებელთა დიანყე მასუმ ჩუმნ კერძოდა“ (გ. ავალიშვი. 14).

-ყე ნაწილაკიანი ფორმები ხშირია ვახუშტი ბატონიშვილისა
და ანტონი I-ის თხზულებებში.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ პერმანსივობის აღმნიშვნელ საგანგებო
მორფემებს — ხოლმე, -ყე ნაწილაკებს (და მათ ალომორფებს ფუნ-
ქციურად უტოლდება ინტენსივობის, პერიოდულობის, სიხშირის
სემანტიკის გამომხატველი დროის ზმნიზედები, საშუალო ქართუ-
ლის ძეგლებში ასეთი შემთხვევები ძალზე ხშირია. ჩამოვთვლით იმ
ზმნიზედებს, რომლებსაც პერმანენტულობის გამომხატვის ფუნქცია
აქვთ. ესენია:

მიწეით, ნიადაგ, ხშირად, უოველდღე, დღე-უოველ, დღე და დამ, დღისით, უოველ წელ, მარადის, მარადუამ, მრავალ-გზის, მრავალუამ, ოდესმე, წამ-წამ...

ლიტერატურა

ავალიშე. — მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე, ტექსტი გამოსცა ელ. მეტრეველმა, თბ., 1967.

ვისრამ. — ვისრამიანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ა. გვახარიამ და მ. თოდუამ, თბ., 1962.

ქართ. ცხ. — ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955, ტ. 2, 1959, ტ. IV, 1973.

გეფხისტყ. — შოთა რუსთაველი, გეფხისტყაოსანი, ტექსტი ძირითადი ვარიანტებით, კომენტარებითა და ლექსიკონითურთ ორ ტომად, ა. შანიძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, ტ. 7, თბ., 1966.

დოკ. — დოკუმენტური საქართველოს სოციალური ისტორიიდან.

ქართ. სამ. ძეგლ. — ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1963, ტ. II, თბ., 1959, ტ. III, თბ., 1970.

ბ. იოსელიანი, 1851 — პირუშღღაწეებითნი კანონნი ღრამბატიკისა, თფ., 1851.

ბ. კვიცარიძე, 1988 — სწორმეტყველება, თბ., 1988.

ბ. ჭორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, 1989 — ბ. ჭორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემების ლექსიკონი, თბ., 1989.

ზ. სარჯველაძე, 1984 — ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი თბ., 1984.

ნ. შარაძენიძე, სადისერტაციო შრომა — ნ. შარაძენიძე, სადისერტაციო შრომა I სერიის მწკრივთა ფუნქციური და ფორმოზირები ცვლილებების ქრონოლოგიზაციისათვის საშუალო ქართული ენის ძეგლების მიხედვით.

Morphemes Denoting the Semantics of Permanisvity in Middle Georgian

Summary

Alongside with the more frequent use of descriptive forms of Permanisive in Middle Georgian, the particles *xolme*, *-ge* and the adverbs of time and iteracy *micgit*, *niadag*, *maradis...*, etc. became productive, bearing the meaning of permanisvity.

ლელა ციხელაშვილი

-ევ სუფიქსიან კაუზატივთა დეკაუზაციის ერთი შემთხვევა საშუალ ქართულში

კაუზატიური ფუნქციის გამოხატვის საშუალებათაგან ერთ-ერთი ძირითადია მორფოლოგიური საშუალება. კაუზატივის მორფოლოგიზაცია ნიშნავს მოქმედების ფაქტობრივი შემსრულებლის, ირიბი ობიექტის მიერ ზმნაში საკუთარი მარკერის გაჩენას. ამ მიზნით ენამ გამოიყენა -ენ სუფიქსის რედუქციის საფეხურიანი -ინ ვარიანტი (როგორც რედუქციის საფეხურზე მყოფი ფორმანტი, იგი შეიძლება დართვოდ მხოლოდ გახმოვანების სრულ საფეხურზე მყოფ მორფემას (გ. დეტერსი, 1930, გვ. 207; თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965, გვ. 276; რ. ქურდაძე, 1996, გვ. 117), რომელიც XI-XII საუკუნეებში მკვიდრდება და ერთგის ყველა სახის ფუძეს: როგორც მარცვლოვანს (ა-წერ-ინ-ებ-ს), ისე — უმარცვლოს, რომელსაც ძველ ქართულში კაუზატიური ფუნქციის გამოსახატავად -ევ სუფიქსი ერთვოდა (და უკვე მარცვლოვან ფუძეს ქმნიდა: ა-თქმ-ევ-ს > ა-თქმ-ევ-ინ-ებ-ს). -ევ და -ინ სუფიქსების შეერთებით მივიღეთ რთული სუფიქსი, რომელიც სინქრონიული დონის გათვალისწინებით ერთიანი მორფემაა. თუ ამოსავალი არაკაუზატიური ფორმა -ევ სუფიქსიანია, კაუზატივის მაწარმოებლად გამოიყოფა არა -ევინ, არამედ -ინ სუფიქსი: მოახვევ-ინ-ა, აკურთხევ-ინ-ებს, და-გახვევ-ინ-ო, აფრქვევ-ინ-ა, გააწევ-ინ-ა...

-ევ სუფიქსიანი კაუზატივის -ევინ სუფიქსიან წარმოებაზე გადასვლა ერთბაშად არ მომხდარა. საშუალ ქართულში თანაარსებობენ როგორც ძველი (resp. -ევ სუფიქსიანი), ისე ახალი (resp. -ევინ სუფიქსიანი) ფორმები, ოღონდ საშუალი ქართულის ადრეული პერიოდის ძეგლებისათვის -ინ-ით გაურთულებელი ფორმები უფრო ნიშანდობლივია.

ერთ გარემოებას უნდა მიექცეს ყურადღება, თუკი ძველ ქართულში „-ევ სუფიქსიანი კაუზატივი I სერიაში შედარებით იშვიათად გვხვდება. უდიდესი ნაწილი ამ სახის წარმოებისა II სერიაზე მოდის“ (გ. იმნაიშვილი, 1970, გვ. 112), საშუალ ქართულში საწი-



ნააღმდეგო სურათი გვაქვს. -**ევ სუფიქსიანი კაუზატივების ხმა-
რება ოდენ I სერიის მწკრივებით შემოიფარგლება. II სერიაში
-ევ/-ი(ვ) სუფიქსიანი კაუზატივები (resp. შუალობითი კონ-
ტაქტის ფორმები) შეიძლება ითქვას, აღარ გვაქვს.** საშუალო
ქართულის ჩვენ მიერ გაანალიზებულ ტექსტებში მხოლოდ ორი
ფორმა დავადასტურეთ:

და დაადგინა იგი აღმოსავლით, სცნა წელნი აპყრობად და ათ-
ქუშია სამგზის... (ქ. ცხ. I, 108, 7).

აჰა დღე იგი, რომელ აღმითქუს, ვითარმედ სპარსნი **შემოგა-
წუდიგნი** წელსა შენსა (ქ. ცხ. I, 179, 1).

თუ გავითვალისწინებთ, რომ II სერიაში ინტერვოკალურ პოზი-
ციაში -ივ სუფიქსის ვ ელემენტი რედუცირდება და ზმნაში კაუზა-
ტივის ხელშესახები ფორმანტი აღარ მოიაზრება, ადვილი ასახსნე-
ლი იქნება, -ინ სუფიქსის დამკვიდრების შემდეგ რატომ განაგ-
რძობს არსებობას -ევ სუფიქსიანი I სერიის ფორმები, ხოლო II სე-
რიაში იხინი მთლიანად -ეგინ სუფიქსიანმა კაუზატივებმა შე-
ცვალა.

როდესაც საშუალო ქართულში -ევ სუფიქსიან კაუზატივებზე
(resp. შუალობითი კონტაქტის ფორმებზე) ვლაპარაკობთ, ფაქტობ-
რივად მხედველობაში გვაქვს ორი ზმნა: ქმნა და თქუმა, იშვიათად
— გარდაჟდა:

საუბართა და საქმეთა ვისთა ძლივ **გათქმევ** ენასა (გეფხ. 312
(310), 2).

მორთეს ჩანგისა ძალნი და **ათქმევდეს** შაირთა ხელმწიფეთა
ქებისასა (რუსულ. 73, 21).

ზოგთა შუბთა ამღერებდა და კეკლუცთა ქალთა შეშპართა
აქნევდა (ვისრამ. 36, 14).

დღედ სიკვდილამდის სიხარბე **შეაქმნევს** კბილთა ღრჭენასა
(გეფხ. 1197, 2)

ტყის მცველნი, ვითა წესია, (ისე **გადა) ავღევდენ** გარეთ; შიგა
ნუ ჩაუდგებიან (სამ. ძეგლ. II, 72).

ესოდენსა ქურუმთა **გვანდევ** ერთისა შენისა ყვავილის გამო
(საბა, 196, 30).

რაც შეეხება დანარჩენ ზმნებს, საშუალო ქართულის ჩვენ მიერ
გაანალიზებულ ძეგლებში მხოლოდ რამდენიმე ფორმა დავადასტუ-
რეთ:

თუ დარბაზს მივა ისი ყრმა, შეილთა **დამაქმევს** პირითა
(გეფხ. 1108, 4)

შვილთა, ღმერთო, **დამაქმევდა**, დამქოლვიდა მერმე **ქმნისა** (ვეფხ. 1209, 4).

ჩემგან წყალობა არ გინახავს რა, და არა **მოგაკვლეო** (ამირან. 378, 5).

დავიჯერეთ და ეგრე უთხარი: „უბადოო, ვერ წამოგუხსმევ-ვა?“ (ამირან. 508, 1).

მიჯნურობისაგან კიდე ჭირსა ნურას მისცემ, საწყინოსა მას ნუ-რას **გამოადღევ** (ვისრამ. 221, 14).

ეგე, რომელსა ენასა **არქუმევ**, გულსა ერთიცა არ გიც (ვი-სრამ. 258, 28).

მომმადლე ჩემი შეცოდება, ნუ **მომაკლევ** თავსა (ვისრამ. 273, 6).

და ნუ ოდეს ვის **გაარეუნევთ** კულა მას დიდებულსა ლავრასა (ისტ. საბ. I, 58, 31).

პნახევდით გულსმოდგინებით ქმნილსა ჩემსა ეკლესიასა და ნუ ოდეს ვის **გააურევთ** კულა მას დიდებულსა ლავრასა (სამ. ძეგლ. II, 17).

თუკი **ქმნა** და **თქუმა** ზმნების -**ევ** სუფიქსიანი ფორმები გვიანობამდე შემორჩა საშუალ ქართულს (საფიქრებელია, **მათი ხემა-ტიკიდან გამომდინარე, ხშირად ხმარების გამო აღნიშნულ ზმნათა კაუზატიური მნიშვნელობა -ინ სუფიქსის დართვის გარეშედ გასაგები იყო მკითხველისათვის, რასაც ვერ ვიტყვით შედარებით იშვიათად ხმარებულ ფორმებზე**), ზემოთყვანილ -**ევ** სუფიქსიან კაუზატივებს ვხვდებით მხოლოდ საშუალი ქართულის ადრეული პერიოდის ძეგლებში, რომლებიც XI-XII საუკუნეებით თარიღდება. ჩვენამდე მოღწეულ ამ ტექსტების შემცველ ნუსხათა გვიანდლობა ამ შემთხვევაში საქმის არსს ვერ ცვლის, პირიქით, -**ევ** სუფიქსიანი ფორმები გადაუტრჩნენ გადამწერის კალამს და შემოგვინახეს შედარებით არქაული ვითარება.

საინტერესოა, რომ თუ **თქუმა** ზმნის -**ევ** სუფიქსიანმა კაუზატივებმა გვიანობამდე შეინარჩუნა არა მარტო ძველი ფორმა, არამედ კაუზატიური ფუნქციაც. **ქმნა** ზმნის -**ევ** სუფიქსიანმა კაუზატივებმა შეინარჩუნა მხოლოდ ფორმა, რაც შეეხება ფუნქციას, გარკვეულ შემთხვევებში დეკაუზაცია განიცადა, ე.ი. ძველ ფორმას, ყალიბს დაუკავშირდა ახალი მნიშვნელობა: **რა ხარგებელი მაქვს, რაში გამომადგება** (გამოვიყენებ, მჭირდება...) ამგვარ დეკაუზატიურ ფორმათა ირიბი ობიექტი ძირითადად უსულოა, ზოგჯერ — სულიერი, თუმცა მისი აქტუალიზაცია არ ხდება. ამიტომ აღნიშნულ

ფორმათა -**ი** სუფიქსით გართულების საკითხიც არ დამდგარა. **გვარ დეკაუზატიურ ფორმებს უკვე „გეფხისტყაოსანში“ გზგდებით:**
თქვა: ყვაგი ვარდსა რას **აქმნევს**, ანუ რა მისი ფერია! (ვეფხ. 1090, 1).

რა გინდა მომცეთ, რას **გაქნევ**? მე ვარ და ჩემი ცხენია! (ვეფხ. 1055, 4).

დიდთა რას **გაქნევთ** ლაშქართა? კარგნი გვინდან და ცოტანი (ვეფხ. 1386, 1).

ამ ტიპის ფორმები შეგვხვდა როგორც საშუალო ქართულის აღრეული პერიოდის ძეგლებში („გეფხისტყაოსანსა“ და „ვისრამიანში“), ისე მოგვიანო პერიოდის ძეგლებშიც: იოსებ-ზილიხანიანის ქართულ ვერსიებში, „რუსუდანიანში“, ქართული სამართლის ძეგლების I ტომში (ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული), არჩილთან, თეიმურაზ მეორესთან. მოგვიანო პერიოდის ძეგლებში **ქმნა** ზმნის -**ევ** სუფიქსიანი ფორმა თითქმის ყოველთვის დეკაუზირებულია. საინტერესოა, რომ ყველა დეკაუზირებული ფორმა აწმეოს მწკრივს განეკუთვნება:

რათგან რამინ ჩემგან კიდე სხუა მოყუარე ვინმცა გამოიჩრია, სიცოცხლეს რასაღა **გაქნეო**? (ვისრამ. 202, 38).

აწ რაღას **გაქნევ** სოფელსა (იოსებ-ზილიხ. 45, 315, 2).

შეჰტიცა მან კაცმან: რას **გაქნევ** ფეხსაცმელსაო, მე ამ ბალისა გარეთ არ გავალო (რუსუდ. 340, 32).

ჩემი გლახა სახელმწიფოც ოხრად დამრჩებაო და მაგის ქონებას რას **გაქნეო** (რუსუდ. 450, 9).

მეცდრის ლაპარაკსა რას **აქნევს**, კაცსა არ ეღვას სულიო? (თეიმ. II, 123, 13, 4).

როგორც წესი, **ქმნა** ზმნის -**ევ** ხუფიქსიანი ფორმა მაშინაა დეკაუზატირებული, როცა სინტაგმაში რა კითხვით ნაცვალ-სახელთან შედის, რომელიც ძირითადად მიცემით ბრუნვაშია, წინ უსწრებს ზმნურ ფორმას, იშვიათად -ლა ნაწილაკსაც დაირთავს. თუ ასეთი ზმნური ფორმა არ უკავშირდება რა კითხვით ნაცვალსახელს, აღარც დეკაუზაციას აქვს ადგილი:

მუნ ავთანდილს ინდო ეტყვის: „**გაქნევ** კარგთა სიშმაგეთა“ (ვეფხ. 1374 (1375) 3).

რაცა გპირთა და ბუმბერაზთა წესი არის, მას **რიგსა** მაქნევ (ამირან. დამატ., 717, 15).

ჩვენ ოსტატნი ქალაღლსა ზედა დასწერდიან და ჩვენ ეგრე **გაქნევდიან** (რუსუდ. 75, 19).

თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965 — თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართულ ენებში, თბ., 1965.

გ. დეეტერსი, 1930 — გ. დეეტერსი, ქართული ზმნა, ლაიპციგი, 1930, (გერმანულ ენაზე).

გ. იმნაიშვილი, 1970 — გ. იმნაიშვილი, კაუზატივი ძველ ქართულში, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, X, თბ., 1970.

რ. ქურდაძე, 1996 — რ. ქურდაძე, შუალობითი კონტაქტის ფორმათა წარმოებისათვის, საენათმეცნიერო ძიებანი, V, თბ., 1996.

წყაროები

გეფხ. — შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, ტექსტი ძირითადი ვარიანტებით, კომენტარებითა და ლექსიკონითურთ, ორ ტომად, ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით, ტ. 1, თბ., 1966.

ამირან. — მოსე ზონელი, ამირანდარეჯანი, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ლილი ათანელიშვილმა, თბ., 1967.

ვისრამ. — ვისრამიანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ალექსანდრე გვახარიამ და მაგალი თოდუამ, თბ., 1962.

იხტ. საბ. I — ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I ტ (IX-XIII ს.ს.), შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, გ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984.

სამ. ძეგლ. II — ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX ს.ს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1965.

ქ. ცხ. I — ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩაიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.

იოსებ-ზილის — გ. ჯაკობია, იოსებ-ზილიზანიანის ქართული ვერსიები (კრიტიკული ტექსტი ლექსიკონისა და საძიებლების დართვით), პირველი ნაწილი, ტფ., 1927.

რუხუდ. — რუსუდანია, ილია აბულაძისა და ივანე გიგინეიშვილის რედაქციით, თბ., 1957.

თეიმ. II — თეიმურაზ მეორე, თბზულებათა სრული კრებული, გიორგი ჯაკობიას წინასიტყვაობით, რედაქციით, ლექსიკონით და შენიშვნებით, თბ., 1939.

საბა — სულხან-საბა ორბელიანი, თბზულებანი, აღ. ბარამიძისა და ე. მეტრეველის რედაქციით, ტ. II, ქილილა და დამანა, თბ. 1962.

LELA TSIKHELASHVILI

One case of Decausation of *-ev* Suffixal Causatives in Middle Georgian

Summary

The work discusses the problem of interrelation of *-ev* and *-evin* suffixal causatives in Middle Georgian; several peculiarities of *-ev* suffixal causatives have been identified: a) the forms without *-in* are more peculiar for the works of the earlier period of Middle Georgian; b) *-ev* suffixal causatives are used only in the screeves of the 1st Series; c) in Middle Georgian *-ev* is added to only two verbs *kmna* [to do] and *tkuma* [to say], rarely *gardaqda* [to happen]; d) *-ev* suffixal causatives of the verb retained *tkuma* both the old form, and the causative function up to the later period, and the verb *kmna* retained only the form; but in certain cases it lost decausative meaning.

ნინო ზუზუშრიძე

ზმნის წარმოშობის თავისებურებანი ბავშვთა მნაში

ცნობილია, რომ ბავშვები ხშირად აწარმოებენ ისეთ სიტყვებს და ფორმებს, რაც მოზრდილთა მეტყველებაში არ გვხვდება. როდესაც ბავშვები სწავლობენ ლაპარაკს, ისინი, რა თქმა უნდა, იმეორებენ იმას, რაც უფროსებისაგან ესმით, მაგრამ მათი მეტყველება უფროსების მეტყველებისაგან ბევრად განსხვავდება. ამას სხვადასხვა მიზეზები აქვს. ერთ-ერთი მიზეზი ის არის, რომ ბავშვები მეტყველების დაუფლებისას არა მარტო იმეორებენ გაგონილ სიტყვებს, არამედ ქმნიან კიდევ ახალს. როგორც ცნობილი მწერალი და ბავშვთა ენის მკვლევარი კ. ჩუკოვსკი აღნიშნავს, ბავშვის მეტყველების განვითარება წარმოადგენს წაბაძვის და შემოქმედების ერთიანობას. ბავშვები „ბაძვენ“ უფროსების მეტყველებას და გაუცნობიერებლად ქმნიან ახალ სიტყვებს. ისინი ითვისებენ სიტყვების აგების წესებს, ენობრივ მოდულებს და ამ მოდულების შესაბამისად ქმნიან ენობრივ ერთეულებს, რომლებიც ემთხვევა ან არ ემთხვევა ენაში არსებულ ნორმებს (კ. ჩუკოვსკი, 1956, 21; ს. ცვიტლინი, 1985, 57).

ბავშვი პირველ რიგში ითვისებს ენობრივ სისტემას და შემდეგ — ნორმას. ამა თუ იმ მიზეზით სისტემიდან ამოვარდნილ ფორმებს, გამოწვევებს, უნიკალურ შემთხვევებს ბავშვი შედარებით გვიან ითვისებს. იმ პერიოდში, როდესაც ბავშვი ეუფლება ენობრივ სისტემას, ენობრივი ნორმა კი ჯერ მისთვის უცნობია, იგი ქმნის ახალ ფორმებს, რაც შეიძლება ეწინააღმდეგებოდეს ნორმას, მაგრამ არა — სისტემას (ს. ცვიტლინი, 1989, 74).

ენაში არსებული სიტყვების რაოდენობა გაცილებით ნაკლებია იმაზე, რაც შეიძლებოდა გგქონოდა, ენის სისტემის ყველა შესაძლებლობა რომ გამოყენებული ყოფილიყო. ამდენად ზოგი ფორმა შესაძლოა არ დასტურდება ენაში, მაგრამ საცხებით ბუნებრივი და მისაღებია. ეს ფორმები შეიძლება მწერლის ოკაზიონალიზმებს შევადაროთ. ასეთია, მაგ.: **ამისაბნისბუშტე** („მოდო, კარგად ამისაბნისბუშტე“), **გამიწყლიანე** („გამიწყლიანე ეს ნაჭერი“), **მიოპერაცია** („მიოპერაცია თათამ“), **მოვწერაქვოთ** („მოდო, წავიღოთ ეს ჯო-

ნი, გაუკეთოთ წერაქვს და ასე მოგწერაქვით“), ახორცილი („ახორ-
ცილი მაქვს“ — გაკრილ თითზე თქვა ბავშვმა), „მომეტაბლეთა“
(ტაბლეთს ეძახდნენ ტაბლეთისებურ კანფეტს), **განემდა** („ეს უკე-
ტი წინათ მარიკოსი იყო, შემდეგ გადიდდა და გაჩემდა“)¹.

ბავშვთა მეტყველებაში დადასტურებული ზოგი ფორმა ინოვა-
ციას წარმოადგენს იმდენად, რამდენადაც ის არ გამოიყენება უფ-
როსების მეტყველებაში, რომელთა გარემოცვაშიც არის ბავშვი, თო-
რემ ის შეიძლება დადასტურდეს რომელიმე დიალექტში, ან ძველ
ენაში (მაგ. **სილაშე** „როგორი სილაშეა“, შდრ. სილაშე — ღამის მო-
წვენა, საბა; **დამაჯდინე** „აქ დამაჯდინე“, შდრ. იმერ. დამაჯინე).

ბავშვები კარგად ხვდებიან ამა თუ იმ ფორმანტის მნიშვნელო-
ბას და მათთვის ცნობილი წარმოების მოდელის მიხედვით ქმნიან
ახალ ფორმებს.

ბავშვები აღიქვირებენ, რომ ზმნისწინიანი ფორმა მომავალ ან
წარსულ დროს და სრულ ასპექტს გამოხატავს, უზმნისწინო კი —
ახლანდელ დროს ან ზოგად აწმყოს და უსრულ ასპექტს. ისინი
მათთვის ცნობილი ზმნისწინიანი ფორმისათვის ზმნისწინის მოშო-
რებით აწარმოებენ ახალ ფორმებს.

„ყვანა“ ზმნა უზმნისწინოდ ნაკლებად იხმარება (ხელში იყ-
ვანს), ჩვეულებრივ მას ზმნისწინი ახლავს. „მიყვებო“ გამოხატავს
ახლანდელ დროსაც და მომავალსაც, მაგრამ ბავშვისათვის ზმნისწი-
ნიანი ფორმა არის მომავალი დროის გამოხატველი, ახლანდელი
დროის, ან ე.წ. ზოგადი აწმყოს გამოსახატავად კი იგი უზმნისწინო
ფორმას მიმართავს: „საბავშვო ბაღში დედა ავტობუსით მიყვანს
ხოლმე, მამა — მანქანით“, „სარდაფში გყვები ბებიას“, „თათა რა-
ტომ არ მიყვანს ბალიდან?“, „ძველ დროში გიყვანს“.

სხვა შემთხვევებშიც, როცა ახლანდელი დროის ფორმები
ნორმის მიხედვით სხვა ძირის ზმნებით იწარმოება, ან მიმღეობაზე
მეშველი ზმნის დართვით, ბავშვები უზმნისწინო ფორმებს იყე-
ნებენ: **გინახავდი** (=გხედავდი, „თვალები რო დახუჭული მქონდა,
ვერ დგინახავდი და ესე გინახავდი“); **გიძალია, მიძალია** („პუტრი
მანდ გიძალია? — არ მიძალია“); **მეწიოხ** (=აწეული მქონდეს).

ასევე უზმნისწინო ფორმებს მიმართავენ ბავშვები უსრული ას-
პექტის გამოსახატავად: **ვშვი** („ონკანი ვშვი, ვშვი, ვშვი და მოუშ-
ვი“).

¹ მასალა აღებული გვაქვს პროფ. მ. ჭაბაშვილის დღიურებიდან, ვ. კახაძის წიგ-
ნიდან (ვ. კახაძე, 1969) და ჩვენი დღიურებიდან.

ბავშვები რომელიმე მორფემის ფუნქციას რომ ხვდებიან და მათთვის ცნობილი მოდელის მიხედვით ქმნიან ახალ ფორმას, ზოგჯერ სიტყვის ძირეულ სემანტიკას ყურადღებას აღარ აქცევენ. მაგ., ცნობილია, რომ ა- ზმნისწინი ნა-, და-ს საპირისპირო მიმართულებას აღნიშნავს, ასევე უპირისპირდება შე- — გამო-ს, გადა- — გადმო-ს, მაგრამ ყველა ზმნასთან ეს ზმნისწინები თავისუფლად არ მონაცვლეობენ. ბავშვები კი მათ მიმართავენ მაშინაც, როცა ძირის სემანტიკა რომელიმე ზმნისწინის გამოყენებას გამორიცხავს: „ადე-გი და ნახე“; „შე ავახურებ“ (ე.ი. ავხდი), „ახურებუღი“ (ე.ი. ახდილი), „ამოვადგე?“, „ჯოხი ჩავარკე, როგორ ამოვარკო!“, „შეყლაპა ის ძაღლი მგელმა და მერე ისევ გამოვლაბა“, „რატო წაართვი, ამოართვი!“, მე უკვე გადავიფიქრე და ეხლა იმის გადმოფიქრებას, იცი, რამდენი ხანი უნდა?“ „გავფუთო“.

როცა ბავშვებს კაუზატიური მიმართების გამოხატვა უნდათ, ისინი სხვა კაუზატიური ფორმების ანალოგიით (დამაწვრინე, დამახატინე) აწარმოებენ ფორმებს -ინ სუფიქსით. მაგრამ, როგორც ცნობილია, კაუზატიური მიმართება გამოხატულია მოქმედებითი გვარის ფორმებითაც: ატირებს, აცხოვრებს, აბრძოლებს და ა.შ., სადაც კაუზატივის მაწარმოებელი სუფიქსური ნიშნები არა გვაქვს. ბავშვთა მეტყველებაში ამ ფორმებს უჩნდებათ -ინ სუფიქსი: დამისვინე (დამისვი), გადამასვინე (გადამსვი), ამადგებინე (ამაყენე), დამაჭდინე (დამსვი), ამაცოცინა (ამაცოცა), ვაცეკვინებ (ვაცეკვებ).

ბავშვების მიერ ნაწარმოები ახალი ენობრივი ერთეულები ხშირად ძალზე ბუნებრივია და ზუსტად მიჰყვება ენაში არსებულ სტრუქტურულ მოდელებს. ისინი სავსებით კანონზომიერი და დასაშვები ფორმებია. ასეთია მაგ. სასუბიექტო ან საობიექტო ქცევის გამოხატველი ფორმები: დაგიმუჭავ („მე ესე დაგიმუჭავ“), იჩვენე („შენ სახეზე იჩვენე“), მოგიტყეო, მოგიბარე; ასევე ვნებითის ფორმები: შეიწყვიტება („ნახე როგორ წვიმს, შეიწყვიტება ეხლა“), ექორწინება („ქმარს ექორწინება“), ეძვრება („ტყავიც ეძვრება“). ამ ფორმებში ვნებითის წარმოების ნორმით მიღებული ტიპის ნაცვლად სხვა ტიპის წარმოება გვაქვს. ამ შენაცვლებას ზოგჯერ გარკვეული საფუძველი გააჩნია. ე- პრეფიქსიანი წარმოება ძირითადად ორპირიან ზმნებს ახასიათებს. ზოგჯერ ენიანი ვნებითის ფორმა ი/უ — ობიექტური ქცევის პრეფიქსების მნიშვნელობასაც ითავსებს (მ. დამენია, 1982, 105). ამიტომ, ბუნებრივია, რომ როცა სუბიექტის გარდა ობიექტიც იგულისხმება, ბავშვი ენიან ფორმას მიმართავს: ექორწინება, ეძვრება.

იმ ზმნური ფორმების წარმოებას, რომლებიც თავისებურია და დრო-კილოთა მიხედვით — ფუძემონაცვლე, ან სესხების გზით სებს დანაცლის ფორმებს, ბავშვები ყველაზე გვიან ითვისებენ. სანამ ნორმით დადგენილ, მათთვის ძალზე რთულ ზმნურ პარადიგმებს დაეუფლებიან, ბავშვები უფრო ზოგადი სტრუქტურული მოდელების მიხედვით ქმნიან ახალ ფორმებს.

როგორც ცნობილია, მედიოაქტივებს და სტატიკურ ვნებითებს უწყვეტლის საწარმოებლად ნასესხები აქვთ ვნებითის ფორმები. ბავშვები კი სხვა -ოდ-სავრცობიან ფორმათა ანალოგიით აწარმოებენ ამ ფორმებს: მიდის — მიდიოდა ფორმათა ანალოგიით არის ნაწარმოები **მირბიოდა**, მივდივარ — მივდიოდი, ვიხანვარ — ვიხანდი — ფორმათა ანალოგიით **გწეოდი**, **გდგეოდი**. ასევე -ოდ სავრცობით უწყვეტლის წარმოება ვრცელდება სხვა ზმნებზეც: **მაწიოდა**, **მგონიოდა**, **ყრიოდა**, **გდიოდა**, **მომაქვდა**.

ზოგ ზმნას არ უხერხდება პასივის ფორმათა წარმოება. ბავშვები კი ზმნებს სხვა ვნებითების ყალიბის მიხედვით აწარმოებენ: **ყენდება** („გუბე ყენდება“), **იტარება** („ის ძალი მიწა, თოკით რომ იტარება“), **იტკინება** („ჩაქუჩი, იცი, როგორ იტკინება“).

ერთი და იმავე ან მსგავსი წარმოების ფორმები ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად სხვადასხვა ბავშვის მეტყველებაში დასტურდება, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ამგვარი ნორმიდან გადახვევები არ არის შემთხვევითი. ბავშვები სანამ დაეუფლებიან ნორმას, ითვისებენ სტრუქტურულ მოდელებს და უკვე ათვისებული მოდელის მიხედვით აწარმოებენ ახალ ენობრივ ერთეულებს.

ლიტერატურა

მ. დამენია, 1982 — მ. დამენია, ქართული ზმნური მორფემების სტრუქტურული მოდელები, თბ., 1982.

გ. კახაძე, 1969 — გ. კახაძე, ორიდან ხუთ წლამდე ბავშვის მეტყველება და მისი განვითარების გზები, თბ., 1969.

კ. ჩუკოვსკი, 1956 — К. Чуковский, От двух до пяти, М., 1956.

ს. ცეიტლინი, 1985 — С. И. Цейтлин, "От двух до пяти" К. И. Чуковского в свете современной лингвистики, Русский язык в школе, 6, 1985.

б. ცეცხლი, 1989 — С. И. Цейтлин, Иновация как продукт речевой деятельности ребёнка, Детская речь: проблемы и наблюдения, Л., 1989.

NINO CHUMBURIDZE

Some Peculiarities of the Formation of Verb Forms in Child Language

Summary

It is well-known that children often use words and forms which are not used in adult speech. One of the main reasons for this is that children not only repeat the words heard from adults, but they create new words in accordance with the language patterns. Word-forms created by children often violate language norms, but they do not violate the system. The paper deals with examples of this kind.

გიანოზ ახალაია

ერთი რიგის ზმნისართი ქართულსა და ჯანურში

სულხან-საბა ორბელიანი აღნიშნავდა: კული „ნაფეკვარი“... კულად „კიდევ“... კულავ „მერმესავით“ (სულხან-საბა, 1928, გვ. 177-179)... **მერმე** კი „აწის შემდგომად (+მასუკან, შემდგომად)“-ა (სულხან-საბა, 1928, გვ. 207).

ი. აბულაძეც კულად, კულად ფორმებზე მიუთითებს: „მერმე“, „მეორედ“, „მართლუკუნ“, „ისევ, კიდევ ... კული კი „წესი“, „გზაკვალი“, „ნაბიჯი“, „ნაკვალევია“ (აბულაძე, 1973, გვ. 203).

კულად და **კულად** ფორმათა თავისუფლად მონაცვლეობაზე ჰ. ფოგტიც მიუთითებდა; მართალი ბრძანდებოდა მკვლევარი, როცა აჩვენა კულავ<კულ-ი ფორმიდანო, მაგრამ განცხადება, „საყრდენი წერტილი უმჯველად არის ვითარებითი კულ-ად“ (ფოგტი, 1968, გვ. 277) ფორმად, მოითხოვს დაზუსტებას.

„საყრდენი“ ანუ ამოსავალი აქ ცხადად **კულ** ფუძეა, საიდანაცაა მიღებული კულ-ად, რომელშიც „იკუმშება ერთმარცვლიანი ფუძეც გაორმარცვლიანების შემთხვევაში“ (თოფურია, 1979, გვ. 155).

კუ-ალ და **უ-კუ-ან-ა** სიტყვები ერთმანეთთან დაუკავშირებია ნ. მარს (მარი, 1925, გვ. 111-113); **უ-კუ-ან-ა** სიტყვაში ს. ჯანაშიას უ იმავე რიგის პრეფიქსად მიუჩნევია, რაც გვაქვს **უ-ს** სახით აღმატებითი ხარისხის **უ-დიდეს** რიგის ფუძეებში; მასვე ანალოგიური წარმოების ფაქტები მოუყვანია აფხაზურიდანაც: ა-'შ' თახ' „შემდეგ“, სგ-'შ'-თახ' „ჩემ უკან, ჩემს შემდეგ“ და სხვა (შანიძე, 1936, გვ. 340)¹.

ნ. მარის მიერვე ***კუ** მიჩნეულია ამოსავლად ზმნისართებისათვის მეგრ. უკა-ხალე „უკან“, კინ-ოზ „წინათ“ („მას უკან“), კინ-ი „კვლავ“, უ-კული „შემდეგ“ (მარი, 1925, გვ. 111-113). არნ. ჩიქობავაც უ-კუ-ან-ა, უ-კუ-მო, უ-კუ-ე, სა-უ-კუ-ნ-ე, უ-კუ ფუძეთა მიხედვით გამოყოფს **კუ** მისეულ მორფემას (ჩიქობავა, 1942, გვ. 22-23).

¹ ჩემს მოსხენებასთან დაკავშირებით პროფ. ს. ჯანაშიამ ყურადღება მიიქციაო, — დისკუს ა. შანიძე (შანიძე, 1936, გვ. 340).

მეგრული უკული „შემდეგ“, „მერე“ ვარიანტს (ზმნისართი/თუ თანდებულად) ჭანურის დიალექტში სამი ვარიანტი გვხვდება: უკულე, ოკულე, ეკულე.

ზანურის დონეზეც თავიკიდური ხმოვანი გამოიყოფა: უკული (მეგრ.), უკულე, ოკულე, ეკულე (ჭან.).

მეგრულის უკული ფორმაშიც -ლი-ც გამოსაყოფია; შდრ. უკულე, ეკულე, ოკულე. მეგრ. -ლი ვარიანტი ჩანს ჭან. -ლე-სი (გაბუნია, 1993, გვ. 64). -ლე მეგრულში გამოიყოფა სხვა ზმნისართებშიც: გა-ლე „გარეთ“, მე-ლე „გაღმა“, მო-ლე „გამოღმა“, სო-ლე „საითენაც“, „საითაც“ (აბესაძე, 1965, გვ. 242).

მეგრულის ეს -ლე ჭანურში უფრო ხშირად გამოიყენება და -ნ აფიქსდართული დაწყებითობას გამოხატავს, „მაგრამ ეს კანონზომიერება ხშირად ირღვევა, ოდენ -ლე დართული ზმნისართებიც ასახავენ საწყისობას“ (გაბუნია, 1993, გვ. 64-65).

მეგრულში ზმნისართი უკული სხვა ბრუნვის ნიშნითაც გვხვდება და შეიძლება დაირთოს თანდებულს (კიზირია, 1982, გვ. 256):

დაშორებითის ფორმით: უკულ-ნე-შე მიდართვ ოკურაფულშა ოშქარი ჯიმაქ (ყიფშ., 1, 7, 25) „შემდეგ (ზედმ. „შემდეგ-იდან“) წავიდა სასწავლებლად შუათანა ქმა“... უკულ-ნე-შე ქიდებაღე ათე ძღაბის ართი ბორო ბაღანაქ (ხუბ., 259, 31) „შემდეგ (ზედმ. „შემდეგ-იდან“) დაებადა ამ გოგოს ერთი სულელი ბავშვი“...

დანიშნულებითის ფორმით: მა ქედგოგურუა უკული-ანი-შო მოჭო ქიმიწეგე (ხუბ., 60, 6) „მე გასწავლი შემდეგისთვის როგორ უნდა მოიქცე“.

დაშორებითის ფორმა ირთავს **მიცემითის** ნიშანსაც (კიზირია, 1982, გვ. 256): უკულ-ნე-ში-ხ კოჩიშ სახე ბაღანექ უბარგეთ ტყას ქედოსქიდეს (ხუბ., 208, 17) „შემდეგში (ზედმ. „შემდეგ-იდან-ს“, „შემდეგ-იდან-ში“) კაცის სახის ბავშვები ტყეში უტანსაცმელოდ დარჩნენ“...

ზანურის მეგრულ დიალექტში უკული „შემდეგ“, „მერე“ ყოველთვის ცალკე მდგომია, სულერთია, იგი ზმნისართის ფუნქციითაა თუ თანდებულის, როცა ჭანურ დიალექტში უკულე, ოკულე, ეკულე ცალკე მდგომიყაა და მიერთვის ხოლმე სხვა ფუძესაც. ვნახოთ სათანადო ნიმუშები:

1. უკულო „შემდეგ“, „მერე“ მეგრულში:

ა) ზმნა-შემასმენლის წინ

მა უკულო ქილოფსქედზე გვალო ჯოლორიშ ოჭკომალო (ხუბ., 177, 31-32) „მე შემდეგ დაგრჩები სულ ძაღლის საჭმელად“... უკულო უწუთ ეშმაკიშოთ რაგადაანდუ-ნი თიქ (ყიფშ., I, 208, 4) „შემდეგ უთხრა, ეშმაკისათვის რომ ლაპარაკობდა იმან“... უკულო მიდეგონეს შიშველო (ყიფშ., I, 246, 21)... „შემდეგ წაიყვანეს შიშველი“... უკულო გემგნიცონგ (ყიფშ., I, 246, 21) „შემდეგ შეიყვანა“... უკულო კითხეს ბოშის (ხუბ., 2, 23) „შემდეგ კითხეს ბიჭს“... უკულო ქეშილებე სი გვალო თაქ ქედნოიტუანიე (ხუბ., 5, 14) „შემდეგ შეიძლება შენ სულ აქ დატოვონ“... უკულო დოშურდუნი, ვიშო ქუღარულუ (ხუბ., 25-26)... „შემდეგ რომ დაიღალა, ჩაეძინა“... უკულო მინილგ ცირეფიშა დო დუდი დუუკრგ (ყიფშ., I, 232, 18) „შემდეგ შევიდა ქალებთან და თავი დაუკრა“.

ბ) ზმნა-შემასმენლის მომდევნოდ

ინტუ უკულო დო ჩილი დო სქუა ჭუნდუ გურს (ხუბ., 46, 5) „გაიქცა შემდეგ და ცოლ-შვილი სწავდა გულს (ცოლ-შვილზე ფიქრობდა)“ ... მა ქობძირანი უკულო სი ვეშაიცონანან (ხუბ., 5, 20) „მე რომ მნახონ შემდეგ შენ არ ამოგიყვანონ“ ... გელენწყუ უკულო ლეკური დო კვათუა მუნდომუ (საკუთ. ჩანაწ.) „ამოიღო შემდეგ სატევარი და გაჭრა მოუნდომა“... ქუბადგეს უკულო კუჩხის ჟიროშ ფუთიანი წისქვილიშ ქუა (საკუთ. ჩანაწ.) „წამოაცვეს შემდეგ ფეხზე ორასფუთიანი წისქვილის ქვა“... ეცოდგ უკულო დო მუშუში იარაღი კგნი ქანუქუ (ხუბ., 27, 28) „შეეცოდა შემდეგ და თავისი იარაღი ისევ აჩუქა“.

გ) ზმნა-შემასმენელსა და ზმნისართს შორის სხვა სიტყვა (სიტყვები)

უკულო თეში გეეკეთეს, მუდა მილიონიში მინჯეთ გინირთეს (ყიფშ., I, 207, 14-15) „შემდეგ ისე აშენდენ, რომ მილიონების ბატრონები გახდნენ“... ლორონთი ქიმიგნდგ დო სქუა ქააშიდგ დო, უკულო ისგ მუჭო კგნაჯინედგ (ყიფშ., I, 259, 23-24) „ღმერთი იზამდა და შვილი თუ ეყოლებოდა, შემდეგ მას როგორ მიხედავდა“... უკულო ირ კოჩქ მინოფრთით დო იბგარიით (ხუბ., 43, 38) „შემდეგ ყველა კაცი შეგედით და ვიტირეთ“ ... ეშმაკიქ მააგებაფუნი, თინა ეშმაკიქ უკულო გვალას მიოცოთუ (ყიფშ., I, 211, 6) „ეშმაკმა რომ მოაგებინა, ის ეშმაკმა შემდეგ მთაში დაკარგა“... უკულო



შეგადო ღუუტყაფუნა ხირუა (ყიფშ. I, 216, 7-8) „შემდეგ სხვაგან დაუწყიათ ქურდობა“... უკული ოღალგში ეჭოფუაშა დევნიარსუ (ყიფშ., I, 224, 26-27) „შემდეგ ტვირთის აღებაზე დაენიძლავა“...

ზემოთმოყვანილ ნიმუშებში **უკული** „შემდეგ“, „მერე“ მიერთვის ზმნა-შემასმენელს ყველა პოზიციაში. იგივე **უკული** თანდებული მნიშვნელობითაცაა, მაშინ ის მართავს სახელს ნათესაობით ბრუნვაში და ორივე ერთად, მმართავიც და მართულიც, მიერთვის ზმნა-შემასმენელს:

ქემერთგ ოზეშა ართი მარაში **უკული** (ყიფშ., I, 229, 20) „მივიდა ეზოში ერთი კვირის შემდეგ“ ...ჭიჭე ხანიში **უკული** ფარა ქიდატებაფუ დო გუუტუ ეუდეშა (ყიფშ., I, 212, 4-5) „პატარა დროის შემდეგ ფული დაატოგებინა და გაუშვა სახლში“.

...ბოლოს ირი კიჩიში **უკული** ქემერთგ თე უკულაში ჯიმაქე (ყიფშ., I, 232, 32) „ბოლოს ყველა კაცის შემდეგ მოვიდა ეს უმცროსი ძმა“ ...დასაფლავებაშ **უკული** მუშა გიფცადღდი ექ (ხუბ., 44, 2) „დასაფლავების შემდეგ რატომ დავიცდიდი იქ“... ათეში **უკული** ათე ბოში გილეშუ ხენწიფეში დოხორეშა (ხუბ., I, 32) „ამის შემდეგ ეს ბიჭი დადიოდა ხელმწიფის სახლში“... რუღიში **უკული** მოსგანჯელო იძირედგ (საკუთ. ჩან.) „ძილის შემდეგ მოსვენებულად გამოიყურებოდა“...

II. უკული|ეკული|ოკული „შემდეგ“, „მერე“ ჭანურში:

- ა) ზმნისართთა ფენქციით ვიწურ-არქაბულ კილოკავში
სამივე ვარიანტი დასტურდება:

უკული

უკული ვარ იხმარენ (ჩიქ., II, 1, 16) „შემდეგ არ იხმარება“ ...**უკული** მოინჭასენ გაღუზის, პატახათენ (ჩიქ., II, 3, 10) „მერე მოიწევა (დამწიფდება)... მოგტენთ“... **უკული** წკარ ქორუ-ში, დოლუ-ბუ დო ქამულუ (ჩიქ., II, 78, 19) „მერე, როცა წყალი გაუცივდა, დაუსხა და შემოუტანა“... ბგუბარე, **უკული** ბოხომბინარე (ჩიქ., II, 2, 30) „აბედს“ მოგხარშავ, შემდეგ გავაშრობ“...

ეკული

ეკული საკები მუში ქომოხთუ (ჩიქ., I, 12, 14) „შემდეგ პატრონი მისი მოვიდა“ ...**ეკული** ოხორიშე მოხთუ-ში, იხორჯა მუშიქ კითხუ (ჩიქ., II, 15-16) „შემდეგ, როცა სახლში მოვიდნენ, ცოლმა მისმა ჰკითხა“.

ოკულები

ოკულები დიდი დუღლუნი იქომან (ს. ე., 112, 8) „შემდეგ დიდ ქორწილს გადაიხდიან“... **ოკულები** არ კოჩი გოლიტუ (ჩიქ., II, 10, 31) „შემდეგ ერთი კაცი გაუშვა“... **ოკულები** ლინემაკა მოხთუ (ჩიქ., II, 55, 15) „შემდეგ ლინეიქა ჩამოვიდა“.

ბ) ხოფურ კილოკავშიც წარმოდგენილია **იკალე**||**ოკულები** ვარიანტები, იშვიათად **ოკალე**.

ოკალე

ოკალე ქემალიშ მუარებეშ ვახთის გენერალი... ფაშა ნოქთე (ასათ., 212 № 4) „შემდეგ ქემალის ომის დროს გენერალი... ფაშა გახდა“ ... **ოკალე** არ ჩქვა კოჩი გოლიტუ (ჩიქ., II, 10, 33) „შემდეგ ერთი სხვა კაცი გაუშვა“...

იკალე

იკალე ია მჭკიდი დიჭვენ (ჩიქ., I, 140, 10) „მერე ის მჭკიდი ცხვება“... **იკალე** ბერგითე ხაჩუფან (ჩიქ., I, 137, 25) „შემდეგ თოხით თოხნიან“... **იკალე** ბადიქ ქონანგნუ (გ.კ., I, 159, 35) „მერე მოხუცი მიხვდა“... ფარა **იკალე** ჰომუქჩადი! (გ.კ., I, 173, 18) „ფულის მერე მოგცემ“... **იკალე** უწუმერს ჯოხო-გედვალერი: „ბუძი ჩქიმი რერია“ (გ.კ., 157, 8) „მერე ეტყვის სახელდებულად: „ბუძა ჩემიაო“... **იკალე** საპები მუში ქომოხთუ (ჩიქ., I, 12, 14) „შემდეგ პატრონი მისი მოვიდა“ ...**იკალე** მწყიმადაგინონ, **იკალე** ფშვამინონ (ასათ., 160, № 92) „შემდეგ დავახვო, შემდეგ მოვქსოვო“ ...**იკალე** დოკირეს (ჩიქ., I, 93, 25) „შემდეგ შეკრეს“ ...**იკალე** საპები მუში ქომოხთუ (ჩიქ., I, 12, 14) „შემდეგ პატრონი მისი მოვიდა“...

ოკალე

ოკალე ბურთი ვასთომეთ (ასათ., 128, № 11) „მერე ბურთს ვესვრით“ ...**ოკალე** დოფაშათ, ვიმტეთ (ასათ., 128, № 14) „შემდეგ დავფუშავთ, გავიქცევით“... **ოკალე** ჯიმუ ქომეფჩათ (ასათ., 217, № 5) „შემდეგ მარილი ვუყოთ (მიუვცეთ)“... **ოკალე** დოპტალანათ (ასათ., 217, № 5) „მერე შევსვით“... **ოკალე** სუფრა ქომუღეს (ჩიქ., I, 7, 14)² . „შემდეგ სუფრა მოიტანეს“... **ოკალე** ქოჭკომეს (ჩიქ., I, 8, 28) „შემდეგ შეჭამეს“... **ოკალე** კვათუ, კვათუ დო ყა მეტუხუ (ჩიქ., I, 9, 15) „მერე ჭრა, ჭრა და ტოტი მოტყდა“.

² იმავე მთქმელთან გვხვდება **იკალე**: **იკალე** დოქიმონჯეს (ჩიქ., I, 32, 32)



იკული და **ოკული** ფორმები ერთსა და იმავე ფრაზაშია წყვეტილი. **იკული**, **იკული**... **ოკული**, **ეკათა**, **ამკათა** (ასათ., 159, № 64) **მერე**... **შემდეგ**, **ამნაირი**, **იმნაირი**“.

გ) ათინურ კილო-კავში ზმნისართის ფუნქციით გვხვდება **ოკული**, **ოკული** და **იკული**, იშვიათად, თანდებულის ფუნქციით კი **ოკული**³.

ოკული

ოკული მცბული გედგინ (კარტ. II, 179, 3) „შემდეგ მსხალი დარგო“

ოკული

ოკული გიქთუ (ჩიქ., I, 109, 17) „შემდეგ გაიქცა“

იკული

იკული შუქრი მენდანთუ (კარტ., II, 192, 35) „შემდეგ შუქრი წავიდა“

ამდენად, მეგრულის მსგავსი ვითარებაა ჭანურში, სადაც უკუ-**ოკული**||**იკული**||**იკული** კილო-კავების მიხედვით, როცა ის ზმნისართის ფუნქციითაა, მიერთვის ზმნა-შემასმენელს, ოღონდ ჭანურში უფრო რთული სურათია, როცა აღნიშნული ზმნისართები თანდებულთა როლშია. ქვემოთ წარმოვადგენთ შემდეგ შემთხვევებს (ამის შესახებ უფრო გამოწვლილგით იხ.: ახალაია, 1998).

1. სრულადაა წარმოდგენილი ნათესაობით ბრუნვაში მართული სიტყვაცა და ზმნისართიც თანდებულის როლში:

ათინურ კილო-კავში: სუმ დლა-ში **ოკული** ქომოხთუ (ჩიქ., 88, 18) „სამი დღის შემდეგ ქე მოვიდა“... **ყარ წანაში** **ოკული** ყიონანენ... ვაფური ქამახთუ (ჩიქ., II, 124, 22-23) „ერთი წლის შემდეგ გემი გავიდა“... ჭურყუჩი **ნდლაში** **ოკული** ბიჭიში ბაბა ... მენდანთუ (ჩიქ., II, 138, 11) „ორმოცი დღის შემდეგ ვაყის მამა... წავიდა“.

ანალოგიური ვითარება შემინევა ხოფურშიც: **ყუუ-ში** **იკული** ექონი მუხთაი ქომოხთუ (ჩიქ., I, 16, 27-28) „ყვირილის შემდეგ იქაური მამასახლისი მოვიდა“.

³ ზომ არაა ამის მიზეზი ათინურში ზმნისართის **ოკანხე** „მერე“ ხშირი გამოყენება: **ოკანხე** ჩითამი მომინჯლონარ? (ჩიქ., II, 113, 13)... „მერე წიგნს (ზედმწ. „წიგნი“) გამომოგზავნი? თუმცა იმავე ათინურში **ოკანხე** „შემდეგ“ „მერე თანდებულის ფუნქციითაცაა: ნჯენი სუმ **წანაშ** **ოკანხე** დიმიხოჯენ (ჩიქ., II, 114, 20) „ზო სამი წლის შემდეგ დამაყდება“.

ვიწურ-არქაბულში **ყუზ-ში ეკული** რიგის ფორმათა მიღების გზაც დასტურდება: **უკული** წყარ **ქორუ-ში**, დოღუბუღო **ქეღუ** ლუ (ჩიქ., II, 78, 19) „მერე, როცა წყალი გაუცივდა, დაუსხა და შემოუტანა“ ...**უკული** წყარ **ქორუ-ში** ზედმწ. „შემდეგ წყალი გაუცივდა“-ის, რის შემდეგ **უკული-ს ქორუ-ში**-სთან გადასმით ვიღებთ **ქორუში უკული** (შდრ. ზემოთქ.).

II. ნათესაობით ბრუნვაში მართული სიტყვა სრულადაა წარმოდგენილი, როცა თანდებულისეული თავკიდურა ხმოვანია მოკვეცილი:

ათინურში: ხუთ-აში **დღა-ში კული** დიბ-თუთუნი ოტახუ გე-ბოჭარე (ჩიქ., II, 105, 5-6) „ხუთი-ექვსი **დღის შემდეგ** თამბაქოს ჭგედა ფოთლების შეტეხვას დავიწყებ“...

ხოფურ კილო-კავში: არ თუთა-ში კული მცული თქვასუნონ (ჩიქ., I, 15, 11) „ერთი **თვის შემდეგ** ცული უნდა თქვას“...

III. შენარჩუნებულია თანდებულისეული თავკიდურა ხმოვნითი ნაწილი, სამაგიეროდ მოკვეცილია ნათესაობით ბრუნვაში:

ათინურში: ხოლო-თი **ხუნდლა-შ უკული** ხოჯა ...მენდაბთუ (ჩიქ., II, 88, 4-5) „მერეც, სამი **დღის შემდეგ** ხოჯა ...წავიდა“ **ხაძთა-შ უკული** თილჩი იგზალუ ფათიშადში ოხოიშე (ჩიქ., II, 97, 5) „**კვირის შემდეგ** მელა წავიდა ხელმწიფის სახლში“ ...არ **თუთა-შ უკული** თილჩი დოღურუ (ჩიქ., II, 100, 35-36) „ერთი თვის შემდეგ მელა მოკვდა“... **ჭუმანიშ უკული** მუ-თი ვა მიშკომადუნ! (ჩიქ., II, 99, 13) „გუშინდელის მერე არაფერი არ მიჭამია“...

ანალოგიური ვითარება დასტურდება **ვიწურ-არქაბულ** კილო-კავში: ჰემინდორაშ **უკული** იმტი! (ჩიქ., II, 27, 14) „**მაშინდელის შემდეგ** გაიქცა!“

ასევეა **ხოფურ** კილო-კავში: **ხუთანშ დღა-შ უკული** ფარა-შენი კოჩი ქომოხთუ (ჩიქ., I, 4, 31-32) „ხუთი-ექვსი **დღის შემდეგ** ფულისთვის კაცი მოვიდა“ ...არ ვით დღა-შ უკული დიდი კარდალას ჭიტა კარდალა ქოდოლოდგუ (ჩიქ., I, 11, 28-29) „ერთი დღის შემდეგ დიდ კარდალას პატარა კარდალა შიგ ჩაუღვა“...

გვგვე ვითარებაა ზმნის პირიან ფორმებთან, სადაც ზმნა-შემასმენელი დაირთავს ხოლმე ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანს:

ათინურ კილო-კავში გვხვდება: **დირინუ-შ უკული** ...ქარმატე უძირამუნ (ჩიქ., II, 98, 2) „მას შემდეგ, რაც დაიბადა (ზედმ. „დაიბადა-ის შემდეგ“)“... წისკვილი უნახავს“... ხოჯაქ არა

მეგობრუ-შ უკულე, ხოჯა ჯოლუ (ჩიქ., II, 87, 9) „ხოჯა ბიბი
რომ მოჭრა (ზედმ. „მოჭრა-ის შემდეგ“), ხოჯა ჩამოვარდა“...

ხოფურ კილოკავში კი ზმნის პირიანი ფორმა ნათესაობით-
შია სრული ფორმით, როცა მის მმართავ თანდებულს თავკიდურა
ხმოვანი არ ახლავს:

გუწგი-ში კულე, ჩხომი სო რტუ (ჩიქ., 17, 1-2) „ვუთხარ-ის
შემდეგ თევზი სად არის?“

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში ვარაუდობენ (ახალაია,
1998) ჭანურის ზემოთ განხილული ფორმები უსწრებენ წინ უკუ-
ლე||ოკულე||კულე-ს თანდებულების ფუნქციით და მხოლოდ ამის
შემდეგ მომხდარა მათი შერწყმა ჯერ წინმავალ სახელებთან —
ხდება დამოუკიდებელი ფორმანტის ჩამოყალიბება — შემდეგ ანა-
ლოგიით კი განზოგადებულა ზმნის პირიან ფორმებთანაც:

ა) სუმ დლა-ში უკულე>სუმ დლა-შ უკულე||სუმ დლა-ში კუ-
ლე>*სუმ დლა-შ კულე>სუმ დლა-**შკულე** „სამი დღის შემდეგ“;

ბ) დირინუ-ში უკულე>დირინუ-შ უკულე||დირინუ-ში კუ-
ლე>*დირინუშ კულე>დირინუ **შკულე** „დაყენების შემდეგ“.

მეგრულში კი **უკული**, როგორაც **ზემოთაც ითქვა**, მუ-
დამ ცალკე მდგომია. ზმნისართის ფუნქციითაც (აქ იგი მი-
ჰყვება ჭანურს) და თანდებულისაც. აქ ჭანური ხშირად განსხვავ-
დება მეგრულისაგან. თანდებულისა და წინამავალი ნათესაობითი
ბრუნვის თანახმონისმიერი ელემენტის ხარჯზე ხდება -შკულე, -ჭკუ-
ლე.. ფორმანტთა ჩამოყალიბება:

ხოფური: ვა ნუსიმინეს-ჭკულე „როცა არ მოუსმინეს“ (ზედმი-
წევნით გადმოიცემა „არ მოუსმინეს-ის შემდეგ“).

ამდენად, ქართ. კუ-ალ, უ-კუ-ან... ზან. უ-კუ-ლი (მეგრ), უ-კუ-
ლე, ო-კუ-ლე, ე-კუ-ლე (ჭან.) „შემდეგ“, „მერე“ ლექსებათა მატე-
რიალური ერთობა ცხადია. ზანურმა, ზმნისართების მნიშვნე-
ლობის გარდა, შეიძინა თანდებულის ფუნქციაც. სწორედ
თანდებულის გამოყენების თვალსაზრისითაა ის სხვაობა, რაც ჭა-
ნურსა და მეგრულ დიალექტებს შორისაა. ჭანურში ზმნისართთა-
გან (resp თანდებულთაგან) ახალი ფორმანტი ჩამოყალიბდა, როცა
მეგრულში — არა.

ლიტერატურა

აბესაძე, 1965 — ნ. აბესაძე, ჰიპოტაქსის წევრ-კავშირები და
კავშირები მეგრულში, თსუ-ის შრომები, 114, ფილოლოგიურ მეც-
ნიერებათა სერია, თბ., 1965.

აბულაძე, 1973 — ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.

ახალაია, 1988 — ვ. ახალაია, ერთი სახის დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შესახებ ჟანურში, კრ.: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, VII, თბ., 1998.

გაბუნია, 1993 — კ. გაბუნია, ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში, თბ., 1993.

კიზირია, 1982 — ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში, თბ., 1982.

თოფურია, 1979 — ვ. თოფურია, რედუქციისათვის ქართველურ ენებში, მისივე: შრომები, III, თბ., 1979.

მარი, 1925 — Н. Я. Марр, Грамматика древне-литературного грузинского языка, Ленинград, 1925.

სულხან-საბა, 1928 — სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. ა. შანიძისა და ი. ყიფშიძის რედაქციით, თბ., 1928.

ფოგტი, 1968 — პ. ფოგტი, ბრუნვათა სისტემა ძველ ქართულში, მიმოძილველი, 4-5, თბ., 1968 (შრომა დაბეჭდილია Norsk Jidsskrift for Sprogvidenskap-ში, lind XIV, Oslo, 1947).

შანიძე, 1936 — ა. შანიძე, პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში, თსუ-ის შრომები, I, საზოგადოებათმეცნიერებანი, თბ., 1936.

ჩიქობავა, 1942 — არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942.

ბიბლიოგრაფია

ახათ. — ი. ასათიანი, ჟანური (ლაზური) ტექსტები, თბ., 1974.

კარტ. I — გ. კარტოზია, მასალები ლაზური ზეპირსიტყვიერებისათვის — წგ.: ქართული ლიტერატურის საკითხები, თბ., 1968.

კარტ. II — გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები, II, თბ., 1993.

ჟღ. — ს. ჟღენტი, ჟანური ტექსტები, არქაბული კილოგავი, თბ., 1938.

ყიფშ. — И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией с словарем, С. П., 1914, წგ.: ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, კრებული გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო პროფესორმა კორნელი დანელიამ, თბ., 1994.



ჩიქ. I — არნ. ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, ხოფური კვლევა
ვი, თბ., 1929.

ჩიქ., II — ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტ-
ბითურთ, თბ., 1936.

ხუბ. — მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, თბ., 1937.

VIANOR AKHALAIA

Verb Prefixes of One Row in Georgian and Zanian

Summary

Georgian *ku-al*, *u-ku-an*, Zanaian *u-ku-li*, Megrelian *u-ku-le*, *o-ku-le*, *e-ku-le*, Chanian *šemdeg*, *mere* lexemes have clear material unity. In Zanian, apart from verb prefix meanings, these have acquired postpositional functions. The usage of postpositions make difference between Chanian and Megrelian dialects. In Chanian postpositions have formed a new formant, whereas in Megrelian they have related their function, that of verb prefix or postposition.

თბა ზურაულაძე

შერწყმული წინადადების ერთგვარ წმერთა გაბეზისათვის

ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ტრადიციულად აღინიშნება წინადადების სამი სახე: მარტივი, შერწყმული და რთული.

შერწყმულია წინადადება, რომელშიც მოიპოვება რამდენიმე ერთგვარი წევრი (ლ. კვაჭაძე, 1988, გვ. 261). იგი შემდეგი სახისაა: ერთგვარშემასმენლიანი, ერთგვარქვემდებარეიანი, ერთგვარდამატებიანი, ერთგვარგანსაზღვრებიანი, ერთგვარგარემოებიანი, ნარევი.

მიღებულია, რომ ერთგვარ წევრებს უნდა ახასიათებდეს (ლ. კვაჭაძე, 1998, გვ. 262):

1. ერთნაირი სინტაქსური ფუნქცია (მიუგებენ ერთსა და იმავე კითხვაზე)
2. სინტაქსური მიმართება საერთო წევრთან.
3. ერთი და იმავე ნიშან-თვისების (სემანტიკური მიმართების) გამოხატვა.

მაშასადამე, ამ წესების დაცვით, შერწყმული იქნება შემდეგი სახის წინადადებები:

ა) ერთგვარშემასმენლიანი:

„ოთარაანთ ქვრივი ამაზედ ძალიან ჰნაღვლობდა და სწუხდა. (ოთ. ქვ., გვ. 529)... „გამწარებულმა გლენმა იშოვა დრო, შეეჭიდა დათვს, გამოგლიჯა ბურაკი, მოჭრა მარჯვენა ფეხი და დანარჩენი ისევ გადაუღდო“. (ჩემი თავგ., გვ. 38)... „ყველა მის თვალწინ იბადებდა, იშლებდა, იფურჩქნება“. (ჩემი თავგ., გვ. 13)...

ბ) ერთგვარქვემდებარეიანი:

„აღამიანს ვარამი და ჭირი ალაპარაკებს“ (ოთ. ქვ., გვ. 271)... „გუდამაყრელებს, ხანდისხოველებსა და ჭართლებს უარი შემოუთვლიათ ჩვენს დახმარებაზედ“ (ელგ., გვ. 536)... „კაცობრიული მოპყრობა და სამართლიანობა მათ გულს საიმედოდ დაიმორჩილებს“ (ელგ., გვ. 149)...

გ) ერთგვარდამატებიანი: „ერთხელ ფრიად ღირსაცნობი სჯა და ბასი გამართეს“. (კაც. აღამ., გვ. 37)...

„მე თვალგაფაციცებით გულისყურს ვადევნებდი დათიკოსა და გიტოს“. (გლ. ნაამბ., გვ. 196)... „მოხუცმა პირველი გაშტერებისა და შეშინების შემდეგ დაუწყო იმას დამშვიდება“...

დ) ერთგვარგანსაზღვრებიანი:

„შეუბრალებელს, გამძვინვარებულს ბუნებას გული მოებრუნებინა“ (მოძლ. გვ. 680)... „გაბოროტებული, გულდამწვარი, გულჩათუთქული მოვაჩქეცხენსა“. (გლ. ნაამბ., გვ. 209)... „იაგო მარჯვე, ყოჩაღი, გულადი და მოაზრებული ბიჭი იყო“. (მამ. მკ., გვ. 203)...

ე) ერთგვარგარემოებიანი:

„ისინი დასხდებოდნენ ხოლმე რომელიმე მთის ფედრობზედ ან სერზედ“. (ელგ., გვ. 104)... „ადრე და მალე აიგაგოს მტვერსავით ეს ობოლი თავი“. (გლ. ნაამბ., გვ. 189)... „კობტად და ფაქიზად ჩაცმა-დანურვა უყვარდა“. (ოთ. ქვ., გვ. 251) ...„ბავშვები ტიროდნენ სიცივით და შიშით“. (ნინო, გვ. 690)... „ჩვენ ხელვად და სმენად უღონონი ვართ“. (ოთ. ქვ., გვ. 253)...

ვ) ნარევი:

„ქალი და კაცი, მოხუცი და ყრმა, მალალი და დაბალი, ყველა ერთხმად აღიღებდნენ ღმერთს და აქებდნენ გმირებს“. (ბაშ. აჩ., გვ. 177)... „ვეტყვი ღიანბეგს, ნაჩალნიკსა და ქალსაც წაიყვან“. (მამ. მკ., გვ. 233)...

სამეცნიერო ლიტერატურაში ისიცაა აღნიშნული (ლ. კვაჭაძე, 1998, გვ. 263), რომ შეიძლება წინადადების ორი ან მეტი წევრი უკავშირდებოდეს ერთ საერთო წევრს, კითხვაც ერთნაირი ჰქონდეს, მაგრამ მხოლოდ ეს ნიშნები არ იქნება საკმარისი მათი ერთგვარ წევრებად მიჩნევისათვის და, აქედან გამომდინარე, წინადადებას ვერ ჩავთვლით შერწყმულად. მაგ.:

„ღედამ იყიდა თეთრი საზაფხულო კაბა“.

ამ წინადადებაში პირდაპირ დამატებასთან (კაბა) ორი ატრიბუტული განსაზღვრებაა: თეთრი და საზაფხულო. მათ ერთი და იგივე კითხვა დაესმით: როგორი? მიუხედავად ამისა, ისინი არ ჩათვლებიან ერთგვარ წევრებად (ერთგვარ განსაზღვრებებად); მათ შორის შინაარსობლივი განსხვავებაა: თეთრი ფერს აღნიშნავს, საზაფხულო — შესაბამისობას დროსთან.

წინადადება მაშინაც არ იქნება შერწყმული, თუ ერთი და იგივე სიტყვა რამდენჯერმე მეორდება ექსპრესიულობის გასაძლიერებლად. მაგალითად (ლ. კვაჭაძე, 1998, გვ. 263):

„წინ, წინ გასწით მეგობრებო!“

ერთგვარ წევრებად არ ჩათვლება აგრეთვე ტოლადშერწყმული სიტყვები (ლ. კვაჭაძე, 1998, გვ. 264):

„წირვა-ლოცვის უამისოდაც არ ვაკლდებოდი“ (კაც. აღ., გვ. 108)... „ვილაცა კაცმა ცოლ-ქმრის არშიყობას თვალი შეჰქარა“ (მოძლ. გვ., 598)...

ეს წინადადებები შერწყმული იქნებოდა, თუ ასე ვიტყვით: „წირვასა და ლოცვას უამისოდაც არ ვაკლდებოდი“. ...ვილაცა კაცმა ცოლისა და ქმრის არშიყობას თვალი შეჰქარა“.

სპეციალურ ლიტერატურაში მართებულია ადნიშნული, შეწყვეტილი წინადადების განმარტებაში უნდა იყოს მითითებული, რომ მთავარი წევრების გამაერთიანებელი **საერთო წევრი** თვითონ არ უნდა იყოს მეორეხარისხოვანი, მასზე დაბალი რანგისა. ერთგვარი წევრები თავისი მნიშვნელობით არ უნდა აღემატებოდნენ გამაერთიანებელ, შემკრებ წევრს (ვ. იმნაიშვილი, 1988, გვ. 160). მაგალითად:

„დიდხანს იტრიალა ამ ფიქრების მორევში გულმა და გონებამ ოთარაანთ ქვრივისამ“ (ოთ. ქვ., გვ. 266)... „ამ მუსაიფს მოსამსახურეები ყურს უგდებდნენ, უკვირდით და თავის ქნევით იღიმებოდნენ“ (ჩემი თავგ., გვ. 42)... „ამისათვის ის ხმარობდა მათრახს და უსამართლობას“ (მამ. მკ., გვ. 207)... „აქ სახელმწიფო გზასთანაც ახლოს ვართ და ტყესთანაც“ (მამ. მკ., გვ. 360)... „როგორ არ გებრალემათ ბებერი, უღონო, უბატრონო კაცი“ (გლ. ნაამბ., გვ. 188)...

მაშასადამე, ერთგვარი წევრები ფუნქციურად და სტრუქტურულად იდენტური უნდა იყვნენ.

მიუხედავად ზემოთ თქმულისა, შერწყმული ტიპის წინადადების გამოყოფისას იქმნება მთელი რიგი უზუსტობანი. კერძოდ, აღმოჩნდა, რომ ერთგვარშემასმენლიან, ერთგვარგარემოებიან, ერთგვარგანსაზღვრებიან წინადადებათა გვერდით გვხვდება ისეთებიც, რომლებიც არ მისდევნენ ერთგვარ წევრთა განსაზღვრას, მაგრამ ძლიერ ჰგვანან შერწყმულ წინადადებას. ლაპარაკია შემდეგი სახის მაგალითებზე:

„**მარად და ყველგან**, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა“ (ლ. კვაჭაძე, 1998, გვ. 261)... „**როდის და ხაიდან** გაჩნდა ბაზარში ჩანჩურა?“... „**რაზე და როგორ** უნდა გაეწიათ მომჭირნეობა“... „სარაჯიშვილი **ყველგან და ყველასათვის** სასურველი სტუმარი იყო“... (ვ. იმნაიშვილი, 1988, გვ. 160).

გვხვდება ასეთი ტიპის შემდეგი დაჯგუფებები: ორი სხვადასხვა სახის გარემოება („რატომ და რისთვის უმზერდნენ ასეთი დაჟინებით“... „როდის და როგორ ვმუშაობ“...), გარემოება და უბრალო

დამატება („რაში და რატომ დაუწერია ზუთიანი“... „ყველგან“...), ქვემდებარე და გარემოება („როდის და რა გაგიჭირდათ ყველაზე მეტად“... „სად და ვინ აღმოაჩინა პირველად ეს ნიჭიერი ახალგაზრდა“...), პირმომართი დამატება და გარემოება („კარაქი არავის და არასოდეს არ უფუჭდება“... „სადღა და ვის ეჩვენება ნახევარულვაშიანი თათარი“...) (ვ. იმნაიშვილი, 1988, გვ. 162).

ვ. იმნაიშვილის აზრით, ასეთ შემთხვევაში მთავარ ყურადღებას ვერც ფორმას და ვერც შინაარსს მივანიჭებთ: შინაარსობრივად ქვემდებარე და რომელიმე სახის გარემოება ერთ დონეზე ვერ განიხილება, მათ საერთო არაფერი აქვთ. რაც შეეხება ფორმას, შეიძლება ორი ერთნაირი გარემოება სხვადასხვა ფორმით იყოს წარმოდგენილი და მაშინ მათი გაერთიანებაც გაჭირდება. (ვ. იმნაიშვილი, 1988, გვ. 168). ავტორი მათ მაინც თვლის შერწყმულ წინადადებად, ოღონდ შემოაქვს ახალი განმარტება შერწყმული წინადადებისა: „შერწყმულია წინადადება, რომელიც შედგება რომელიმე ერთგვარი ან თანწყობილი შეერთებული არაერთგვარი წევრისაგან“. (ვ. იმნაიშვილი, 1988, გვ. 170), რასაც ვერ დავეთანხმებით. და აი რატომ:

ერთგვარი წევრების განსაზღვრების მიხედვით, მაგალითად, ერთგვარშემასმენლიან შერწყმულ წინადადებაში მხოლოდ ის შემასმენლები არიან ერთგვარი, რომლებსაც საერთო აქვთ გვარი, ობიექტი, პირთა რაოდენობა, დრო და მწკრივი. წინააღმდეგ შემთხვევაში ირლვევა ერთგვარ წევრთა ფუნქციური და სტრუქტურული იდენტურობა.

სწორედ ამ მიზეზის გამო ვერ დავეთანხმებით ზემოთ განხილული წინადადებების შერწყმულობას. არ შეიძლება „მარად და ყველგან“, „როდის და საიდან“, „რატომ და რისთვის“ რიგის წევრები ჩავთვალოთ ერთგვარ წევრებად, ასეთი ტიპის წინადადებები კი — შერწყმულად.

განვიხილოთ დაწვრილებით. ავიღოთ ასეთი მაგალითი:

„ბახუღიამ დააგდო ხის ძირას კოდალ-ბზეკალი, იქვე ბალახებში ჩააწყო საგძალი, შესკუპდა საქანელაზე და დაიწყო თითონ ქანაობა“. სპეციალურ ლიტერატურაში მიუთითებენ, რომ აქ ქვემდებარე მართავს შემასმენელს პირში, რაც სათანადო მორფოლოგიური ნიშნითაა გამოხატული ზმნაში (დააგდ-ო, ჩააწყო-ო...) და ითანხმებს რიცხვში (დააგდებ-ენ..., ჩააწყობ-ენ... დაიწყებ-ენ...). თვითონ კი მართულია უახლოესი ზმნა-შემასმენლის მიერ ბრუნვაში, როცა

ეს უკანასკნელი გარდამავალი ზმნიტაა გადმოცემული. (გ. ბურჭულაძე, 1979, გვ. 150).

შეიძლება ავგაოთ ამ წინადადების სქემა რელავანტური ნიშნების მიხედვით:

I ზმნა II ზმნა III ზმნა

გვარი	მოქმედებითი	მოქმედებითი	ვნებითი	მოქმედებითი
პირის მორფოლო- გიური მახასიათებელი	-ო	-ო	-ა	-ო
მართვა ბრუნვაში	მოთხრობითი	მოთხრობითი	—	მოთხრობითი
ობიექტი	O ^d	O ^d	—	O ^d
პირის რაოდენობა	2	2	1	2
დრო	წარსული	წარსული	წარსული	წარსული
მწკრივი	წყვეტილი	წყვეტილი	წყვეტილი	წყვეტილი

შევნიშნავთ, რომ ამ სქემის მიხედვითაც ზემოთ მოყვანილი მაგალითი მთლიანად ვერ ჩაითვლება შერწყმულ წინადადებად, რადგან აღმოჩნდა, რომ:

1. ყველა შემასმენელი მართულია ქვემდებარის მიერ III პირში -ო ნიშნით. (დააგდ-ო, ჩააწყ-ო, დაიწყ-ო), როცა შესკუბდა -ა ნიშნითაა მართული. შდრ. ბახულია ...აგდებ-ს, იწყებ-ს... და სკუბდებ-ა. (აქაც **შესკუბდა** სხვა მორფემითაა მართული).

2. თითოეული შემასმენელი ერთნაირად მართავს ქვემდებარეს ბრუნვაში (ბახულიამ დააგდო, ჩააწყო, დაიწყო); შდრ. ბახულია — შესკუბდა.

3. ყველგან მოქმედებითი გვარის ზმნაა, **შესკუბდაა** გამონაკლისი; იგი ვნებითი გვარისაა.

4. ყველა ზმნას ახლავს ობიექტი, **შესკუბდა** უობიექტოა.

5. ყველა ზმნა ორპირიანია, **შესკუბდა** — ერთპირიანი.

ამ განსხვავებული ნიშნების გამო ასეთ წინადადებას ვერ ჩავთვლით შერწყმულად: ერთი ქვემდებარე რამდენიმე შემასმენელთან (ე.წ. ერთგვარშემასმენლიანი წინადადება). ნამდვილ შერწყმულ წინადადებასთან თანწყობით დაკავშირებულია სხვა წინადადება. (ჩავსვათ: ბახულია შესკუბდა საქანელაზე) ანუ: ერთ შერწყმულთან+ჩვეულებრივი მარტივი წინადადება — ეს უკვე თანწყობილი წინადადებაა.

ე.ი. ფორმოზბრივი ანალიზის მიხედვით გვჩნდება შერწყმული?



რა თქმა უნდა კი (თუნდაც ეს წინადადება „ბაბულისა შესკუბილასა ქანელაზეს“ გარეშე).

ყოველივე აქედან ჩანს, რომ საჭიროა ერთგვარ წევრთა განსაზღვრების განმარტებაში კორექტივის შეტანა, რომელიც ზემოთ აღნიშნულ უზუსტობებს აგვაცილებს:

1. ერთი და იგივე სინტაქსური ფუნქცია.
2. ერთნაირი სინტაქსური მიმართება საერთო წევრთან (რომელიც **მორფოლოგიურადაც ერთნაირად რეალიზდება**)¹.
3. ერთგვარ წევრთა ერთმანეთთან თანწყობით დაკავშირება (უკავშიროდ ან კავშირით).
4. ერთი და იმავე ნიშან-თვისების (სემანტიკური მიმართების) გამოხატვა.

ლიტერატურა

გ. ბურჭულაძე, 1979 — გ. ბურჭულაძე, ერთგვარშემასმენლიანი შერწყმული წინადადების შესახებ ქართულში. — არნ. ჩიქობავას დაბადების 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული, თბ., 1979.

გ. იმნაიშვილი, 1988 — გ. იმნაიშვილი, შერწყმული წინადადების ერთი სახეობისათვის. — ბალავერი, 4-6, 1988.

ლ. კვაჭაძე, 1988 — ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი. მეოთხე შევსებული გამოცემა, თბ., 1988.

არნ. ჩიქობავა, 1977 — Арн. Чикобава, к вопросу о синтаксисе некоторых особенностях предикативной синтагмы в иберийско-кавказских языках: Вопросы синтаксического строя иберийско-кавказских языков, Нальчик, 1977.

¹ „გენეზისურ პლანში მორფოლოგია სინტაქსზეა დამოკიდებული, აღწერით პლანში სინტაქსია დამოკიდებული მორფოლოგიაზე“. (არნ. ჩიქობავა, 1977, გვ. 9) ამიტომაც არ უნდა იყოს მიუღებელი სინტაქსური ბუნების გასარკვევად მორფოლოგიის მოხმობა.

On the Identification of Homogeneous Sentence Members

Summary

Homogeneous sentence members should have:

1. The same syntactic function
2. The same syntactic relationship to the common member, which is realized morphologically for on the genetic plane morphology depends on syntax, whereas on the descriptive plane syntax depends on morphology.
3. A coordinative connection between homogeneous parts (with or without conjunction)
4. An expression of the same feature (semantic relationships)

გიორგი გომოლაშვილი

ხმოვანთა რედუქცია ხუნძურ ენაში
(არსებითი სახელშეხების მიხედვით)

ხუნძური ენისათვის ნიშანდობლივია სიტყვის ფორმაცი-
ლებისას, კერძოდ, არსებით სახელთა ერთფუძიანი („არქაული“)
ტიპის ბრუნებისას და მრავლობითი რიცხვის ფორმათა წარმოე-
ბისას ფუძისეული ხმოვნის რედუქცია (ხმოვნის ამოღება). განვიხი-
ლათ ამ ფონეტიკურ პროცესთან დაკავშირებულ ძირითად
საკითხებს. ვემყარებით მ. საილოვის „ხუნძურ-რუსულ ლექსიკონს“
(მ. საილოვი, 1967).

1.1. ხუნძურში რედუქციას განიცდის ორმარცვლიანი სიტყვის
მეორე მარცვლის ხმოვანი (არნ. ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე, 1962, გვ.
26). მაგალითები:

ჭიმინხ „ჩინჭი“	—	ნათ. ბრ. ჭინხ-რ-ლ,	მრ. რ. ჭინხ-ალ
საანდჟი „ზანდჟი“	—	“ საანდჟ-რ-ლ,	“ საანდჟ-ალ
მეჭირ „მთა“	—	“ მეჭირ-რ-ლ,	“ მეჭირ-ალ
ბეჭირ „თავი“	—	“ ბოჭირ-რ-ლ,	“ ბოჭირ-ალ
ქალრშ „თითი“	—	“ ქილშ-რ-ლ	“ ქილშ-ალ

და სხვა.

მოგვინის არსი ნათელია: სუფიქსისეული ხმოვანი იღებს მახ-
ვილს და იმის გამო, რომ მახვილი არ შეიძლება გადმოცილდეს
თავიდან მეორე ხმოვანს, ხდება ფუძისეული ერთ-ერთი ხმოვნის
დაკარგვა (არნ. ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე, 1962, გვ. 26)

რაც შეეხება საკითხს იმის შესახებ, თუ რატომ თავიდან
მეორე მარცვლის ხმოვანი იკარგება და არა პირველი, აიხსნება იმ
თავისებურებით, რაც ხუნძურში სახელის აგებულებას აქვს: ხმო-
ვის რედუქცია იწვევს თანხმოვანთკომპლექსების შექმნას, ხოლო
ხუნძური ენისათვის არ არის ბუნებრივი ანლაუტში თანხმო-
ვანთკომპლექსების მქონეობა (ტ. გუდავა, 1970, გვ. 183). ეს წესი
მკაცრადაა გატარებული ხუნძურში როგორც საკუთარ, ისე ნას-
ესებ სიტყვებში, ხოლო აუსლაუტში თანხმოვანთკომპლექსების
არსებობა დასაშვებია (ტ. გუდავა, 1970, გვ. 186). ეს არის მიზეზი

იმისა, რომ რედუქციას განიცდის თავიდან მეორე და არა პირველი მარცვლის ხმოვანი.

1.2. რედუქციას განიცდის ხუნძურ ენაში არსებული ხუთივე ხმოვანი. მაგალითები:

ა) რედუქცირდება ა

რალად „ზღა“	—	ნათ. ბრ. რალდ-ა-ლ	
ქუთან „გუთანი“	—	“ ქუთნ-ა-ლ	
თუშან „თოფი“	—	“ თუშ-ა-ლ	
ხანჟარ „ხანჯალი“	—	“ ხანჟ-რ-ლ	
შალახ „მსხალი“	—	“ შალხ-ჟ-ლ	და სხვა.

ბ) რედუქცირდება ი

ბერერ „თავი“	—	ნათ. ბრ. ბოტ-რ-ლ	
ლაჩენ „შეგარდენი“	—	“ ლოჩნ-რ-ლ	
შეჟერ „ყილი“	—	“ შეჟ-რ-ლ	
ტენსერ „წარბი“	—	“ ტონს-რ-ლ	
რეხ-ელ „ჯოგი“	—	“ როხ-დ-რ-ლ	და სხვა.

გ) რედუქცირდება ო

ფოლონა „ჯოჯოლა“	—	ნათ. ბრ. ფოლნ-რ-ლ	
ფოლორფ „ქაფი“	—	“ ფოლოფ-რ-ლ	
ბოკონ „ქოთხე“	—	“ ბოგნ-რ-ლ	
ბორონ „გელი“	—	“ ბორნ-რ-ლ	
გომონგ „მილი“	—	“ გონგ-რ-ლ	და სხვა.

დ) რედუქცირდება ე

ხიბნლ „გერდი“	—	ნათ. ბრ. ხოლბ-რ-ლ	
ჩიტერ „რიგი“	—	“ ჩორტ-რ-ლ	
მიჩნლ „ვაზის სარი“	—	“ მოჩნ-რ-ლ	
სარინ „სიმღერა“	—	“ სარმ-რ-ლ	
ქილირმა „თითი“	—	“ ქილშ-რ-ლ	და სხვა.

ე) რედუქცირდება უ

ტალურ „ქედი“	—	ნათ. ბრ. ტარლ-რ-ლ	
საულურ „შალი“	—	“ საულ-რ-ლ	
საფუნ „საპონი“	—	“ საფნ-ა-ლ	
ბურერ „თიქანი“	—	“ ბურტ-რ-ლ	
ბუგუნ „ნაწილი“	—	“ ბუგნ-ა-ლ	და სხვა.

1.3 რედუქციის დროს მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ როგორ
მელი ხმოვნის შემცველი სუფიქსი დაერთვის ფუძეს; რედუქცია
ყველა შემთხვევაშია შესაძლებელი.

შენიშვნა: სუფიქსისეული ე იშვიათია, თავს
იჩენს მხოლოდ ერთ შემთხვევაში დამაკავშირებელი
ხმოვნის სახით: რაკ „გული“ - ნათ. ბრ. რეკ-ე-ლ.

მაგალითები:

ქულ'უნ „ჩვარი“	—	ნათ. ბრ. ქულ'უნ-ა-ლ
გულდურ „ხაფანგი“	—	“ გულდურ-ა-ლ
ჩიტირ „რიგი“	—	“ ჩიტირ-რ-ლ
კილიკ „რგოლი“	—	“ კილიკ-რ-ლ
ქირით „საჩეტი“	—	“ ქირით-რ-ლ
სანგარ „სანგარი“	—	მრ. რ. სუნგარ-რ-ლ და სხვა.

ბუჭურ „კოვზი“	—	ნათ. ბრ. ბუჭუნ-ა-ლ
წიბირ „ყურძენი“	—	“ წიბირ-რ-ლ
ხიბირ „გვირდი“	—	“ ხიბირ-რ-ლ
ქილიშ „თითი“	—	“ ქილიშ-რ-ლ
შეჩურ „ყილი“	—	მრ. რ. შეჩურ-რ-ლ
ხაუნარ „ხანგალი“	—	მრ. რ. ხაუნარ-რ-ლ

1.4. რედუქცია ხდება მხოლოდ მაშინ, როცა სუფიქსისეული
ხმოვანი მახვილიანია (ი. ცერცვაძე, 1960; არნ. ჩიქობავა, ი.
ცერცვაძე, 1962, გვ. 26; შ. მიქაილოვი, 1958, გვ. 131). ისეთ
შემთხვევებში, როგორიცაა: მუჭრ-ულ „მეხე“ (მეჭრ „მთა“),
ქილშ-ალ „თითები“ (ქილიშ „თითი“), ქარტ-ალ „ხვრელები“
(ქარატ „ხვრელი“), რომლებშიც მახვილი თავიდან პირველ
მარცვალზეა და რედუქციაა მომხდარი, ივარუდება, რომ „მახვილი
პირველ მარცვალზე მერეა გადანაცვლებული, ხმოვანი კი მაშინაა
ამოღებული, როცა მახვილი მესამე მარცვალზე გგქონდა) ქარატ
„ხვრელი“ ← ქარტ-ალ ← ქარატ-ალ „ხვრელები“... მახვილის ახ-
ლანდელ მდგომარეობასთან რომ არ არის დაკავშირებული
ფუძისეული ხმოვნის ამოღება, ამას მოწმობს მუდმივ მახვილიან
ისეთ სიტყვათა ჩვენება, რომელთაც მახვილი თავიდან პირველ
მარცვალზე აქვთ და რომელთა არც ერთ ფორმაში არ ამოიღება
მეორე მარცვლის ხმოვანი; შდრ.: ლემაგ „ცხვარი (დედალი)“ —
ლემაგულ „ცხვრისა“... ლემაგულ „ცხვრები“ (არნ. ჩიქობავა, ი.
ცერცვაძე, 1962, გვ. 27).



1.5. არის შემთხვევები, როცა სუფიქსისეული ხმოვნის გავლენით ფუძეში ორგვარი ფონეტიკური პროცესი ხდება: თავიდან მეორე მარცვლის ხმოვანი რედუქცირდება, ხოლო პირველი მარცვლის ხმოვანი ასიმილირდება. მაგ.:

ტოქნსაერ „წარბი“	—	ნათ. ბრ.	ტოქნსარ-რ-ლ
რეხ-ნდ „ჯოგი“	—	“	როხ-დ-რ-ლ
შეჟრ „ყილი“	—	“	შოყრ-რ-ლ
მიგრ „წიგრი“	—	მრ. რ.	მჟგრ-რ-ლ
ბერტრ „თავი“	—	“	ბურტრ-რ-ლ და ა. შ..

როგორია ამ პროცესთა თანამიმდევრობა, რედუქცირებული ხმოვანი ასიმილირებული იყო თუ არა? ე. ი. ცვლილების რომელი გზა უნდა ვივარაუდოთ

მეგაფ-ულ→მეგაფ-ულ→მეგაფ-ულ, თუ

მეგაფ-ულ→მეგაფ-ულ→მეგაფ-ულ

როგორც ვიცით, ასიმილაციას მახვილიანი ხმოვანი იწვევს, ხოლო მახვილი კი არ შეიძლება გადმოსცილდეს თავიდან მეორე მარცვალს, ეს კი გვაფარაუდებინებს, რომ სუფიქსისეული ხმოვნის მიერ მახვილის მიღება და ფუძისეული მეორე მარცვლის ხმოვნის რედუქცია ერთდროული პროცესია, ხოლო შემდეგ ხდება ასიმილაცია. ამასვე უჭერს მხარს აგრეთვე ის ფაქტიც, რომ მახვილიანი ხმოვანი იწვევს მხოლოდ წინამავალი, მეზობელი ხმოვნის ასიმილაციას (იხ. ზევით. გვ. 29) და რადგან ასიმილირებულია თავიდან პირველი მარცვლის ხმოვანი, ივარაუდება, რომ ამ პროცესის მოქმედების დროს მეორე მარცვლის ხმოვანი რედუქცირებული იყო ე. ი.

მეგაფ-ულ→მეგაფ-ულ→მეგაფ-ულ→მეგაფ-ულ

1.6. რედუქციის დროს მნიშვნელობა არა აქვს, თუ რა თანხმოვანზე ბოლოვდება სიტყვა (დაბოლოების მიხედვით ზუნძურში ორი ტიპის სახელები გამოიყოფა: ა) სინორებზე დაბოლოებული ფუძეები და ბ) არასინორ თანხმოვნებზე დაბოლოებული ფუძეები). მაგალითები:

ა) ყალამ „ფანქარი“	—	მრ. რ.	ყალამ-ალ
ბერტრ „თავი“	—	“	ბურტრ-რ-ლ
ბუგუნ „ნაწილი“	—	“	ბუგუნ-ალ
ბ) საანდჟ „ზანდჟი“	—	მრ. რ.	საანდჟ-ალ და სხვ.
დჟურჟ „მანეთი“	—	“	დჟურჟ-ალ
რეხ-ნდ „ჯოგი“	—	ნათ. ბრ.	როხ-დ-რ-ლ და სხვ.



შენიშვნა: 1. ხუნძურ ენაში არ გვხვდება თანხმოვანთა კომპლექსით დაბოლოებული ორმარცვლიანი სიტყვები (ჩვენთვის ცნობილი გამონაკლისებია თუ-მანკ „თოფი“ და ფირინკ „ბრინჯი“). კომპლექსებით ბოლოვდება ერთმარცვლიანი სიტყვები; ამავე დროს გვაქვს მხოლოდ ერთი ტიპის კომპლექსი: სონორი პლუს ჩქამიერი თანხმოვანი (ტ. გუდავა, 1970, გვ. 186), თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ მახვილის მომდევნო პოზიციაში, როგორც ღია, ისე დახურულ მარცვალში ხდება ხმოვანთა დავიწროება (ე. ი. ნაწილობრივი რედუქცია — გ. გ.) (იხ. ტ. გუდავა, 1967) და ბოლოკიდურ უმახვილო პოზიციაში ხმოვნის მოკვეცა, რომელიც ამგვარივე პროცესის მოქმედების შესაძლებლობას გვაგარაუდებინებს დახურულ მარცვალშიც. შეიძლება დავუშვათ ვარაუდი, რომ თანხმოვანთა კომპლექსების არსებობა ერთმარცვლიანი ფუძეების აუსლაუტში მეორეული მოვლენაა და იგი შედეგია უმახვილო პოზიციაში მოქცეული მეორე მარცვლის ხმოვნის რედუქციისა.

1.7. ჩვენ მიერ შემოწმებულ მასალაში არ შეგვხვედრია მაგალითები, სადაც რედუქციას თანხმოვნით დაწყებული სუფიქსი იწვევს. მაგრამ ეს არ გვაძლევს იმის საშუალებას, რომ დავასკვნათ — თითქოს რედუქციას მხოლოდ ხმოვნით დაწყებული სუფიქსები იწვევენ. თუ თანხმოვნით დაწყებული სუფიქსისეული ხმოვანი მახვილიანი იქნება, მოსალოდნელია ორმარცვლიანი თანხმოვანფუძიანი სახელების რედუქცია.

1.8. შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ხუნძურში

ა) სიტყვის ფორმაცვლილებისას რედუქცირდება ორმარცვლიანი თანხმოვანფუძიანი სიტყვების თავიდან მეორე მარცვლის ხმოვანი;

ბ) რედუქციას იწვევს მახვილიანი სუფიქსისეული ხმოვანი; არა აქვს მნიშვნელობა სუფიქსისეული ხმოვნის რაობას;

გ) რედუქცირდება ყველა (ა ე ი ო უ) ხმოვანი.

დ) რედუქციის დროს მნიშვნელობა არა აქვს, რომელი თანხმოვნით ბოლოვდება ფუძე; აგრეთვე, სუფიქსი ხმოვნით იწყება თუ თანხმოვნით.

გ) ერთსა და იმავე სიტყვაში სუფიქსისეული ხმოვნით გამოწვეული მეორე მარცვლის ხმოვანის რედუქცია წინ უსწრებს პირველი მარცვლის ხმოვნის ასიმილაციას.

ლიტერატურა

ტ. გულაგა 1967 — ტ. გულაგა, ხუნძურ ხმოვანთა განაწილებისათვის მახვილის მომდევნო პოზიციაში: ორიონი, 1967.

ტ. გულაგა, 1970 — ტ. გულაგა, თანხმოვანთკომპლექსებისათვის ხუნძურში: იკე, XVII, 1970.

შ. შიქაილოვი, 1958 — Ш. И. Микаилов, Сравнительно-историческая фонетика аварских диалектов, Махачкала, 1958.

მ. საიდოვი, 1967 — М. С. Саидов, Аварско-русский словарь, Москва, 1967.

ი. ცერცვაძე, 1960 — ი. ცერცვაძე, მახვილი და ფუძეში ხმოვნის ამოღება ხუნძურ ენაში: თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის VI სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1960.

არნ. ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე, 1962 — არნ. ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, თბ., 1962.

GEORGE GOGOLASHVILI

Vowel-reduction in the Avar Language

Summary

1. In the Avar language nouns the vowels of the second syllable of two-syllable consonant-stem words undergo reduction during the change in form.

2. The reduction is caused by stressed suffixal (a, e, i, o, u) vowels; all vowels are subject to it.

3. For accomplishing the reduction it does not matter which consonant is the last in the stem, or whether the suffix begins with a vowel or a consonant.

4. In one and the same word reduction of the second syllable vowel caused by the suffixal vowel precedes the assimilation of the first syllable vowel.

განადი ბურბულაძე

ლინგვისტური კარადოშები ლაპურში¹

II. კრერუპტივი ლაპურში ფონემა თუ მისი მარინტი

რა არის პრერუპტივი, რითი გამოირჩევა ის სხვა თანხმოდანთაგან, განსაკუთრებით აბრუპტივთაგან, რაა მისი წარმოთქმისათვის დამახასიათებელიო, — სწირადაა ამაზე კითხვა.

აბრუპტივისათვის დამახასიათებელი ძირითადი თვისება უსუნთქველობაა (ეძახიან, აგრეთვე, მას ყელსშულ, მკვეთრ თანხმოდანს — ასეთია, მაგალითად, ქართული პ, ტ, წ, ჳ, კ, ყ). როცა პრერუპტივი ხასიათდება, როგორც „ოდნავფშინვიერი ყრუ ხშული“ (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 81) ან კიდევ: პრერუპტივებს „ფშინვა აქვთ... მინიმალური“ (ახვლედიანი, 1949, გვ. 380).

გ. ახვლედიანის დაკვირვების თანახმად, აბრუპტივის წარმოთქმისას ხდება „ხშვაში მონაწილე ორგანოთა ერთმანეთისაგან სწრაფად და მოწყვეტილად დაშორება, რაც აღინიშნება ტკაცანის სახით“, რაც შეეხება „მეოთხე რიგის ხშულებს, მათ ახასიათებს მინიმალური ფშინვიერიება, ისინი უახლოვდებიან აბრუპტივებს. ამიტომ შესაძლებლად დავინახეთ მათთვის პრერუპტივები დაგვერქვა“ (გ. ახვლედიანი, 1949, გვ. 380; დაშლა ჩვენია — გ. ბ.).

მაშასადამე პრერუპტივს აკუსტიკურად (ი. ცერცვაძე, 1965, გვ. 86):

1) აბრუპტივთან აახლოებს ასპირაციის არქონა ან თითქმის არქონა: სხვაობა მათ შორის ძირითადად შემდეგშია: აბრუპტივთა წარმოთქმისას სახმო სიმების **ხრული დახშულობაა**, როცა პრერუპტივების წარმოთქმისას — სახმო სიმები **ღიაა ან ოდნავ დახშული**.

¹ პირველი ნაშრომი ამ ციკლიდან „ლაბიალიზებულ კომპლექსთა პოზიციური შეუძლებლობა“ მოსმენილ იქნა „არნ. ჩიქობავას საკითხავებზე. VII“ 1996 წელს (დაბეჭდა პროფ. ზ. ჭუმბურიძის დაბადების 70 წლისთავისადმი მიძღვნილ კრებულში). ეს ნაწილი კი მოხსენდა ბ. ჭობენაძის საზოგადოების III რესპუბლიკურ კონფერენციას 1996 4 ივნისს (თეზისები დაბეჭდილია).



2) მჟღერებთან და ფშვინევიერებთან მსგავსია **სახმო ხიმები** ლიაობით.

3) მჟღერებისგან განსხვავებით წარმოთქმისას **სახმო ხიმები დაქიმული არიან** და არ ჟღერენ (ოდნაცი გიბრაცია შეიძლება გამოორიცხულიც არ იყოს).

4) ფშვინევიერთაგან განსხვავებით მოკლებულია ასპირაციას ან **ოდნაც ასპირირებული თუ არიან**.

სწორედ პრერუპტივთა ეს რიგია, ლაკურში რომ ქმნის ქართულ სამეულთა სისტემისაგან განსხვავებულ ოთხეულთა სისტემას: ბ, ფ, ფჰ, პ, დ, თ, თჰ, ტ; გ, ქ, ქჰ, კ.

და რაკი ლაკურში აფრიკატთა რიგში დღეს არა გვაქვს სათანადო მჟღერი წარმოდგენილი, აქ სამეულებრივი სისტემაა: ც, ცჰ, წ, ჩ, ჩჰ, ჭ, ჭჰ, ცხ.

ამათ გვერდში ლაკურში გვაქვს აგრეთვე გემინანტი ანუ ინტენსიური თანხმოვანი, რომელიც სპირანტთა რიგში ქმნის კიდევ ქართულისაგან განსხვავებით სამეულთა სისტემას: ზ, ს, სჰ; ჟ, შ, შჰ; ღ, ხ, ხჰ; ზჱ, ზჱჱ.

ლაკურში **ხ** და **ხჱ** რიგში მჟღერი სპირანტი *გ არა ჩანს — დაკარგულია იგი, თუ არა გექონია, დამატებით ძიებას მოითხოვს.

რაკი ლაკურის სამწერლობო ენასა და მეტ წილ თქმებში **პრერუპტივიცა და ინტენსიური თანხმოვნებიც ერთი ბუნებისაა** — კერძოდ, ისინი **დასტურდებიან მხოლოდ ხმოვნისწინა ბოზიციაში** და სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოსა და თანხმოვნის წინ **რეალიზდებიან სათანადო სადა თანხმოვნებით** (ფჰ>ფ, თჰ>თ, ქჰ>ქ, ცჰ>ც, ჩჰ>ჩ, ჭჰ>ჭ... სჰ>ს, შჰ>შ, ხჰ>ხ ზჱ>ზჱ), ამდენად მას ერთი საერთო ნიშნით (ინტენსივობის * ნიშნით: ხჰ, ფჰ, ცჰ... და სხვ.) გადმოგვცემენ,² რითაც იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ისინი იდენტურნი არიან. არა და, **სპირანტთა რიგში მართლაც ინტენსიური თანხმოვნებია** (გემინანტებია), როცა **სხვა რიგში — პრერუპტივებია**.³

ცხადია, სპირანტთა რიგშიც ისეთივე ცვლილებებია, როგორიც ზმულთა და აფრიკატთა რიგში. პრერუპტივთა ასეთი პოზიციური „შეზღუდულობა“ ბერველადია — იგი აშკარად მიუთითებს

² წერისას, ლაკურ ანბანში, განმეორებით: თჰ — mm; ქჰ — kk; ცჰ — ss და ა.შ. პ. უსლარის ანბანი ამ ოვალსაზრისით თანმიმდევრული არ იყო.

³ ამიტომაც იყო, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში ზოგჯერ პრერუპტივებს საგანგებო დიაკრიტიკული ნიშნითაც გადმოსცემდნენ: თჱ, ფჱ, ქჱ, ცჱ, ჩჱ, ჭჱ (ბ. გიგინეიშვილი, 1963).

პრეპრუპტივთა არა მარტო წარმოშობის გზაზე, არამედ იმავედროულად ადასტურებს აღნიშნულ თანხმოვანთა მეორეულობას.

პრეპრუპტივი ყველგან მეორეული წარმოშობისა ჩანს — ისტორიულად სათანადო მქდერ ხშულთა და აფრიკატთა ფონეტიკური ვარიანტები. ეს გასაგებია, რადგან „ისინი ადრე არსებულ მქდერ აფრიკანტთა შემკვიდრენი არიან და ფონოლოგიურ სისტემაში მათი აღგილი უჭირავთ“ (ბ. გიგინეიშვილი, 1963, გვ. 62); ქვემოთ გერ წარმოვადგენთ მქდერ აფრიკატთა ფონეტიკურ ვარიანტებს:¹

1) *d>ც

ლაკ. ქაშა (ღუმუქ.), ქაცა (ვიცხ.) < გუაძა (ღუმუქ.), *გაძა (ვიცხ.) „ჭაკი (ცხენი“ — შდრ. სათანადო მნიშვნელობის დარგ. გუაძა (ურახ.), გაძა (ახუმ.), აგრეთვე დარგულისავე ქაშა (ხაილ.) < *გუაძა, ქაცა (წუდ.) < *გაძა, არჩ. გუაცი < *გუაძი...

საკონტროლოდ დარგულის ზოგი დიალექტია, აგრეთვე სხვა შემთხვევებში თაბასარანულისა, სადაც ამოსავალი თანხმოვანი დაცულია:

ლაკ. ცაც < *ცაც < *ცაცუ (შდრ. ერგ.-ნათ. ცუცუ-ლ) < *ძაძუ „ასკილი“ — შდრ. იმავე წარმომავლობის აღმნიშვნელი შემდეგი ლექსემები: დარგ. ძანძი (ურახ.) ზანზი, (ახუმ.) < *ძანძი, ცეცუ (კუბ.) < ძეძე, თაბ. ძაძ... ამავე წარმომავლობისა: ხუნძ. ზაზ < ძაძ, აზგ. ყაყა < *ზაზა (ტ. გუდავა, 1963, გვ. 84) < *ძაძა, ტინდ. ზაზა < *ძაძა, ჭამალ. წან, ზაზა (კრებითის მნიშვნელობით) < *ძან, ძაძა, ბაგგ., ბოთლ. წანა < ძანა... ლეზგ. ცაზ < *ძაზ < *ძაძ, არჩ. ცაც < ცაც < ცაც < *ძაძ, უდ. ცაც < *ცაც < *ძაძ და სხვ.

2) *ჯ>ჩ

ლაკ. ქაჩაჩი (ღუმუქ.), ქაჩი (ვიცხ.) < *გუაჯი (ღუმუქ.), გაჯი (ვიცხ.) „ძენა“ — შდრ. სათანადო მნიშვნელობის დარგ. გუაჯა (ურახ.), გაჯა (ახუმ.), ქეჩე (კუბ.) < *გუაჯე... წახ. გაჯა (საბ.), გაჩ < გაჩ < გაჯ... ხუნძ. გუაჯი < *გუაჯი... არჩ. გუაჩი < *გუაჯი...

3) *გ>ჟ

ლაკ. ჟათა < *გადა „სახლი“. „ოთახი“ — ამავე წარმომავლობისა ჩანს დარგ. დადაჟ-ლა (ურახ.) „პარმადი“ (ეტიმ. „კედლისა“, „კედლები“, ე.ი. ნათ. ბრუნვა *გადა „კედელი“ ფორმისა — ამის

¹ აქ და ქვემოთ, საილუსტრაციო მასალა შეგერებულია სხვადასხვა წყაროსთან (შდრ.-ისტ. ლექსიკა..., 1971; ს. ზაიდაყოვი, 1973; ბ. გიგინეიშვილი, 1963; ბ. გიგინეიშვილი, 1977; ა. აკიევი, 1977; ბ. თალიბოვი, 1980).

შესახებ: ბ. გიგინეიშვილი, 1977, გვ. 85), ხუნდ. ყედ<* ფედ, ანდ
ყენ<* ეენ „კედელი“ და სხვ.

ლაკ. ჯუ<ჯუტ<* ფუტ „ქუბილი“ — ამავე წარმომავლობისაა
დარგ. ფუფუ (ურახ.)... არჩ. ჯუ-ბუს<ჯუ-ბუს<* ფუ-ბუს, ლეზგ.
ჯუჟურუ<* ფუფუ-რუმ... ხუნდ. ლულა-დიზე<* ფუფა-დიზე „დაქუნება“
და სხვ.

მიუთითებენ, რომ ლაკ. ჯა: დარგ. ჩგუღებრივ ანლაუტში
ვლინდება (ბ. გიგინეიშვილი, 1963, გვ. 61), მაგრამ იგი, ჩანს, ზოგ-
ჯერ ინლაუტშიცაა:

ლაკ. ჯაჯ-ნუ<* ჯაჯ-ნუ „კაკაბი“ — ამავე წარმომავლობისაა
დარგ. * ფაფა (ურახ.) და სხვ.

რა თქმა უნდა, სათანადო პრერუპტივთა მიღების სხვა გზები-
ცაა, მაგრამ აფრიკატთა რიგში რომ სათანადო მუდგერების და-
კარგვა პრერუპტივთა გაჩენითაა კომპენსირებული, ნათლად
ჩანს.

მოდერ ხმულთაგან ცხადად მიღებული სათანადო პრერუპტივე-
ბიცა გვაქვს, მაგრამ აქ ფონეტიკურ სისტემაში შესაბამისი მუდგ-
რიც შენარჩუნებულია და პრერუპტივიც — ხშირად აბსოლუტუ-
რად იდენტურ პოზიციაში. საგარაუდოა, რომ პრერუპტივთა მიღე-
ბისათვის რაღაც დამატებითი პირობა არსებობდა — ეს, ალბათ,
მახვილიანი პოზიცია იყო, რაც მოყოლებული ჯერ კიდევ
კარლ ვერნერიდან. რომელმაც გუთურ შესატყვისობათა სხვაობა
მახვილს დაუკავშირა, დაღესტნურ ენათა მიმართაც არაერთხელ
აღუნიშნავთ (ილ. ცერცვაძე, ბ. თალიბოვი, ბ. გიგინეიშვილი...).

მხედველობაში გვაქვს, რომ, მაგალითად, ბ და მისგან მიღებუ-
ლი პრერუპტივი ფა ერთსა და იმავე, ხმოვნისწინა პოზიციაში
აღმოჩნდნენ: ფაუ „მამა“<* ბუ და ფუ „მამა“ — ერგ. ნათ. — ბუ-
თა-ა-ლ „მამისა“...

მოგვყავს ისეთი ნიმუშები, როცა პრერუპტივები თავიანთი რი-
გის მქდერ ვარიანტთაგანაა მიღებული:

1) ბ>ფა

ლაკ. ფუ<* ბუ „მამა“ — შდრ. ერგ.-ნათ. ბუ-თა-ა-ლ „მამისა“,
„მამამ“...

ლაკ. ფა<* ფარ (შდრ. მრ. რ.: ფარ-დუ)<* ბარ „მახათი“ —
შდრ. დარგ. ბურ-ება (ახუმ.) „მახათი“...

ლაკ. ფალ<* ბალ „ბოსელი“ — შდრ. ხუნდ. ბოტა, ბოთლ. ბე-
ტაი... იმავე მნიშვნელობით.

ლაკურში კარგად ჩანს ბ+ბ>თ¹:

დღეს სამწერლობო ენაშია შა-ფა-ა (გრ. კლასების მიხედვით: შა-ფა-ა (I გრ. კლ.), შა-რ-და-ა (II, IV გრ. კლ.) „შინ“) <*შა-ბ-ბ-ა „შინ“; ეს ფორმა რეალურადაა წარმოდგენილი პ. უსლარის მასალებში: შა-ბ-ბ-ა ბუჯანდში პაურია „დაუძახე სახლში“ (შინ) მყოფს (ქალს)“ (პ. უსლარი, 1890, გვ. 85)... ასევე: ცუ-ფა-ა „თვით ის“ (III გრ. კლ.)... პ. უსლართანაა ცუ-ბ-ბ-ა (პ. უსლარი, 1980, გვ. 63) და სხვ.

2) *დ>თ:

ლაკ. თარბ <*დარბ „ჯოხი“; შდრ. დარგ. დირბ² (ურახ.) „ჯოხი“.

ლაკ. თურშ-ტ-ა <*დურშ-ტ-ა (III გრ. კლ.) „ასი“; შდრ. დარგ. დარშალ (ურახ., ახლშ.) „ასი“.

თაღიკ <*დილიკ „ღვიძლი“; შდრ. დარგ. დუღეკ (ურახ.) „ღვიძლი“.

ლაკურში თა ნასესხებ ლექსიკაში იჩენს ხოლმე თავს დარგულ-ლის ყრუფშვინიერი თ-ის ნაცვლად:

ლაკ. თაფ <*თაფ „ბურთი“; შდრ. დარგ. თაფ „ბურთი“.

ლაკ. დუხთურ <*ჩუხთურ „ექიმი“; შდრ. დარგ. დუხთურ „ექიმი“. ლაკ. თაფანჩა <*თუფანჩა „დამბაჩა“; შდრ. დარგ. თაფანჩა „დამბაჩა“ და ბევრი სხვა.

ლაკურში რ-ის მეზობლად არც თუ იშვიათია დ>თა:²

უჩალა-რდუ „ანდაზები“ სასკოლო გრამატიკებშიც კი წარმოდგენილია უჩალართუ-ს სახით; ლაკ. წურ-თა <*წურ-დი <*წურ-რი „ვარსკვლავები“ და სხვ.

3) *გ>ქ||>ჩ:

ლაკ. ქაფა <*გუაძა „ჭაკი (ცხენი)“; შდრ. გუაძა (ურახ.) „ჭაკი (ცხენი)“.

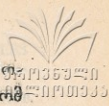
ლაკ. ლიჩალიქა (შდრ. ნათ. -ერგ. ლიქურ-ა-ლ) <*ლიგა „ძვალი“; შდრ. დარგ. ლიგა (ურახ.), ლიქა <*ლიგა (წუდ.) „ძვალი“.

ლაკ. ჩითუ <*ქითუ <*გიტუ „კატა“; შდრ. დარ. გათა (ურახ., ახლშ.) „კატა“ და სხვ.

რა თქმა უნდა, პრერუპტივთა მიღების სხვა გზაც შეიძლება

¹ ანალოგიურადაა დარგული ენის კუბაურ დიალექტშიც: თაფ-უსი <*თაბ. ბუსი <*შინა ნაწილის ხელში ჩაგდება, „გზაზე დაჭრა“ (ა. მაჰმეტოვი, 1976, გვ. 224).

² დარგულში კი შესაძლებელია დ+დ>თა: თათ-უსი <*თად-დუსი „წინა ნაწილის ხელში ჩაგდება“, „გზაზე დაჭრა“ (ა. მაჰმეტოვი, 1978, გვ. 224).



იყოს, მაგრამ პრერუპტივთა, როგორც ფონემათა კლასის, წარმოქმნა აშკარად ამ გზებითაა წარმართული. ფონემების კლასიო, რომ ვამბობთ, გვულისხმობთ მათ დისტინქციურ ფუნქციას, რომელიც, ჩანს, დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა. ქვემოთ მოგვყავს მინიმალურ წყვილთა რამდენიმე ნიმუში:

ფ — ფ: ფაუ „მამა“ — ფუ „ფურთხი“; ფაღ „ბოსელი“ — ფაღ „მკითხაობა“; ხაფა „თათი“ — ხაფა „ფხანა“...

თ — თ: თაა „დედალი ცხვარი, ნერბი“ — თა „როდის?“, თათაარ „მამა“ (შდრ. თათაა „მამა“) — თათარ „თათარი“; თაურ „ჩხუბი“ — თურ „ხმალი“; უთაუ ბიშინ „დაწოლა“ — უთუ „უთო“...

ქ — ქ: ქირი — ქირი „ქირა“; ქაში „შიშხილი“ — ქაში „სიმდიდრე“, „შეძლებული“...

ც — ც: ცაუ (შდრ. ცაუთაუქაუ „დედალი ვირი“) „დედალი“ — ცუ „ვინ“...

ჩ — ჩ: ჩაღ „დავა“ — ჩაღ ნუნ „გაქაღარაგება“; ჩან „ფეხი“ — ჩან ბან „შემოკლება, დაპატარაგება“ (შდრ. ჩან-სა „მცირე“, ჩან-ჩან-ნუ „მცირელი“)...

ჭ — ჭ: ჭამა „ხორბალი“, „მარცვალი“ — ჭამა ბითან „გისიმე დავიწყება“; ჭაღა „თაფთავის ფხა“ — ჭაღა დან „დაფქვა“...

მართალია, ც პრერუპტივისათვის. მინიმალური წყვილი სულ ერთი აღმოჩნდა, ჭერჭერობით მეტი გერ დაიძებნა, მაგრამ ეს შეიძლება აიხსნას იმით, რომ ც ფონემის შემცვლელი ლექსემა ცოტაა — სულ ოციოდე დასტურდება.

მაშასადამე ლაკურში პრერუპტივებს შეუძენიათ დისტინქციური ფუნქცია და, ამდენად, ისინი დღეს ცხადად ფონემებია, მიუხედავად მათი გამოვლენის აშკარა პოზიციური ხასიათისა.

ლიტერატურა

გ. ახვლედიანი, 1949 — გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949

ი. ცერცვაძე, 1967 — ი. ცერცვაძე, ანდიური ენა, თბ., 1965.

ბ. გიგინეიშვილი, 1963 — ბ. გიგინეიშვილი, ლაკურის ენის კონსონანტიზმის საკითხები, თსუ-ის შრომები, ტ. 96, ბ., 1963

ბ. გიგინეიშვილი, 1977 — Б. К. Гигинейшвили, Сравнительная фонетика дагестанских языков, თბ., 1977.

შედ.-ისტორ. ლექსიკა, 1971 — Сравнительно-историческая лексика дагестанских языков, М., 1971

ბ. ხაიდაყოვი, 1973 — С. М. Хайдаков, Сравнительно-сопоставительный словарь дагестанских языков, М., 1973

ა. აკიევი — А. Ш. Акиев, Историко-сравнительная фонетика даргинского и лакского языков (Система консонантизма), Махачкала, 1977

ბ. თალიბოვი, 1980 — Б. А. Талибов, Сравнительная фонетика лезгийских языков, М., 1980

ტ. გუდავა, 1963 — Т. Е. Гудава, Консонантизм андийских языков, თბ., 1963

ბ. უხლარი, 1890 — П. К. Услар, Этиография Кавказа, Языкознание, IV, Лакский язык, თბ., 1890.

ა. მაჰმეტოვი, 1976 — А. М. Магомедов, Корреляция системы консонантов в диалектах даргинского языка, ივერ., III, თბ., 1976.

GENADI BURCHULADZE

Linguistic Paradoxes in Lakian

II. Is preruptive in Lakian a phoneme or its variant?

Summary

1. In Lakian preruptive is next to abruptive and differs from the latter by slight aspiration (G. Akhvlediani).

2. In Lakian, unlike Georgian, preruptives constitute groups of four (*b, p, p̤, p̤̤, d, t, t̤, t̤̤, g, k, k̤, k̤̤*), but in the row of fricatives there is a triangular system, since in Lakian there are no sonors (*c, c̤, c̤̤, č, č̤, č̤̤, q, q̤, q̤̤*).

3. All the preruptives in Lakian, like the existing geminant row in spirants (*z, s, s̤, ž, š, š̤, ɣ, x, x̤*) are found only in pre-vowel position, whereas at the absolute end of the word and before consonants they are expressed by corresponding simple consonants (*p̤>p; t̤>t; k̤>k; c̤>c; č̤>č; q̤>q; s̤>s; š̤>š; x̤>x*).

4. In spite of their obvious positional nature, Lakian preruptives have acquired a distinctive function. Therefore, nowadays they can be considered phonemes.

მელიტა კოზალაძე

სულხან-საბა ორბელიანის ენა და ზეპირი მეტყველება

სულხან-საბა ორბელიანის ენაში, მხედველობაში გვაქვს „სიბრძნე სიცრუისა“, „ევროპაში მოგზაურობა“ და „სწავლანი“, თანაარსებობს ძველი და ახალი, ზოგჯერ დიალექტური ენობრივი მოვლენები, რაც ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების პროცესში ზეპირი სასაუბრო მეტყველების მონაწილეობით აიხსნება. საბას „სწავლანში“ ძველი ქართული სამწერლობო ენის სტილის იმიტაციის დროსაც არ ზღუდნიდნენ თავი აერიდებინა ამ ბუნებრივი ტენდენციისათვის.

სულხან-საბა ორბელიანის ენაზე ზეპირი მეტყველების გავლენა არ შემოიფარგლება ძველი და ახალი, თუნდაც დიალექტური ფორმების თანაარსებობით. ზეპირი მეტყველების სურნელი მის „სიბრძნე სიცრუისა“ და „ევროპაში მოგზაურობაში“, შეიძლება ითქვას, ყოველ ნაბიჯზე იგრძნობა.

ა) ამ რიგის მოვლენებს განეკუთვნება ემფატიკური ხსოვნის გამოყენების ახალი ნორმების ჩამოყალიბების პროცესი, რაც მკვეთრად ვლინდება „მოგზაურობის“ ენაში: ემფატიკური ხმოვანი თანხედება პაუზას; გამოდის კონსტრუქციის ჩამკეტის როლში; გავრცობილია განმარტოებული მსაზღვრელი; აუცილებელი ჩანს და კავშირის წინ (შდრ. თ. ზურაბიშვილი, 1956, გვ. 225-233). იხ. რამდენიმე მაგალითი:

უკან ტრაპიზონის ფაშას შეატყობინა, წინ გოგის სანჯახსა (მოგზ. 243, 18); ტყვეების სასწრაფო სხვა იყო და დედაკაცებისა სხვა (მოგზ. 233, 35);... ზომალდი გაეკეთებინათ: ნავით, აფრით, ანძითა და თოკებითა (მოგზ. 213, 36).

ანალოგიურ შემთხვევები არც „სიბრძნე სიცრუისა“ ენისათვის არის უცხო:

ერთსა ჭიქასა ათორმეტი დღენი დააყოფინე მშიერსა (სიბრძ., II, 9); ამან ამისი ხარისა უთხრა, მან მისი ვირისა (სიბრძ., 27, 31);

... ჩემი ალაბიხა და სულდარის საქმე გამიბრძნო... (სიბრძნე 131. 34).

ასე რომ, ახალი ნორმის ჩამოყალიბების პროცესი „სიბრძნე სიცრუისას“ ენაშიც იგრძნობა, მაგრამ სურათს რამდენადმე აბუნდოვანებს არქაული ფენის აქტუალიზაცია.

ბ) სულხან-საბა ორბელიანის ენაში (ივარაუდება „სიბრძნე სიცრუისა“ და „ევროპაში მოგზაურობა“) ხდება უარყოფითი **არარა, გერარა** ნაცვალსახელების ზმნით გაკვეთა, რაც ზღაპრის ენისთვის არის დამახასიათებელი.

შემთხვევათა უმრავლესობაში საბა სწორედ ასე იქცევა. მაგალითად:

სამი თხა ჰყვანდა სხვა **არა ებადა რა** (სიბრძნე, 33. 27);

მათ რგების ღონე **გერა თქმეს რა** (სიბრძნე, 89. 26);

მიზეზი **არა დაგიდგათ რაო** (მოგზ., 244. 15);

თურმე ბნელში **გერა გაიგეს რა** (მოგზ., 241. 26).

გ) ყურადღებას იპყრობს სხვათა სიტყვის ნაწილაკების სიმრავლე, რაც აგრეთვე ზეპირი მეტყველებისთვის არის ნიშანდობლივი. მათ მწერლის ენაში თავისებური ინტიმი და უშუალოება შეაქვთ. სწორედ ასეთ გრძნობას აღძრავს იტალიელ გრანდუქებთან თუ ეპისკოპოსებთან საბას საუბარი:

მე მოვახსენე: წმიდა მამავ-**მეთქი**, რა შენმა შეილმა, მტკიცე ქრისტიანმა, თავისი საქმე შენზე მოავდო, მაშინვე გულსავსე შევიქენ. ყველა გამიბრძნობდა-**მეთქი**, მაგრამ სიგვინე ვახტანგ მეფეს არ არგებს. ავს ალაგს არის — **მეთქი** (მოგზ., 163. 20); მოვიდა, მომიკითხა, ახლო დამისვა, მითხრა: მე ჩემის თავით არ მოვსულვარო, პაპის მაგიერად შენდა სანახავად მოველო. პაპამ მიბრძანაო. რაც გეპრიანებოდეს, ერთს მოსამსახურეს მიბოძებდე და მიბძანებდეო (მოგზ., 187. 18).

სულხან-საბა ორბელიანი მრავლად იყენებს სხვათა სიტყვის ნაწილაკებს იგავ-არაკების პერსონაჟთა საუბრის გამოცემის დროსაც. ეფექტი ამ შემთხვევაშიც საცნაურია:

ძოლანგე მეფობასა თქვენსა ვკადრე, უცოდნელი და ავმ-თქმელია — **მეთქი** (სიბრძნე, 59. 3); ვაზირთა ჰკითხა: ვით შემომიღდა ქალის თხოვაო? მათ მოახსენეს: ფერხი სალაროსა ზედა სდგმია და მას უთქმევინებიაო (სიბრძნე, 63. 10).

დ) საბას ენაზე ზეპირი მეტყველების გავლენა ჩანს სპეცი-

ფიქტურ კონსტრუქციებში, სადაც სხვათა სიტყვა წარმოდგენილია ავტორის ნათქვამის გარეშე. ამ დროს ზდება შემასმენლის ელიზმები რაც მეტყველების ეკონომიურობას უწყობს ხელს. ასეთი კონსტრუქცია უდავოდ სხარტი და დინამიკურია. მაგალითად:

წყლის შესართავზე წმინდის პაპის ეტლი დაგვგდება: ავი დროაო, წყლით ნუ წამოიყვანთო, პაერმა არ აწყინოსო (მოგზ., 161, 19); ოთხასი მარჩილი მისცა: ესენი ქობულეთს გურიას გაიყუანეო (მოგზ., 243, 4);... ხელი მიუღო ვაჭარსა: ოროლი კირმანელი მომეც, მოგცემო (სიბრძ., 12,2); მეთერთმეტე დღეს მივიდნენ: ჩვენი ნაქმარი სასწაულები ვნახოთო! (სიბრძ., 67, 23).

საბას ენაზე ზეპირი მეტყველების გავლენა სხვა მხრივაც თვალსაჩინოა და, უმთავრესად, წინადადების აგების სპეციფიკაში გვლინდება. დავასახელებთ რამდენიმეს:

ა) ზეპირი მეტყველებისათვის დამახასიათებელია ჰოპოტაქსური კონსტრუქციის შემადგენელ წინადადებათა თავისებური განლაგება.

ცნობილია, რომ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში დაქვემდებარებული წინადადება შეიძლება მომდევნოც იყოს, უწინარესიც და მთავარშიც ჩაერთოს. ცხადია, მხედველობაში არა გვაქვს კანონიკური სინტაქსის ეს თავისებურება. საკითხი ეხება მთავარი და დამოკიდებული წინადადების მოსალოდნელი თანმიმდევრობის რღვევას, როცა დამოკიდებული კი არ კვდეს მთავარს, არამედ პირუკუ: მთავარი — დამოკიდებულს და მასში ექცევა, თუმცა სინტაქსური თვალსაზრისით ეს არ არის აუცილებელი. საბასთან ასეთი წინადადება, ჩვეულებრივ, უკავშირობა. მაგალითად:

მამისა მამა ჩემი, **მასხია**, ინდოთ მეფისა ზუთთა ვაზირთა უზუცესი ყოფილა (სიბრძ., 18, 9).

მხედველობაში გვაქვს **მასხია** ზმნა-შმასმენლით გადმოცემული მთავარი წინადადება, რომელიც დამოკიდებულშია შეჭრილი, თუმცა სინტაქსური თვალსაზრისით ასეთი აუცილებლობა არ არსებობს.

ეს მოვლენა შესწავლილ აქვს ლ. კვანტალიანს (ლ. კვანტალიანი, 1990, გვ. 63-70). უფრო ადრე კი მსგავსი კონსტრუქციები გ. კარტოზიამ „ფეხებისტყაოსანში“ გამოავლინა (გ. კარტოზია, 1978, გვ. 23-24). სხვა მაგალითები:

მე წაუზღენლოს, **ვიცი**, არ გამიშვებ (სიბრძ., 29, 7);

ქუდი, **შევიგენ**, რა არის და აწ ამითი რა ცუდ (სიბრძ.,



ესოდენი ხანია, ძე ჩემი, **არ გიცი**, ვითარის სწავლის გა-
ტრონია (სიბრძ., 48, 5); აფხაზმა რატომ იცოდა, **ის**
გამიკვირდა, ქართული (მოგზ., 231, 4).

როგორც გამოვლენილი მასალა მოწმობს, მთავარი წინადადება ინტერპოზიციაში მართლაც მაშინ ექცევა, როცა მოკლეა და ზმნით ან ზმნური შესიტყვებით გადმოიცემა, გამოხატავს მოსაუბრის დამოკიდებულებას წინადადებაში დაფიქსირებული აზრის მიმართ და ინფორმაციული თვალსაზრისით ნაკლებად მნიშვნელოვანია. ამიტომ დამოკიდებული წინადადება გადმოდის წინ.

ბ) შეიძლება პირიქითაც მოხდეს: ინტერპოზიციაში დამოკიდებული წინადადება აღმოჩნდეს, თუმცა სინტაქსური თვალსაზრისით არც ასეთი აუცილებლობა არსებობს. მაგრამ, თუ მთავარი დამოკიდებულში მაშინ ექცევა, როცა იგი ინფორმაციულად ნაკლებად მნიშვნელოვანია, ამ შემთხვევაში პირუკუ ხდება: დამოკიდებული წინ სწორედ ინფორმაციული დატვირთულობის გამო გადმოდის. მაგალითად:

მეც, თუ **თქვენ მოგჩნებით**, არა ამ სოფელსა, მას საუკუნოსაც დავუტოვებ... (სიბრძ., 81, 6); მომავალ წელს, **უკეთუ დამცირდეს**, ერთსა სამ-ოთხად გავყიდიო (სიბრძ., 14, 27); შეიყვანა სალაროსა თვისსა და, **რაც რომე აქვნდა**, აჩვენა (სიბრძ., 69, 26); თუ წაღმართ მოვაბრუნე, სრულ სასმელ-საჭმელი, **რაც მინდის**, ყოვლის ნივთისა გამოყარის (სიბრძ., 98, 19); მას ავს დროს თავისის მოყვარებისა და მეცნიერთაგან, **რაც გალი მე-მართა**, სულ მოაგროვა და მოვალეები გაისტუმრა (მოგზ., 245, 28).

გ) ზეპირ მეტყველებაში პარატაქსულ კონსტრუქციებშიც ხდება შემადგენელ წინადადებათა აზრობრივი თანამიმდევრობის რღვევა და ეს მოვლენა სულხან-საბა ორბელიანის ენაშიც იჩენს თავს. ასეთ შემთხვევაში უწინარესი მოქმედება მომდევნოდ არის წარმოდგენილი, რაც, მართალია, გნებს კონსტრუქციის უზადოობას, მაგრამ უშუალოების ეფექტს ქმნის და კონსტრუქციას სასაუბრო ინტონაციას სძენს. მაგალითად:

ექვსასი თუმნისა, **ინდომ ურჩივა**, სულ ნიორი და ხახვი იყიდეს (სიბრძ., 78, 8). მოსალოდნელი კი იყო, **ინდომ ურჩივა** კომპონენტს დაეწყო კონსტრუქცია.

დ) ზეპირ მეტყველებაში მთავარსა დადამოკიდებულ წინადადებას შორის შეიძლება ჩართული წინადადება ჩადგეს და



კონსტრუქციაში ახალი აზრობრივი ნიუანსი შეიტანოს, დამატებითი ცნობით დატვრითოს. ასე იქცევა საბავ. მაგალითად:

რა გაძელ, **მეტი აღარ მინდოდა**, ყვავი კიდეც დავაჩნავლე (სიბრძ., 101. 24); შენს ქალს რომ შეიდასი ნასოფლარი მივართვა, **ექვსი შვილი სხვა შეავსო**, მათ საცოლეებს რაღა ეუყო? (სიბრძ., 31, 21); არტანს რომ მოეფლით, **მაშინ ახალციხეს ასლან-ფაშა იჭდა, ისაყ-ფაშის ბიძაშვილი**, არტანს წინ გადაგვიდგა, ექვსასი მარჩილი იმან წავგართვა (მოგზ., 245. 10).

ე) ზეპირ მეტყველებაში ჩართული წინადადებით ერთგვარშედგენლიანი წინადადების გაკვეთაც ხდება. იგი შერწყმულ წინადადებას ერთ-ერთ შემასმენელთან კვეთს. საბასთან ზეპირი მეტყველების ეს თავისებურებაც იჩენს თავს. მაგალითად:

მარნის კლიტე დამძიმებით მომცა და შვილს აბრალო, **თვარა შენ რა იცოდო**, და კლდე დამანახა (სიბრძ., 97. 30); წავგიკრეს ხელები, **თეთრი მოგვატყუეო**, და იმ ღამეს გონიისკენ გაგვაგზავნეს (მოგზ., 244. 34); თავზე მომეხვია და, **ჩოქებით ჯდომა წესია**, არ დამაჩოქა, ფეხზე დამაყენა (მოგზ., 163. 18).

ვ) ჩართული წინადადებით მარტივი წინადადებაც იკვეთება. მაგალითად:

ბურსელი ვაჭარი, **ხოჯა აივაზი ჩალაბი ერქვა**, შვილთან თან მომდევდა განჯას აბრეშუმის სასყიდად (მოგზ., 243. 24); ერთს ბროლის კუბოში, **კარგა ოქროთი გაკეთებული იყო**, შიგ ერთი ქალწული ენკრატისი ესვენა (მოგზ., 157, 16).

როგორც ვხედავთ, ჩართულ წინადადებაში მარტივი წინადადებით გადმოცემული აზრის გავრცობა-დაზუსტება ხდება. ისინი დამატებითი ინფორმაციით ტვირთავენ წინადადებას და ამით არიან ღირებული.

ჩართული წინადადებით კონსტრუქციის გაკვეთა ერთი სინტაქსური თავისებურების წყარო ხდება, რაც აგრეთვე ზეპირი მეტყველებიდან მომდინარეობს და საბას ენაშიც იჩენს თავს. ჩართვისას კავშირი წყდება წინადადების წევრებს შორის და, რადგანაც ზეპირი მეტყველებისას ყოველთვის არ ხერხდება წინადადების აგებულების გაკონტროლება, მისთვის თვალის მიდევნება, შედეგად წინადადებაში ჩნდება ორი ერთი და იგივე წევრი: ერთი — გაკვეთამდე, მეორე — გაკვეთის შემდეგ, როგორც ეს ზემოთ მოხმობილ წინადადებაში იყო:

ერთს ბროლის **კუბოში**, კარგა ოქროთი გაკეთებული იყო, **შიგ** ერთი ქალწული ენკრატისი ესვენა (მოგზ., 157. 16).

ან:

არტანს რომ მოგედით, მაშინ ახალციხეს ასლან-ფაშა იჯდა, ისაყ-ფაშის ბიძაშვილი, **არტანს** წინ გადაგვიდგა, ექვსასი მარჩილი იმან წავგართვა (მოგზ., 245. 10).

ამავე რიგის მოვლენაა ქვემდებარის დუბლირება კონსტრუქციის შემადგენელ კომპონენტებში:

მწყემსნი ზოგი ცხვარს სწვევლიდა, **ზოგი** უვლიდა, **ზოგი** მგელს ძაღლს უტევდა, **ზოგი** ზურნაკს უკრავდა, **ზოგი** ქრისტეს შობისკენ მირობოდენ (მოგზ., 173. 29).

ზეპირი მეტყველება მეყსეული პროცესია. მისთვის დამახასიათებელია სათქმელის საუბრის პროცესში შევსება. ასე იქმნება ჩართული წინადადებებით, განკერძოებული სიტყვებითა და გამოთქმებით, ფიცილის ფორმულებით აკინძული, საკმაოდ ვრცელი, მაგრამ ლალი კონსტრუქციები. სულხან-საბა ორბელიანი თხრობის ამგვარად წარმართვის დიდოსტატია. მაგალითად:

რა ჩვენთან მოვიდა, ესრეთ დიდი კაცი იყო, აიღო იგი თავი, ჩვენ, თორმეტნი, შიგ ვისხედით, შეგვსტყოროცნა მგელსა და მგელი, რაღა თქმა უნდა, იქვე დანაყა (სიბრძ., 105. 35).

სხვა მაგალითი:

მე თქვენთვის ბევრი შემიცოდებია და, რათგან ცოცხალს ვერა გაწყინეთ რა, გაფიცებთ ღმერთსა, რა მოვკვდე, თოკი ყელსა მომაბით, გამათრიეთ და ხეზე ჩამოჰკიდეთო (სიბრძ., 47. 3).

საბა ისე ძალდაუტანებლად წერს, თითქოს შინაურებში საუბრობს, იცინის და გვაცინებს, წუხს და გვაწუხებს, ფიქრობს და გვაფიქრებს, რაც მხოლოდ დიდ შემოქმედს ხელეწიფება.

ლიტერატურა:

თ. ზურაბიშვილი, 1956 — თ. ზურაბიშვილი, ემფატიკური ახალ ქართულში. კრ.: სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართულურ ენებში, I თბ., 1956.

ლ. კვანტალიანი, 1990 — ლ. კვანტალიანი, ქართული ზეპირი მეტყველების სინტაქსის საკითხები, თბ., 1990.

შპარო:

სიბრძ. — სულხან-საბა ორბელიანი, „სიბრძნე სიცრუისა“, თხზულებანი, I, 1959.

მოგზ. — სულხან-საბა ორბელიანი, „მოგზაურობა ევროპაში“, თხზულებანი, I, 1959.

MELITA KOBALADZE

Oral Speech and the Language of Sulkhan-Saba Orbeliani

Summary

Sulkhan-Saba Orbeliani's language ("Learnings", "The Book of Wisdom of Lie", "Travelling in Europe") is characterised by co-existing old and new, sometimes dialectal language items. This can be explained by the influence the oral speech had on the process of development of the Georgian literary language. The influence of oral speech on Sulkhan-Saba Orbeliani's language is revealed in sentence structures. In particular, the expected sequence of main and subordinate clauses is often reverse in hypotactic constructions. Besides, a parenthetic clause may be placed between the main and the subordinate clauses, supplying the construction with additional information. This feature is also characteristic of homogeneous sentences with predicates of the same type.

Parenthetical clauses, separate word and phrase clusters, ample free constructions are characteristic of oral speech. Sulkhan-Saba Orbeliani's narratives abound with the above-mentioned features.

ლია ბაკურაძე

სიტყვათა სტილიური თვალსაზრისით დაჯგუფების თავისებურებანი სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში სიტყვები სტილური თვალსაზრისით ერთიანდება სამწერლო, სამეტყველო ან დიალექტურ ჯგუფში. მათ საბა, შესაბამისად, უწოდებს **წერილითა ენითა თქმულს, მსოფლიოს და გლეხურს||სოფლურს**.

„...ხოლო ქალთა მოსაბურავ(ი)სა და დამფარგელსა ზეწარსა **საღთოს წერილით** თერისტროი ეწოდების და გარეშე წერილით აჯილი“.

„ალაფალა-ალაფთ ატაცება, რომელსა **მსოფლიონი** ყურთ გლეჯას, უქმობენ AB;“ „დალორტება — ფინთად დასველება **გლეხურად Z**“ „ფიცხლავ - **სოფლურად** სწრაფად B“.

გლეხური და სოფლური ერთმანეთის სინონიმებია.

სიტყვათა მსგავსი დიფერენციაცია იმ დროისათვის საკმაოდ პოპულარული „სამი სტილის თეორიის“ თავისებური გამოძახილია:

„თქმა ითქმის სწორს კაც ეტყოდეს, ხოლო მოკსენება უაღრესისაღმი და ბრძანება უმცროსისათვის, რამეთუ სამ სახე არიან თქმანი Z. (საბა, I, 1991, გვ. 315)

მსგავსი მაგალითები ლექსიკონში საკმაოდ ბევრია. ლექსიკურ ერთეულად გამოტანილი ფორმა ყოველთვის წიგნიერია, ის, რაც სამწერლო ენისათვის არის მისაღები, ხოლო მსოფლიო და მის გვერდით გლეხური||სოფლური არასამწერლო ფორმებს აღნიშნავს. (დ. გეწაძე, 1969, გვ. 30)

ფორმათა ეს დაპირისპირება ჯერ კიდევ XI-XII საუკუნეებში აქვთ აღნიშნული ქართველ მეცნიერებს. გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებას ეფრემ მცირის საინტერესო შენიშვნა ერთვის: „ჭურთით ცემაჲ არს მჭილი მიმოქცევისა თითადთა ძლიერად ტკივნებასა შემძლებელი, რომელსა სოფლიონი ქურჯ უწოდიან“ (ბეძე-15, 21r; ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 232).

მსგავსი შენიშვნები გვხვდება იოანე დამასკელის „დიალექტიკის“ ეფრემ მცირისეულ თარგმანში, ასკეტიკონის (A 689) ხელ-

ნაწერში მოთავსებულ შენიშვნებში. ყველგან **სოფლური** უპირატესობა პირდება **წიგნიერ** ფორმას და გამოყენებულია დიალექტური ფორმების აღსანიშნად.

რაც შეეხება საბას ლექსიკონს, აქ ერთმანეთს უპირისპირდება ერთი მხრივ **წიგნიერი** და მსოფლიო ფორმები, ხოლო მეორე მხრივ **წიგნიერი** და **სოფლური** გლენური.

ისევე, როგორც ძველ ხელნაწერებში, აქაც **სოფლური** და მისი სინონიმი **გლენური** აღნიშნავენ დიალექტურ ფორმებს: „ქა — ქალი, ნაკვეთი გლენურად **ZA**." სვლა-გლენური; სვლა უნდა **ZAB**."

რაც შეეხება ტერმინს **მსოფლიო**, ის საბასდროინდელ სამეტყველო ლექსიკას წარმოაჩენს: ჩაღათა — ესე არს მშვილდისა და შუბისა და მისთანათა შთასადებელი, გინა წიგნთა და უსტართა შთასადებელი, რომელსა მსოფლიონი ბუდედ უწოდენ **ZAB**".

ტერმინები **წერილითა ენითა, მსოფლიო და გლენური** პარალელს პოულობენ ლექსიკონშივე მოცემულ **სიტყვის** განმარტებასთან: „სამ სახე არიან მზრახველობანი ჳმოანთ სიტყვათანი-ზეშთა სიტყვა უაღრესისათვის (+და **ZA**), სწორი) მოყვასისათვის და დამხე ჳელჳეშეთათვის **ZAB**".

სადიქრებელია, რომ ეს დაყოფა სიტყვის სტილურ ფუნქციასაც შეეხება, რომელსაც სოციალური დატვირთვა აქვს. ჳეშთა სიტყვის ფარდია სამწერლო ფორმები — მაღალი სტილის გამოხატულება, ანუ საღმრთო და წმინდა წერილთა ენა“, „სწორი“ — მსოფლიოთა ენასაც მოიცავს — საბასდროინდელი ქართული საზოგადოების სამეტყველო ქართულს და, შესაძლებელია, გარეშეთა წერილს — „მსოფლიონი ჳამბაგნი, ლექსანი და იგავნი რამენი და მისთანანი“;

დამხე გლენურს, სოფლურს აღნიშნავს, იმ დიალექტურ ფორმებს, რომლებიც, რა თქმა უნდა, განსხვავდება, როგორც სამწერლო ენისაგან, ისე იმდროინდელი სამეტყველო ქართულისაგან. ეს არის აგრეთვე „ზღაპრობანი საწარმართონი, საცრუო მოგონებულნი და ტყუ(ვ)ილნი შემჳერვებულნი“.

ლექსიკონში კარგად არის ასახული სალიტერატურო ქართულის ჩამოყალიბების პროცესი. სამეტყველო ლექსიკა, რომლის წყაროც სამწერლო ენასთან ერთად დიალექტიკაა, თანდათან სალიტერატურო ენად ყალიბდება. იმ ფორმათა უმრავლესობა, რომლებიც **მსოფლიოდ** მიუჩნეგია საბას, დღეს სალიტერატურო ქართულის ლექსიკაა. ასეთებია: **არწივი** — „ფსოვი (ფრინ) ესე არს რომელსა აწ მსოფლიონი **არწივს** უწოდებენ...**ZA**. **ტარი** — „ტარად უწოდენ მსოფლიონი შუბთა ცელთა და მისთანათა ბუნსა **ZA**".



(ტარის სამწერლო ვარიანტად საბას ქალთ თითისტარი მე-13 ნომერი)
ტყავი 13, 21 დაბად) კაცისა და ცხო(ვ)ელთა ჯორცთ გარეგანი
 საფარველი, ზოლო ვინაითგან არიან ტყავნი, რომელნიმე ბეწვ-
 კეთილნი, ვითარცა ზაზიდი, კვერნა, ყასალი და ეგვევითარნი, რო-
 მელსა სითბოსათვის სამოსელთა დაუდებენ კაცი წამოსასხმელად,
 საკუნსა უწოდენ, ზოლო მსოფლიონი ტყავსა უკმობენ, ამისათვის,
 რამეთუ ტყავი არს ცხო(ვ)ელთა (+და Ab) საფარველიც ჯორცთ
 დამატვობელი ZAB.

მსგავსი მაგალითები ლექსიკონში მრავლადაა.

მსოფლიოდ ქცევის ორი გზაა: ა) ხდება ფორმის მნიშვნელო-
 ბის გაფართოება, წიგნიერი ფორმა იძენს ახალ ნიუანსს და ჩნდება
 პოლისემიური წყვილები: **კუალი** (1, 3 ასო) ნაფეკვარი; სოფლიო-
 ნი კვალს უკმობენ ჳნულის ორნატსა და ბოსტნის მარაგსა ZA".

ილია აბულაძის ძველი ქართული ენის ლექსიკონში კუალი და-
 სტურდება პირველი მნიშვნელობით: **კუალი** — წესი, გზა-კვალი,
 ნაბიჯი, ნაკვალევი" (ი. აბულაძე, 1973, გვ. 203).

საყურადღებოა, რომ იტალიელი მისიონერის ბერნარდო მარია
 ნეპოლელის იტალიურ-ქართულ ლექსიკონში, რომელიც ქრონო-
 ლოგიურად წინ უსწრებს „სიტყვის კონას“ და სადაც თამოყრილია
 ქართული სამეტყველო ლექსიკის დიდი ნაწილი, კვალი განმარტე-
 ბულია საბას მსგავსად უკვე ორივე მნიშვნელობით: „კუალი —
 Orma, pebara".

ლექსიკონში **სამწერლო** და მსოფლიო სინონიმებად მიჩნეუ-
 ლია **ჩალათა** და **ბუდე**. „ჩალათა ესე არს მშვილდისა და მისთა-
 ნათა შთასადებელი, გინა წიგნთა და უსტართა შთასადებელი, რო-
 მელსა მსოფლიონი ბუდედ უწოდენ ZA...B".

მიუხედავად იმისა, რომ ამოსავალი მნიშვნელობა მათ საერთო
 აქვთ — **შთასადებელი**, დღევანდელ ქართულში ჩალათასა (ჩალი-
 თა — ქეგლ, 1989 გვ. 515) და ბუდეს გამოყენების არეალი გან-
 სხვავებულია. ბუდე შეიძლება ენაცვლებოდეს **ჩალითას**, მაგრამ ჩა-
 ლითა ბუდის სრული სინონიმი არ არის. მისი სემანტიკა უფრო
 შეზღუდულია. ამასთან ერთად ჩალათა||ჩალთა (ა. ნეიშანი, 1978,
 გვ. 58; 484) ფორმოებრივად პარალელს პოულობს **ჩანთასთან**,
 რომლის ამოსავალი სემანტიკაც იგივეა **შთასადებელი**.

ზმირად სამწერლო ფორმის პარალელურად განხილულია იმავე
 ძირიდან ნაწარმოები პოლისემიური მსოფლიო შესატყვისი. ასეთია
მწამლედი (5, 20 გალატ) ესე (მწამლედი B) არს გრძნების მო-
 ქმედი, ზოლო მსოფლიონი მწამლავსა სამსალით(ა) კაცისა

მკვლელს(ა) უწოდენ ZAB. ამ შემთხვევაში საინტერესოა **მედგარის** განმარტებაც. საბა მის ორივე მნიშვნელობას აღნიშნავს: სამწერლოს — „მცონარი და მოუძღულებული“ და მსოფლიოთა ენითა **მზაკვარი**. ამ მნიშვნელობათაგან დღევანდელ ქართულში მას არც ერთი აღარ შემორჩა. დღეს **მედგარი** ნიშნავს ძლიერს, შეუბოგარს (ქეგლ, 1989, გვ. 287).

საბას განმარტება უნდა ემყარებოდეს ასკეტიკონის (A 689) ხელნაწერში გაკეთებულ ეფრემ მცირის შენიშვნას: „შეისწავე, რამეთუ ამას ადგილსა სახარებისასა, ვითარმედ: „მონათ ბოროტო და მედგარო, „მცონებისა“ წილ თქმულ არს მედგობა“, დაღათუ რომელთამე ადგილთა „მედგარი“ „მზაკვუარად“ გულისგმა-იყოფების, უფროდსა ლიტონსა საუბარსა შინა“ (A 689; ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 120).

როგორც ჩანს, საბას დროს მედგარს ჯერ არ ჰქონდა ეს ახალი მნიშვნელობა, ანდა მან აღარ ჩათვალა საჭიროდ ეფრემის კომენტარისათვის რაიმეს დამატება.

მსოფლიოდ შეიძლება იქცეს დიალექტური ფორმაც. ამ მხრივ აღსანიშნავია კვიციის განმარტება: მამალსა ცხენსა ეწოდების ახტა და დედალსა ჳრდალი და ჳაკი, შვილთა მათთა კიცვი, რომელსა **მსოფლიონი** კვიცად უწოდენ... ZAB".

დღეს სალიტერატურო ქართულში შემორჩა სწორედ **მსოფლიო** ფორმა **კვიცი**, ხოლო კიცვი (კიცუნა — რაჳ) დიალექტურ ფორმად გვევლინება.

„ჯოგსა ზროხისათა [ეწოდების] მროწლე, რომელსა მსოფლიონი ნახირსა უწოდენ... ZAB". ამ შემთხვევაშიც სალიტერატურო ქართულმა სასაუბრო ფორმა აირჩია.

საინტერესოა, რომ საბა ერთგან გვთავაზობს ნორმად სამწერლო ფორმას: „სგლა გლეხურია, სლვა უნდა ZAB.

რიგ შემთხვევებში **მსოფლიო** და **გლეხური** ფორმები არქაულ სიტყვებსაც წარმოაჩენენ, რომლებიც დღეს აღარ არის ცნობილი სალიტერატურო ქართულში და, შესაძლოა, არც დიალექტში. ასეთებია: „ატმენაქობა (უქმ) ქრისტეშობის ღამეს უწოდენ მსოფლიონი Cab;“ „მათე-მცირე ფოსო გლეხურად ZAB“; „ალაფალა-ალაფთ ატაცება, რომელსა მსოფლიონი ყურთ გლეჯას უქმობენ AB".

ყურთ გლეჯა დღეს იდეომატურ გამოთქმებშია შემორჩენილი, მისი მნიშვნელობაა წყვეტება, ძალაობა, ერთიმეორის გასწრება. ჩქარა: „ისეთ რამესაც გეტყვიტ. მამიჩემის ნათელმა, რომ სულ ყურთა გლეჯითა კრიფოტ“. (თ. სახოკია, 1979, გვ. 723).

სინონიმთა შექმნის საყურადღებო გზას წარმოაჩენენ შესატყვისობები ლექსიკონში „საპო(ე)ნი ფრანგულია, ქართულად წერილით შენაზავები და განსაწმედელი ეწოდების, ხოლო სოფლურად კუმბა ZAB.

აქ საპნის პარალელურ ფორმად მიჩნეულია **შენაზავები** და **განსაწმედელი** „წერილით“ ანუ სამწერლო ფორმით და **კუმბა** — დიალექტური ფორმა.

განსაწმედელს მცხეთურ ბიბლიაში ცვლის შენაზავები.

რაც შეეხება კუმბას, იგი უნდა აღნიშნავდეს არა საპონს, არამედ მის თვისებას — სიმრგვალებს. მართლაც, საბა ერთ ადგილას მიუთითებს კიდევ „**კუმბა** — მრგვალი საპონი“.

კუმბა რომ მრგვალს აღნიშნავს, ამაზე ისიც მეტყველებს, რომ ქართული ენის დიალექტებში სუფიქსდართული ეს ძირი თავისი ფონეტიკური ვარიანტებით წარმოადგენს განსხვავებული სემანტიკის მქონე საგნებს, რომელთაც ერთი საერთო თვისება აქვთ: **ბატარა** და **მრგვალი**. „კუმბალა — თოვლის გუნდა“ (ქსნის ხეობა). **კუმბალა** — გუნდად ამოღებული ერბო (ძთიულ); კუმბალა — მტევანი მუშტისხელა (ქართ.) (ა. ლლონტი, 1974, გვ. 314)

ამ სემანტიკით კიდევ ერთი ლექსიკური ერთეული აქვს აღნიშნული საბას: **მდელო** — ესე არს ყოველივე მწვანელი ველისა... ხოლო მსოფლიონი მდელოსა ძროხის ახალსა სკორესა უწოდენ, რამეთუ შართა და ზამთა იგიცა განასპეტაკებს. ZA...

საგულისხმოა, რომ საბა ამ ორ მნიშვნელობას ერთი ბუდით გვაწვდის, ეს თითქოს ეწინააღმდეგება მისი მუშაობის პრინციპს — ერთ ლექსიკურ ერთეულად შეიძლება გამოტანილი იყოს პოლისემიური წყვილები და არა ომონიმური.

ეს გვაფიქრებინებს, რომ საბას **მდელოს** ორივე მნიშვნელობისათვის ამოსავლად მიაჩნია ერთი **განსპეტაკება**, ისევე, როგორც „მწვანელი“ განასპეტაკებს ველს, ასევე ზროხის სკორეც საბნად, განმასპეტაკებლად გვევლინება ქსოვილებისა. აქაც საქმე სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოებასთან უნდა გვქონდეს.

ძველ ქართულ ხელნაწერებში **მდელო** განმწმენდის მნიშვნელობით გვხვდება იერემიასა და მალაქის წინასწარმეტყველებებში.

როგორც ვხედავთ, საპონი ამოსავალ მნიშვნელობად არც ერთ აღნიშნულ სიტყვას არ გააჩნია, ისინი გარკვეულ ეტაპზე გახდნენ ერთმანეთის სინონიმები, ხოლო შემდეგ კი კვლავ დაშორდნენ ერთმანეთს და განვითარების დამოუკიდებელი გზა გააგრძელეს.

ამ კუთხით საყურადღებოა იტალიელი პატრის ბერნარდო მარია ნეაპოლელის მიერ შედგენილი იტალიურ-ქართული ლექსიკო-

ნი, სადაც იტალიურ სიტყვებს ხშირად ორი ან სამი ქართული შე-
სატყვისი აქვს მოძებნილი: Giordina — ბალი vel ბუსტანი“ (გვ. 57); Loggia — დერეფანი vel აივანი vel ჩარდახი (გვ. 60), Lungo
— სრული vel გრძელი (გვ. 60); Bancheto მეჯლისი vel ლხინი (გვ.
30).

მიუხედავად მოსალოდნელი მრავალი შეცდომისა, რაც შეიძლე-
ბა დამართოდა უცხოელს მასალის მოპოვებისას, მაინც საყურადღე-
ბოა ის ფაქტი, რომ ქართული პარალელური ფორმების დიდი ნა-
წილი უმეტესად გაიჩნევა სწორედ სამწერლო-არასამწერლოს
პრინციპით (Bangaro — სუელი vel სოველი, გვ. 30...).

ბუნებრივია, საბა იცნობდა იტალიელი პატრის ნაშრომს, რად-
გან მას მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა მისიონერებთან და ძველ
ქართულ მეცნიერულ ტრადიციასთან ერთად ეცნობოდა კათოლიკე
წმინდა მამების გამოცდილებას, რაც მის ლექსიკონშიც აისახა.

საკუთრივ დიალექტური ფორმები კიდევ ერთხელ გვგვდება
ლექსიკონში ტერმინით **ნაკვეთი**. იგი ბერძნული σχιμα-ს პეტრი-
წისეული ზუსტი ქართული თარგმანია. დიონისე თრაკიელის გრა-
მატიკაში ის გრამატიკული ტერმინია — სახელისა და ზმნის მდევა-
რი და მათ ძირს აღნიშნავს.

იოანე პეტრიწთან **ნაკვეთი** გრამატიკული ტერმინი არ არის,
არც საბა გამოკვეთს მის გრამატიკულ მნიშვნელობას: სქიმა (სქი-
მაჲ) ბერძულია, ნაკვეთს ჰქვია **ZAB**"; მაგრამ სხვა სიტყვათა გან-
მარტებისას ხშირად გამოიყენება ამა თუ იმ ფორმის პარალელური
ნაკვეთი ვარიანტის წარმოსაჩენად: „მო — მოდის ნაკვეთი“; „სა-სა-
დას ნაკვეთი“, „აც-აქეს ნაკვეთი“, „მაცა-მაცალეს ნაკვეთი“, „ქა-ქა-
ლის ნაკვეთი გლეხურად“; მერე — მერეს ნაკვეთი“...

აქაც სიტყვის სრული ფორმა და ნაკვეთი უმეტეს შემთხვევაში
წარმოაჩენენ სამწერლო და დიალექტური ფორმების დაპირისპირე-
ბას, ანუ წერილითა ენითა და გლეხურითა ენითა თქმულს. ეს პა-
რალელური ფორმები უკვე XI-XII საუკუნის ქართულ მწერლობაში
ჩნდება, ამ მხრივ, განსაკუთრებით არის აღსანიშნი იოანე პეტრი-
წის სკოლა, რომლისთვისაც დამახასიათებელია დიალექტური ფორ-
მების უხვი გამოყენება (დ. მელიქიშვილი, 1975, გვ. 10).

საბას ლექსიკონში განმარტებულია ზოგიერთი სიტყვა, რო-
გორც იმერული, მეგრული, კახური თუ მესხური: **მარა** — მაგრამ
(+იმერულად ZAA); **ოჭიჭი** — ბაღე **მეგრულად**; „მენასა კახნი
ტაგარსა უწოდენ“...

იმერული დასავლეთ საქართველოს მეტყველებას უნდა აღნიშ-
ნავდეს, ანდრია სალოსის ცხოვრების ერთი ხელნაწერის (H-1345



XI-XII ს.) ანდერძში გადამწერს არშიაზე მიწერილი აქვს იმერულია“ (ზ. სარჯველაძე, 1984, გვ. 235)

საბოლოოდ, ორიოდ სიტყვა ლექსიკონის რედაქციათა ურთიერთმიმართების შესახებ:

იდეა სინონიმური და პოლისემიური პარალელიზმების შექმნისა B რედაქციაში ისახება. მის წინარე (C) რედაქციაში მსგავსი რამ არ გვხვდება, არ არის ნახსენები ტერმინები: **გლეხური, მხოფლიო**, თუ არ ჩავთლით ორიოდ შემთხვევას; უმთავრესად გამოყენებულია გამოთქმა: „ვიეთნი ამბობენ... იტყვიან; უფრო მეტიც, არ არის დაძებნილი ეს პარალელური ფორმები. გრამატიკული დაკვირვება ამ მოვლენაზე მხოლოდ B რედაქციაში იწყება და A რედაქციის ბოლო ავტოგრაფიულ ნუსხაში უკვე ფართოვდება. აქ არა მხოლოდ პარალელური ფორმებია მოწოდებული, არამედ, თავისთავად, ზოგიერთი სხვა სიტყვის განმარტებას მიმატებული აქვს **გლეხურად**, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ საბას მიზნად დაუსახავს სალიტერატურო და დიალექტური ფორმების ერთმანეთისაგან გამოიჯნა.

საბას ლექსიკონი ასახავს სალიტერატურო ქართულის ჩამოყალიბების პროცესს. უმთავრეს შემთხვევაში დღეს სალიტერატურო ფორმად მკვიდრდება ის მნიშვნელობა სიტყვისა, რომელიც სამეტყველო ქართულმა მიიღო და განავითარა, როგორც სამწერლო ენის, ისე დიალექტის გზით.

ამდენად, ტერმინები **წერილითა ენითა, მხოფლიო, გლეხური**||**მხოფლური** მიუთითებს იმაზე, რომ საბა ორბელიანი შეეცადა გაემიჯნა ერთმანეთისაგან სამწერლო ქართული, თავისი დროის სასაუბრო ლექსიკა და ის დიალექტური ფორმები, რომლებიც სამეტყველო ქართულში მკვიდრდებოდა თანდათან.

ესეც საბას ენათმეცნიერული აზრის ერთ-ერთი გამოხატულებაა.

ლიტერატურა

ი. აბულაძე, 1973 — ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973

ბერნარდო მარია ნეაპოლელი — ბერნარდო მარია ნეაპოლელი, იტალიურ-ქართული და ქართულ-იტალიური ლექსიკონები, (ფოტოპირები, აკადემიის ბიბლიოთეკა)

დ. გეწაძე, 1969 — დ. გეწაძე. გრამატიკული ტერმინები სულხან-საბა ორბელიანის ქართულ ლექსიკონში, ქართული ენა და

ლიტერატურა სკოლაში, IV, თბ., 1969

დ. მელიქიშვილი, 1975 — დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრე
წის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975

ა. ნეიშანი, 1978 — ა. ნეიშანი, ქართულ სინონიმთა ლექსი-
კონი, თბ., 1978

ზ. სარჯველაძე, 1984 — ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტე-
რატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984

თ. სახოკია, 1979 — თ. სახოკია, ქართული ხატოვანი სი-
ტყვა-თქმანი, თბ., 1979

სულხან-საბა ორბელიანი, 1991 — სულხან-საბა ორბელიანი,
ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ., 1991

სულხან-საბა ორბელიანი, 1993 — სულხან-საბა ორბელიანი,
ლექსიკონი ქართული, ტ. II, თბ., 1993

ქეკელ — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ., 1986

ა. ღლონტი, 1974 — ა. ღლონტი, ქართულ-კილო თქმათა სი-
ტყვის კონა, თბ., 1974

LIA BAKURADZE

Some Peculiarities of the Stylistic Classification of Words in Sulkhan-Saba's Dictionary

Summary

In Sulkhan-Saba's dictionary words are classified stylistically into: written, spoken and dialectal.

This classification is based on the then popular "Theory of Three Styles".

Apart from revealing numerous archaic forms, the data presented in Sulkhan-Saba's dictionary reflect changes in word meaning and show the ways the words entered the literary Georgian Language.

The following processes are noticeable:

1. Formation of polysemantic pairs;
2. Intershift of written and spoken words;
3. Formation of synonyms.



ილია ზრეიაშვილი

ფართა აღმნიშვნელი ერთეულები ტერმინები ქართულში

სახვითი ხელოვნების ტერმინოლოგია მეტად მოუწესრიგებელია. მკაცრად დადგენილი ტერმინოლოგია — ჯერჯერობით ეს ხელოვნებათმცოდნეთა ოცნებაა. ამ შემთხვევაში მხედველობაში გვაქვს ფერთა აღმნიშვნელი სიტყვები, როგორც ქრომატული (წითელი, ლურჯი, მწვანე...), ისე აქრომატული ფერები (თეთრი, შავი, რუხი).

ქრომატული და აქრომატული ფერებიდან მიიღება გამა ფერებისა, სადაც ტერმინთა უმრავლესობა მოტივირებულია. ეს ის ფერებია, რომლებიც რაიმე საგნის ფერს უკავშირდება. მაგ.: ვარდისფერი, იისფერი, ლალისფერი და სხვ.

საკითხი ასე დგას: რამდენად გამართლებული იქნება, რომ ფერთა აღმნიშვნელი სიტყვები (როგორც მოტივირებული, ასევე არამოტივირებული) შევიტანოთ სახვითი ხელოვნების ტერმინოლოგიაში?

მხატვარი ფ. ი. რერბერგი წერდა, რომ „არ არსებობს საღებავთა სახელწოდებების ზუსტი ტერმინოლოგია“ (რერბერგი, 1932 გვ. 19). ჩანს, რომ რერბერგს ფერთა სახელწოდებები მიაჩნია ტერმინებად, ოღონდ მათი მნიშვნელობის დაზუსტებას მოითხოვს. მაგ., მისთვის ბუნდოვანი იყო ტერმინების შინაარსი: „золотистая желтая“, „блестящая темная“, „небесная синяя“...

ჩვენი აზრით, აღნიშნული ავტორის თვალსაზრისი გასაზიარებელია. ოღონდ მოითხოვს ფერთა აღმნიშვნელი სიტყვების შინაარსის დაზუსტებასა და გამოკვეთას.

როგორც ცნობილია, მშობლიური ენის სიტყვათა მარაგიდან ნაწარმოები ტერმინები ხშირად ორაზროვანია. მასში ასოცირდება მისი ამოსავალი მნიშვნელობა და ერთგვარად აბუნდოვნებს ტერმინის აუცილებელ ზუსტ მეცნიერულ შინაარსს. ამიტომ, როდესაც ამ რიგის ენობრივ ერთეულთა ტერმინოლოგიური სტატუსის საკითხი დგას, აუცილებელია შესაბამისი მეცნიერული დარგის სპეციალისტის პოზიციიდან მისი ანალიზი და დეფინიცია.



„ფერთა სახელების აღნიშვნა გარკვეული პრაქტიკული საჭიროების გამოძახილია და არა მხოლოდ თვალის მიერ მისი გარჩევა და ამოცნობის შედეგი. სამყაროს ფერთა აღქმა ნიშნავს გარესამყაროდან მივიღოთ აურაცხელი ინფორმაცია, რომელსაც არა მარტო ესთეტიკური, არამედ პრაქტიკული მნიშვნელობაც აქვს“ (ნ. ჩიქოვანი, 1992, გვ. 3).

ქართული ენა მდიდარია ფერთა აღმნიშვნელი სიტყვებით, ამიტომ მათი მხედველობის მიღმა დატოვება შეცდომა იქნებოდა.

ფერთა რაოდენობა სამყაროში უამრავია, მაგრამ ადამიანის თვალს შეუძლია მხოლოდ განსაზღვრული რაოდენობის გარჩევა. ზოგი ავტორის აზრით, ეს რიცხვი სამასია, ზოგის აზრით კი 600-ს აღემატება (ს. ალექსეევი, 1952, გვ. 11).

მიუხედავად ფერთა სიმრავლისა, მათი ენობრივი რეალიზაცია მეტად შეზღუდულია. რა თქმა უნდა, ამა თუ იმ ფერის აღმნიშვნელი სიტყვის უქონლობა არ ნიშნავს იმას, რომ ენობრივი კოლექტივი ვერ არჩევდეს შესაბამის ფერს. უბრალოდ, განვითარების მოცემულ ეტაპზე მას არ სჭირდება ამ ფერის სიტყვიერი გამოხატულება. საჭიროების შემთხვევაში ენა გამოიყენებს შესაფერის ლექსიკურ ერთეულს.

თუმცა სინამდვილეში არსებულ ფერთა სიუხვეს ენა მაინც ვერ ასახავს. საგნებით სამართლიანად წერს ამის თაობაზე თ. შეშიაკინი:

„არც ერთ ენას არ ძალუძს, შექმნას დასახელებათა ისეთი რაოდენობა, რომელიც დაახლოებით მაინც შეეფერებოდეს ფერთა სიმრავლეს, ადამიანის მეხსიერება მაინც ვერ შეძლებდა მათ დამახსოვრებას, აზროვნება კი გამოყენებას“ (თ. შეშიაკინი, 1960, გვ. 29).

ფერებისა თუ ელფერის აღმნიშვნელი სიტყვები სახვითი ხელოვნების ენაა, სახვითი ხელოვნების ტერმინოლოგიაა. ამდენად, მათი სისტემაში მოყვანა და ლინგვისტური ანალიზი, ვფიქრობთ, დიდ სამსახურს გაუწევს ხელოვნების ამ უფაქიზესი დარგის მოყვარულთა ფართო საზოგადოებას. ფერმწერი უთუოდ უნდა ფლობდეს მის მიერ მხატვრულ ტილოში ჩაქსოვილ ფერთა მდიდარი გამის ენობრივ სინამდვილეს, რათა შეძლოს თავისი ჩანაფიქრი, რომელიც ფერებით აქვს გადმოცემული, აამეტყველოს, გამოთქვას ვერბალურ, ჩვეულებრივ ენაზე.

ქართულმა ენობრივმა ცნობიერებამ ბუნებაში არსებული ფერები გაარჩია და ასახა ისინი შესაბამისი ლექსიკური ერთეულებით.

ჩვენი მიზანია ამ რიგის ლექსიკურ ერთეულთა ლინგვისტური პოზიციებიდან დახასიათება, ხოლო, რაც შეეხება ბუნებაში არსებული ფერების დამზადებას, მიღებას სათანადო ტექნოლოგიური მეთოდებით. ეს კვლევის სხვა ასპექტია და ამ საკითხს აქ არ შევხებით.

აღიელი მარტივი ფუძეა სახელობით ბრუნვაში. სულხან-საბა ორბელიანთან დასტურდება და განმარტებულია, როგორც თვალ-თეთრი. ქეგლ: თვალ-თეთრი, მარდი, ხოლო, მარლი განმარტებულია, როგორც ულამაზო თეთრი (ითქმის თვალების შესახებ): „თვალნი მინახავს მარდი, ლურჯი, ყარაჩი“

გრემა სულხან-საბასთან „მქრქალი ფერი“, ხოლო მქრქალი განმარტებულია — ფერნაკლები. ქეგლ: „მქრთალი, მქრქალი“. „მასთან მთიები ცას ფერ გაანათლებდა, ყორნის ფრთა მისი წარბისაგან გრემა ქმნილიყო“ (საბა).

გეჟანი წითელ-შავი (საბა), შავმოიისფრო (დ. ჩუბ.), წითელ-შავი (ქეგლ), ყავისფერისა და წითელი ფერის შენარევი (ა. ლლონტი).

თეთრი — სპეტაკი, გინა ვეცნლი (საბა), თოვლის, რძის ან ცარცის ფერი (ქეგლ): „ექვსასი ქორი თეთრი“ (ამირანდარეჯ.), მუცელი-თეთრი (ამირანდარეჯ.)

კავშა ფერჯ-თეთრი, ფერჯის საოლავ-თეთრი (საბა).

კაპრაში ყვითელ-მოწითალო (საბა), ყვითელ-მოწითალო (ქეგლ) ნარგიზისფერი, ლაღწითელი ფერი (ა. ლლონტი).

ლეგა||ლეგო ყომრალი, რუხი (საბა), მუქი ნაცრისფერი, რუხი. ლეგა ჩოხა, ლეგა ღრუბელი (ქეგლ), ნაცრისფერი (დ. ჩუბ.)

დიალექტების მიხედვით განსხვავებული ფერები აღინიშნება: მუქი, შავ-ყვითელი, ლეგა ბიჭი (ა. ლლონტი).

ლურჯი ცისფერი (საბა), სპექტრის ერთი ძირითადი ფერთაგანი-მუქი ცისფერი რასაც ასეთი ფერი აქვს (ქეგლ.) კახურ მეტყველებაში ლურჯი ფერი მწვანე ბალახთან არის დაკავშირებული: „ზოგი რო გაიგებდა, წინა მჯარში ლურჯი მოიდაო, ადყრიდა, წამაიყვანდა და იქ დაადოლებდა (ა. ლლონტი).

შავი მხიარული ფერი, ლურჯი ან მომწვანო (ნ. ჩუბინ.): „და შავს მოკიდულობენ მეცადინნი ქმნისათვის რამემეცა...“ (ძვ. ქართ. აგიოგრაფ. 283, 10).

მარჩხი||მაჩხი თვალჭრელი (საბა), თვალ-ჭროლა, თვალჭრელი (დ. ჩუბ.), ქეგლ იმეორებს საბას განმარტებას.

მურა შავ-წითელი ძაღლი (საბა), რუხ-წითელი (ქეგლ).

მწვანე ქველ-ში ასეა განმარტებული: ნედლი ბალახის, ფოთ-ლის და მისთ. ფერი, ხილვადი სპექტრის შვიდ მარტივ ფერთა შთ-რის უკავია რიგით მეოთხე ადგილი (წითელი, ნარინჯისფერი, ყვი-თელი, მწვანე, ცისფერი, ლურჯი, იისფერი):

„იგიცა მწვანისა ქვისანი“, „მწვანე ოქროქსოვილი ეცვა ტანსა“ (ამირანდარეჯ.), „მწუანედ-ნიადაგ არეობითა“ (ძვ. ქართ. აგიოგრ. 78, 28), „მწვანეა იგი წალკოტი...“ (ილია).

მრეში წაბლისფერი (საბა), ქველ იმეორებს საბას განმარტე-ბას და იმოწმებს შემდეგ მაგალითებს: „მუდამ ფრთხილობ, არ და-ტოვო საქათმეში მრეში ტყავი“ (რ. ერისთავი), „მრეში ყელსაგვევი იმრიგად გაუკეთებია, თითქოს გველის პერანგი ეკიდოს კისერზე“ (რ. გვეტაძე).

ნალები აღნიშნული ტერმინი აღნიშნავს ლურჯს, დალურჯე-ბულს (ყვმისაგან), იგი დავადასტურეთ ანტონ ბაგრატიონის „წყო-ბილსიტყვაობაში“... სცისკროვნებ ღაწუთა ნალები ყურიმილის ცე-მით“ (ანტ. ბაგრ.).

ნაცარა ეს არის ა-თი ნაწარმოები ქონების სახელი და ნიშნავს „ნაცრისფრის ქონას“. ამ რიგის ქონების სახელების ქერ-ა, სვილ-ა, შვინდ-ა, ღვინ-ა (ღვინის ფერი) და ა.შ.

საბასთან **ნაცარა** არ არის, სამაგიეროდ გვხვდება ნაცარქათა-მა, რაც „ნაცრისფერ ქათამს“ ნიშნავს.

ქველ-ში **ნაცარა** განმარტებულია, როგორც ნაცრისფერი რამ: „დროდადრო შემოუბერავდა ნიავი და კაკაბს აუბურძგნიდა ნაცარა ბუმბულს“ (ვაჟა).

ჟღალი ნ. მირიანაშვილი ამ ფერის დაზუსტებაზე ვრცლად ჩერდება, ბოლოს ასკვნის: „როგორც ვხედავთ, ლექსიკონებში საკმა-ოდ ჭრელი სურათია წარმოდგენილი. ინფრომატორების მონაცე-მებზე დაყრდნობით მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ჟღალის მნიშვნე-ლობებად გამოვყოთ: 1. ორი ფერის თანაბარი ნარევი; 2. შეფითე-ლი, მუქი წითელი, ხოლო თმასთან დაკავშირებით: 1. წითური; 2. ჭალარა-შერთული (ნ. მირიანაშვილი, 1986, გვ. 83). ამ განმარტე-ბას ჩვენ ახალს ვერაფერს დავუმატებთ.

რუხი თეთრნარევი შავი ფერი, მუქი ნაცრისფერი (ქველ). ყომრალ-ჭრელი (დ. ჩუბ.).

რახხი შავი ცხენი, შავ-მოწითალო ცხენი (საბა), წაბლისფერი ცხენი (დ. ჩუბ.), შავმოწითალო, წაბლისფერი ცხენი (ქველ). რო-გორც ამ მონაცემებიდან ჩანს, **რახხი** გამოხატავს მუქ წითელ ფერს. ამ ტერმინის გაცოცხლება გაამდიდრებდა სახვითი ხელოვნე-ბის ტერმინოლოგიას.

ხიხვი თეთრ-შავარეული ბალანი (საბა), ლეგა, რუხი (ქეგლ): „იმათ ემოსათ გაჟურად მუქი სისვი ფერის შალის მოკლე ჯუბა-შარვალი“ (ს. ქვარიანი).

ფეროო ეს ტერმინი შეგვხვდა ანტონ ბაგრატიონის ორიგინალურ ჰაგიოგრაფიულ კრებულში „მარტირია“, სადაც იხმარება „ნატრისფერის, რუხის“ მნიშვნელობით: „თითოეულთა ფერთა აჩუენებდა ქუეყანა იგი, რომელიმე ფეროო და სპეტაკ...“ (ძვ. ქართ. აგიოგრ. ლიტ-რა, VI; 46, 5)

ფეროება ნატრისფერობა: „რათა წურთითა სიკუდილისათა ფეროებაჲ სულისა მისისა ანაზდითარე სისპეტაკითა ანუ სიმეწამუ-ლითამცა ადვლ დაცხრომადითა იცუალა“ (ძვ. ქართ. აგიოგრ., 46, 5).

ქერა ეტიმოლოგიურად ნიშნავს ქერის ფერს. სუფიქსია -ა, რომელიც გამოხატავს ქონებას (ა. შანიძე). ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით **ქერა** ნიშნავს ბაც ყვითელს, თაფლისფერს, ჩალისფერს (თმა); ასეთი თმის პატრონს: „ლიზას სიახლოვეს იჯდა ორი ყმაწვილი ქალი, — ერთი ქერა და მეორე რძე და ღვინისფერი“ (ე. ნინოშვილი) „გაბრო ღინჯად უხსნიდა ყველას, რომ მთელი იმათი ოჯახი შთამომავლობით ქერანი ყოფილან“ (ეკ. გაბაშვილი).

ქერა აწარმოებს კომპოზიტებსაც: ქერათმიანი, ქერაკულუღია-ნი, ქერაულვაშა და ა.შ.

ქერას სინონიმებია **ბობრი** (იმერ., გურ.).

ყომრალი. ეს სიტყვა წარმოშობით თურქულია, მაგრამ ქართულ ენაში საკმაოდ იხმარება, ამის დასტურია ის, რომ იგი ხშირად გვხვდება სხვადასხვა მწერალთა ენაში.

„ტანთ ეცვა ყომრალი განიერი შარვალი (ეკ. გაბაშვ.)... „მეჟაუნაშვილმა ჩაიცვა ფარჩის ახალუხი ყომრალ თივთიკის ჩოხაზე“ (ნ. ლომოური)... „ყომრალმა ღრუბლებმა სირაქლეშებივით დაიწყეს ტყისაკენ სვლა (რ. გვეტაძე).

ამ საილუსტრაციო მაგალითების მიხედვით, „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ მოცემულია **ყომრალის** ასეთი განმარტება: მუქი ნაცრისფერი, ლეგა; დამოწმებულია სულხან-საბა.

ყირმიზი წითელი, წითელი ფერისა (ქეგლ).

„ამოალაგა დიაცბა... მოვის პერანგები მარგალიტის თირთიმე-ბითა და ყირმიზი ლალებით დამშვენებულნი“ (კ. გამსახურდია).

გვხვდება ამ ფორმებიდან ნაწარმოები ქონების სახელი — **ყირმიზა**:

„მიწა სხვისია, ნაყოფიც, ყანა, ყვავილი ყირმიზა“ (გ. ლეონიძე).

შაგრა შავი ფერის ცხენი (ქეგლ).

„ავდექ და შაგრა შევკაზმე, შავთა შევკიდე გზათაო“ (ხალხ.)...

„შენ საით გადაფრინდები კვლავ შენი შაგრა ცხენითა“ (ა. კალანდაძე).

შავი ყველა ფერზე მუქი, ნახშირის, გიშრის ფერი (ქეგლ):

„და კლიკნი შავნი“ (ამირანდარეჯ.)... „შავსა ტაიკსა ზედან ჯდა, შავითა მოსილი იყო და პირი შავადვე შეელება და ხელი მარჯვენე შავადვე ჰქონდა“ (ამირანდარეჯ.)

ამ ფერს გადატანითი სხვადასხვა მნიშვნელობები აქვს.

წითური ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მას ორი მნიშვნელობა აქვს:

ა) ფეროვანი, ლაქლაქსახიანი: „ხალიჩაზე ორი კნენინა იჯდა, ერთი — მსუქანი, წითური, მეორე — გამხდარი, უფერული“ (ილია).

ბ) მოწითალო ფერისა (თმა): „არლოვმა წითურ თმაში ხელი იტაცა და ტახტზე მიესვენა“ (მ. ჯავახიშვილი). „წითურის“ მნიშვნელობით ზოგჯერ ლიტერატურაში **მწითური** გვხვდება, რაც არასწორი ფორმაა (იხ. ორთოგრაფიული ლექსიკონი).

მწითური ფორმა დასტურდება ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებში:

„მწითური ვინმე ჰაბუკი იყო: (ამირანდარეჯ.)... „მწითურმან ჰაბუკმან ეგრე უთხრა“ (ამირანდარეჯ.) და სხვ.

წითელი — სისხლისფერი, ჭიაფერი, ძოწისფერი (ქეგლ).

„წითლისა ვერა გავიგონეთ რა“ (ამირანდარეჯ.)... „გამოვიდა კაცი დიდო წითლოსანი (ამირანდარეჯ.)... „გახსოვდეს, რომ წითელ ცხენზე ვზივარ და წითლები მაცვია (ვ. ბარნოვი)

იხმარება გადატანითი მნიშვნელობითაც: წითელი კოჭი, წითელი არმია, წითელი პარტიზანები, წითელი ქარი (ავადმყოფობა) და სხვ.

ყვითელი — ერთ-ერთი შვიდ ძირითად ფერთაგან (სპექტრში ნარინჯისფერსა და მწვანეს შორის), ოქროს ან ქარვის ფერი (ქეგლ):

„იყვნეს ოთხნივე თვალნი ყვითლისა იაგუდისანი“ (ამირანდარეჯ.)... „ლაბუა ჩიტები ხმელ, ყვითელ ფოთლებში ჩემ წინ დაგოგავდნენ“ (ვაჟა)...

ამ ფერის სახელწოდება იხმარება გადატანითი მნიშვნელობითაც: შემთანხმებლური, რეფორმისტული, მოღალატე, გამყიდველი (ქეგლ).

ჭროლა. ეს ფერი დაკავშირებულია თვალბრუნვით. მისი ზუსტად აღწერა ჭირს, მაგრამ რამდენადაც არსებობს სიტყვა ჭროლა, რომელიც რაღაც ფერთა ნარევს აღნიშნავს, ამიტომ მისი ფიქსირება არ იქნება ურიგო.

მოყავისფრო — ჭრელი (ქველ).

სასაუბრო ენაში ჩვეულებრივ გვხვდება გამოთქმა: ჭროლა თვალები, ჭროლა თუთა (ქველ):

„მელა არც გარიებს იწუნებდა — ჭროლა იყო თუ ყელჭრელა“ (შოი მღვიმელი).

ზემოთ წარმოდგენილია ფერის აღმწერელი ტერმინები. ცნობილია, რომ ტერმინი, რაც უფრო სხარტია და მოქნილი, მით უფრო მეტია მისი ღირებულება, როგორც ენობრივი ნიშნისა (რ. ლამბაშიძე). ეს ეხება ერთფუძიან ტერმინებს, მაგრამ მათ ზშირ შემთხვევაში თან ახლავს შინაარსობრივი ბუნდოვანება. თუმცა ამის საწინააღმდეგოდ შეიძლება მოვიშველიოთ თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ტერმინს სიმბოლური მნიშვნელობა აქვს, მთავარია ცნების შინაარსი, რომელსაც ესა თუ ის ტერმინი აღნიშნავს (ა. ჩიქობავა, 1948, გვ. 7).

ლიტერატურა

ბ. ალექსეევი, 1952 — Алексеев С., Цветоведение; М., 1952

წ.

ანტონი, 1980 — ანტონ ბაგრატიონი, წყობილსიტყვაობა, თბ., 1980 წ.

ნ. მირიანაშვილი, 1986 — ნ. მირიანაშვილი, ფერთა აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულსა და რუსულში; თბ., 1986 წ.

ფ. რერბერგი, 1932 — Рерберг Ф. И., Художник о красках; М.-Л., 1932 წ.

ხაბა, 1928 — სულხან-ხაბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი; ტფილისი, 1928 წ.

ქიკელიძე — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რედაქციული; ქართული პროზა, ოცტომეული.

ა. ლლონტი, 1984 — ალ. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა; თბ; 1984 წ.

თ. შემაიკინი, 1960 — Шемякин Ф. Н., К вопросу об отношении слова и наглядного образа: Мышление и речь; Известия АН РСФСР, 1960 წ.

6. ჩიქოვანი, 1992 — 6. ჩიქოვანი, ფერთა ლექსიკისათვის
ძველ ქართულში; თბ., 1992 წ.

დ. ჩუბინაშვილი, 1887 — Д. Чубинов, Грузинско-Русский
словарь; С-Пб., 1887 წ.

ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები; V.
VI, თბ., 1980 წ.

ILIA CHRELASHVILI

One-root Colour Terms in Georgian

Summary

In spite of diversity of colours, their realization in language is rather limited. The aim of the paper is the linguistic analysis of lexical unity denoting colour, structural and semantic analysis of one-root terms in particular.

მარიამ კობახიძე

მეფუტკრეობის ლექსიკა ზემოქართლში

ზემოქართლში გავრცელებულია ფუტკრის ორი ჯიშის ბარის ფუტკარი და თის ფუტკარი. „ბარის ფუტკარი წვიტია (პატარაა), წაგრძელო, კბენია, თის ფუტკარი მოსხოა, უმფო მოშაო, მეტი თაფლი იცის, ყრა უყვარს“ (გორგაძეები).

ფუტკრის ბინა ბუკია: ხეს ხერხით გადავხევთ, შვაზე გავაპობთ, ეჩოდთ ამოვწმენდთ გულს, დავბურავთ ერთიმდორეზე, წინ დუტევთ ფუტკარი(ს) ხახიარულოს და იქნა ბუკი“ (შდრ. ლეჩხ., ბიკვი, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 28) (ალმე).

საბუკედ არჩევენ ფიჭვის, წაბლისა და თხმელის ხეს: „ბალი ხე არ იქნა საბუკეთ, სუნიანია (წინწყალაშვილები).

„ბუკში ფუტკარი რომაა შით, სკაა“ (შდრ. ზ. ქართლ., ფსკა, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 22), ცარიელი — როგო“ (შდრ. საბა, 1966; ქართლ., როფი, ლეჩხ., როფე, მეგრ როფო, ქოფე, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 24-28, 30, 31) (ტუნაძეები)

ის ადგილი, სადაც სკებია განლაგებული, ხაფუტკრეა; „საფუტკრეთ ვარჩევთ უქარო; ჩუმ ადგილს, სადაც ადამიანი და საქონელი არ დადის. ფუტკარი რო მოდის, უნდა დაისვენოს და აფრინდეს, შეიდეხ თავის ბუდეში“ (წყაროთა).

ძველად სკების შემოდგმა იცოდნენ მაღალ, უტოტო ხეზე: „მეფუტკრე საკოჭავი ბაწრით ემტანდა ზემო, მერმე იმავე ბაწრით ჩამოაშვებდა ძირს“ (წყაროთა). უკეთესია სკის შენახვა ცაცხვის ხეზე: ცაცხვის ხეებში მალე გაცოცხლდება ფუტკარი“ (ცხემლისი).

ცნობილია ოთხკუთხედი ჩარჩოებიანი სკები: „ჩარჩოებიან სკებს უსტა (ხელოსანი) აკეთებს, ზედან გადახურული აქ ყავარი, რომ არ დასველდეს, გამოსახვლელი პირი კი ზისკენაა გახსნილი“ (ტაკიძეები).

„ფუტკრის ერთი სკა ერთი ოჯახია. ოჯახის წევრებია: დედა ფუტკარი, მამალი ფუტკარი და მუშა ფუტკარი. კარგი დედა ფუტკარი დღე-ღამეში სამიათასამდე კვერცხს დებს და თითო კვერცხიდან თითო ფუტკარი გამოდის“ (შდრ. ნიჟარაძე, 1971, სადე-



დო ფუტკარი; ინგ. ფუტკარი დედა, ქვ. იმერ., დედო ფუტკარი, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 27-196). დედა რომ დაატყოფს თავის თავს, დაბერდა, დადებს კვერცხს, რომ უდედოთ არ დარჩნენ. თვრამეტი დღის შემდეგ გამოდის **დედა ფუტკარი**, მამალი — ოცდამეცამეტი დღის შემდეგ ფუტკარი — **ოცდამეცამეტის დღის შემდეგ**“ (ახალდაბა).

დედას თვითონაც შეუძლია **ღონიერი ფუტკარი** გამოიყვანოს: „თუ კამ ამინდები იქნა, **ბარტყი** გამოვა მაისში, თუ არა **ქირეზას** (ივნისის) ათამდე გამუა. **დედა** საითაც წავა, **ბარტყი**“ (შდრ. ქვ.-აჭარ., მართვე; შ. კახ., ქიზიყ., ბლარტი, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 24) იქით მიდის. ამას **ფუტკარი[ს] ყრას ვეტყვით**“ (შდრ. ქართლ., ნაყრობა, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 24) (პანტნარი).

სკაში ორი დედა ერთად ვერ თავსდება, ერთი გამოვა, მეორე რჩება: „თუ **ნაყარი** სახლიდან გეძეკა, მაშინ დავარახუნებთ ტეშტს. **ფუტკარი** იქვე დატრიალდება, დაბზრიალდება, შორს არსად წავა, **ხაბუზე დეგოდება**, **შეგაუნლდება**“ (ერთად დაჯდომდება). მივიტანთ **როგოსკახ**, შევუდგამთ ქვეშ, ჩავასხამთ **შერბეთს** (შაქრიან წყალს), მოვჭრით **ტანს** (ხის ტოტს), **ფუტკარი** შიგ ჩაცვივა. თუ **ფუტკარი** მაინც არ დადგება, მაშინ **როგოს** თაველ მივასხამთ და დაბრუნდება“ (ნიგაზეული).

¹ ქართულში დასტურდება ერთმანეთის მსგავსი აგებულებისა და სემანტიკის მქონე სიტყვათა ჯგუფები, რომელნიც, როგორც წესი, დაპირისპირებულ ცნებებს გამოხატავენ („გაჭრა, გაკვეთა, გაყოფა“ — „შედდება, შეკვრა, შეერთება“)... ასეთივე ვარიანტი სავარაუდოა კლწ-ისათვის. ეს უნდა იყოს **კუნწ-ძირი**, რომელსაც თავის მხრივ აქვს ფონეტიკური ნაირსახეობები, ფონეტიკური ვარიანტები. „**კუნწი** ხილის ღერო“ — წერს საბა. გლ.-ს მიხედვით **კუნწი** იგივეა, რაც **კუნწი**“, ხოლო ეს უკანასკნელი ასეა ახსნილი: „1. ფოთლის, ყვავილის ან ნაყოფის ის ნაწილი, რომლითაც მიმაგრებულია მცენარეზე“. სხვანაირად, რომ ვთქვათ, **კუნწი** (←**კუნწი**) ის ნაწილია, რითაც ის აწყდება, ეჭრება, „**ეკუნწება**“ ძირითად ნაწილს ანდა პირუტყვ: რითაც იგი მიბმულია, მიკრულია ძირითად ნაწილთან (შდრ. ქვემოთ **კუნწი**). **კუნწ-ის** დიალექტური (გურ. იმერ.) ვარიანტი **კუნწი** (იხ. გლ.); შდრ. **კუნწ-ენ-ი**; პირვანდელი მნიშვნელობა — „ვარის ნაყოფი“, „**კუნწი**“, „**მტევანი**“ (?). მეორე მხრივ **კუნწალი** (კუნწული) — „**კუნწული**“ არის „ნაყოფით დახუნძლული შტო, რომდენიმე ნაყოფი ერთ ღეროზე ამოსული“ (გლ.); შდრ. ინგილოური: „**კუნწულ-კუნწულ** ასხია — ამბობენ, როცა ბალს ძალიან ბევრი ჯაფჯაფად ასხია“ (ნ. როსტ.) (კინეზოლოგი, 1974, გვ. 58).

ამ ფუძეებთან უნდა ჰქონდეს კავშირი **შეგაუნლა** ზმნასაც. **კუნწ** ძირი **კუნწ-ის** დიალექტური ვარიანტი ჩანს აჭარულში. შეინიშნება **კუნწ-ის** ფონეტიკური ვარიანტიც **კუნწ** (კურწა-მსხვილყუნწიანი თამბაქოს ჯიში).

ზოგჯერ ფუტკარი ძალიან მაღლა მიფრინავს. ასეთი „ყაჩაღი“ ფუტკრის დაჭერა ძნელია: „გადაიხვეწება“ (შდრ. საინგ., გადახორწა, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 17), ბუდეს გაიკეთებს ხის ღრუ-ებში და აგი იქნება ხეფუტკარა² (გარეული ფუტკარი) (ჭვანა).

დაკარგულ ფუტკარს უსაფრდებიან მთაში წყლის პირას. წყლით ან საკვებით დატვირთულმა ფუტკარმა ბინისაკენ პირდაპირ იცის გაფრენა: „თაფლს დაფუდგამდით, მოფრინდებოდა ფუტკარი, შეშვამდა და წავიდოდა, მერმე სხვებსაც მოიყვანდა. ისინი იქიდან უკან გაფრენას იწყებდნენ თავისი სკისაკენ და მივყვებო-დით ჩვენ პირდაპირ. ამას ქვია სატყუარი“ (შდრ. გ. კახ. საჩხვეი, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 15). ფუტკარი ბუდეს შეფუტავს (ცეცხლს შეუთნებ), მოშკრი ხეს, თუ კარქი ფუტკარია, წამოიყ-ვან სახლში, თუ არა და დახოცავ, თაფლს გამოიყენებ“ (ტაკიძე-ბი).

ბუეში მოხვედრილი ნაყარი სკის ღია კედლებს „დინდგელით“ (წებოვანი მასით) გამოდინდგლავს“ (გამოავსებს) (ალმე). საბა დინდგელ სიტყვას ასე განმარტავს: „სკის პირის ცვილი“ და იმოწმებს (წყაროს დაუსახელებლად) ზმნურ ფორმასაც: გადინ-დგელდეს. ქართული ენის სხვა დიალექტებში დასტურდება: დინ-დგლი „შავი, უხარისხო სანთელი“ (მთიულური და გუდამაყრული); დინდგლი „წვინტი“ (მთიულური); დინდგლი „შავი მიწა, ტ-ლახიანი (ქიზიყური) და სხვ. (ლლონტი, 1984, გვ. 208)³.

„სკაში დატმებულია სახიარულოთ ჭიტინა“ (პატარა ნახვრე-

² ხეფუტკარია იტრიბუტულ მსახურელთან კომპოზიტთა იმ ჯგუფს განეკუთ-ვნება, სადაც საზღვრულ კომპონენტად გამოდის არსებითი სახელი და ახლავს კნინო-ბითის ელფერი (მაგ. ზზაბაწარა, წვერკონილა, ტურაბელელა).

³ „ქართ. დინდგ — დინდგელ-ი შეესატყვისება მეგრ. დგვინდგ — დგვინდგ-უ „ფისი“, ლაზ. დინდგ — დუნდგ — დინდგ-უ, დუნდგ-ა „შავი ცვი-ლი“. დინდგ-ელ ფუტკს წარმოადგენს, სადაც ძირია დინდგ-, -ელ. კი სუფიქსი. არ-ქტივად უნდა ვივარაუდოთ დინდგ-“ (ფენრიხი, სარჩველად, 1990, გვ. 104).

დინდგ- ძირს უკავშირდება აჭარულში დიალექტური გამო-დინდგ-ლ-ავს, სა-დაც -ელ სუფიქსისეული ე დაკარგულია.

ამავე რიგისაა „ჭან. წა-ტა||წა-ტ-ელ||წა-ტა||მ-ჭა-ტა||ჭი-ტა||ჭა-ჭა-ტა-პატარა, ცოტა“, მეგრ. ჭიჭე. ჭიტა-ჭიტა: ი-ხოფურში ჩვეულებრივია; მ-ჭიტა-ში ჭიტა-ხ გაორმაგება გვაქვს. ამგვარად, ყველა ვარიანტისათვის ამოსავლად რჩება ჭიტა||წიტა: პირველი უკანასკნელისაგან უნდა იყოს მიღებული; ეს ის შემთხვევაა, როცა წ-ჭ თვით ჭანურ ნიდაგზე ხდება. -იტა (←იტ-ა) კნინობითობის ნიშანი უნდა იყოს“ (ჩიქობავა, 1938, გვ. 233).

ქანურ ჭი-ტა ფუტკს უნდა უკავშირდებოდეს დიალექტური ჭი-ტ-ინ-ა. -ინ კნინობითობის ნიშანი შემდგდროინდელია.



ტი, ჭუჭრუტანა). (შდრ. ჟღენტი, 1936, ჭიტინა-მ; გაჩეჩილაძე, 1976; ჭიტალე-მ, ჭიჭიპალა, ჭიჭიტალა) (ალმე).

თაფლი[ხ] კეთება: „ლამე ჰაერიდან ყვავილებს ჩაუღებდა პატარა ნამი და დატკებდა, ფუტკრები ჩაჰყოფენ **ნესტარს** (შდრ. ქართ., ნესტარი, ქიზიყ., ისარი, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 23) და **ჭხუტავენ**. კარქია, როცა ჰაერიდან მოდის **მანანა**. **მანანა** თხილის ფოთოლს ეცემა, რო დაჰხედავ, სუ ბრწყინავს, ენა რო აუსო, ნამდვილი თაფლია, იმას ჰლოკავენ და იმიდან შეაქვთ **ხარჩო, ნამდვილი თაფლი**“ (ჩაო).

სკი[ხ] ხილვა: „**ხილვა** თაფლის ამოღება) ხდება ღვინობითვე-ში (ოქტომბერში)“ (ალმე). **ხილვა** აღნიშნული მნიშვნელობით დასტურდება გურულში, იმერულში (ღლონტი, 1984, გვ. 753)⁵.

„ფუტკრებ ერთ თერეფზე გავრეკავთ და გამოგვკრით დანით **თაფლიან ფიქას** (შდრ. ქვ. — აჭარ., თაფლიანი ფაჰა; ხეცს თაფლიანი ხილილო, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 18), **ხახილავს**⁶ გამოვიღებთ, სადედოს (შდრ. ქვ. — აჭარ., სადედე; სურმაჰა, 1976, გვ. 17, სადედური) დაგტავებთ“ (შუბანი).

თაფლი[ხ] გამოწურვა: „კაცი[ს] ხელ რომ მოთმენა შეუძლია, **თაფლ ფიჭებიანად** შეაცხელებ და ხელით გამოწურავ ტილოს საწურათში (შდრ. ქვ. — აჭარ. საწურველი), თაფლი **გამოიხინწვება** (გამოიწურება) და დარჩება **ფუჭი** (სანთელი). **ფუჭს** დაასხამ წყალ, გაწურავ და გახდება **მიანა თაფლი** (წყალნარევი თაფლი). თაფლ ვინახავ შრალ ადგილზე. **თაფლის შესხანახათ** კარქია ღერგულა (პატარ თინის ქილა) თუკი თაფლი დიდხანს დარჩება, **აღომდება, ახიშირდება** (გასქელდება, ჩაშაქრდება)“ (ტუნაძეები).

⁵ იმერულში შემონახულია **ხილვა** სიტყვის მეორე მნიშვნელობაც. „გახილვა, ბოსტნეულის გარჩევა, გამოწმენდა სარეველა ბალახისაგან“ (ბერიძე, 1986).

აჭარულში ხილვა სიტყვის დასახელებული მნიშვნელობა მეორეული ჩანს. იგი უნდა უკავშირდებოდეს რაღაცის ძებნას, გახილვას, გარჩევას.

⁶ **ხილვა**-ს უკავშირდება წარმოქმნილი სახელი სახილავი (სკის ნაწილი).

⁷ აჭარული კილოსათვის დამახასიათებელია რიგ სიტყვებში ისეთი ხმოვანი, რომელიც სალიტერატურო ენის შესაბამის სიტყვებში არა გვაქვს: მაგ., **ხიშირი, კილდე, თიბილი, ჩიდილი** და მისთ.

შ. ნიჟარაძეს მიაჩნია, რომ ჩვენთვის საინტერესო სიტყვები ორგვარი წარმოშობისაა: ერთი მხრივ გვაქვს **კიბილი, კილდე, ხობი** (ჰან. — მეგრ. კიბირი, კირდე, სენ. ხაბნა, ლაბნა), რომლებსაც ქართველურ ენებში სრულხმოვნიანი ფორმები შეესატყვისება, მეორე მხრივ კი — **ფილაგი, წიგანი**, სადაც ხმოვანი თანხმოვანთა გასაყვრია (ნიჟარაძე, 1961, გვ. 65).



ფუტკრისტერი. ფუტკარი მეფუტკრისაგან მოითხოვს კუთრებულ მოვლას: **საფუტკრეში** უცხო კაცი არ უნდა შეუშვა, **ფუტკარმა** ავი თვალი იცის“ (ტუნაძეები).

უსუფთაობით **საფუტკრეში** ჩნდება **ტილი:** „**ტილი რომ მოგაცილოთ, თუთუნის ნახრებს ჩავერით საფუტკრეში და დუფუტებო**“ (წყაროთა).

„ბებელა თუ შეიპარა **სკაში**, დაყრის **კვერცხებს** და გაამრავლებს **მატლს**, **ჩილს** (შდრ. გუდამაყრ., ჩრჩილი, შინამრეწველობა, 1987, გვ. 20). **სკა** იმწამსვე აიყრება და გავა **ბუკიდან**. **ბუკს** გადაგაბრუნებთ, გაგფხეკამთ და გადაგიტანთ **სხვა ადგილზე**“ (აგარა).

დიდი ბზიკი — **„ფუტკრი[ს] გელი** ანადგურებს თაფლსაც და ფუტკარსაც. ფუტკრები **ბზიკს** აუტეხენ ომს, დაარჩობენ, **გამოსწუნნიან** და **დინდგელით შეახვევენ**“ (გელაურა).

თუ **სკა ბუკიდან** გამოფრინდა მთლიანად და **სხვა ბინის** ძებნა დაიწყო, მისი დაბრუნების საშუალება ერთია — სისუფთავე: **„ბუკს გამოგახუფთავებთ, ცეცხლზე მოგატარებთ**“ (ჩაო).

სკას თავს ესხმის უშრომელი, **ცუდა ფუტკარი:** „თუ **სძლია ბუკში** თაფლს შეუჭამს და **სკახაც** გუუნადგურებს, მაგრამ დამხდურ **სკას ბუკი** ყოველმხრივ **დაღესილი აქვს**“ (ალმე).

ფუტკარს უჩნდება პირისა და ფეხების დაავადება: **„პირი ტკივა და ფეხებიც დეეკრუნჩხება**, გასაჯანსაღებლათ **მარილის წყალ** დუღდებათ, რო **ფუტკარი მოღონიერდეს**“ (ტუნაძეები).

თაფლის გამოყენება: „**მიანა თაფლისაგან** ვაკეთებთ **შერბეთს** (თაფლიან წყალს), **შიან** ავურევთ **ბურის ფქვილს**, დავშუშავთ და ვაჭმევთ **შობიარეს**“ (გორგაძეები).

უცეცხლო, წმინდა თაფლი **აშუშებს ჭრილობას:** „**ფიჭიანი, ფალაყა თაფლით** ვარჩენთ **ფუფულს, მუწუკს**“ (ბელღეთი).

3. თოფურია შენიშნავს, რომ აჭარული **კილდე, წიგინი, ტკიბილი**, ხევსურულში **ჩირდილი, ჩინდა** (ჩანდა) **ფირჩხილი** (=მეგრ.-ჭან. ბირცხა, ბუცხა), **კილდე**, ინგილოტურში **შიტო** და მისთ. — ხმოვანი ფონეტიკური წარმოშობისა ჩანს (თოფურია, 1946, გვ. 76).

ნ. გურგენიძე ხმოვნის განვითარებას აჭარულში მიაწერს თურქული მეტყველების გავლენას (გურგენიძე, 1973, გვ. 153). ნ. სურმავა ამ მოვლენას ხსნის ქართულ ნიადაგზე: ხმოვნები **ი, ა, ო**, ჩაერთვის ორ ბგერას შორის აქცესიურ კომპლექსებში: **კბ, კლ, თბ, ჩნ, ხბ, ქბ, გნ, კნ, ქგ, ჩდ, ჭლ, ხშ** (**კიბილი, ტკიბილი, კილდე, აკალდამა, ხობო, ცხომორისი, წიგინი, ჩიდილი ხიშირი, ქიმიხწული**) (სურმავა, 1976, გვ. 8).

ამავე რიგისია ზმნი **ახიშირდება** მიღებულია **ხშირისაგან** (ხიშირი←ხშირი).

სანთლის ჭაჭა (ნარჩენი) გამოიყენება სამკურნალოდ: „**ჭაჭას** შეაცხელებ და **თირკმლის ჭვალზე** დემფარებ“ (ჩაო).

სანთლის არაყი: „დაგამზადებთ **თაფლიან წყალს** კასრში. ჩავაყოფეთ **ფუჭს**, რო დადუღდება, გავამზადებთ **არყის გამო-ხახდელს** და გამოვხდით **არაყს**“ (აგარა).

ლიტერატურა

ბერიძე, 1986 — ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რა-ჭულ თქმათა, თბილისი, 1986.

გაჩეჩილაძე, 1976 — პ. გაჩეჩილაძე, იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბილისი, 1976.

გურგენიძე, 1973 — ნ. გურგენიძე, აღმოსავლური წარმოშო-ბის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში, თბილისი, 1973.

თოფურია, 1946 — ვ. თოფურია, რედუქციისათვის ქართვე-ლურ ენებში, იკე, I, თბილისი, 1946.

ნიჟარაძე, 1961 — შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ზემოაჭარუ-ლი დიალექტი, ბათუმი, 1961.

ნიჟარაძე, 1971 — შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის აჭარული დი-ალექტი (ლექსიკა), ბათუმი, 1971.

ჟღენტი, 1936 — ს. ჟღენტი, გურული კილო, თბილისი, 1936.

საბა, 1966 — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართუ-ლი, თბილისი, 1966.

სურმაგა, 1976 — ნ. სურმაგა, აჭარული დიალექტის დარგობ-რივი ლექსიკიდან, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, I, თბილისი, 1976.

ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990 — პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 1990.

ღლონტი, 1984 — ალ. ღლონტი ქართულ კილო-თქმათა სი-ტყვის კონა, თბილისი, 1984.

შინაპრეწველობა, 1987 — მასალები საქართველოს შინაპ-რეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის, აკად. იგ. **ჩაგახიშვილის** საერთო რედაქციით, 5 ტომად, ტ. IV, ნაწილი II, თბილისი, 1987.

ჩიქობავა, 1938 — არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938.



ჰინჭარაული, 1974 — ა. ჰინჭარაული, სემანტიკური გაცნობიერება
სვლეტი ზოგ ლექსიკურ ჯგუფებში, იკვ. XIX, თბილისი, 1974.

MARIAM KOBERIDZE

Apiculture Vocabulary in Upper Acharian

Summary

The paper analyses the terms evidenced in Upper Acharian; e.g. *ayomdeba*, *axiširdeba*, *gamoixinçveba*, *gamodindglavs*, *şec̣kunçleba*, *çitina*, *xepuṭkaraj*, *xilva*, etc. Some of these forms are interesting, e.g. the verb *axiširdeba* has been derived from the substantive *xširi* [frequent]. Between the consonants the vowel *i* has been developed as a boundary (*xiširi* ← *xširi*); *xepuṭkaraj* (a wild bee) belongs to the group of compounds with an attribute determiner where a noun is a determinatum component accompanied a shade of diminutiveness (e.g. *gzabaçaraj*, *çverkonilaj*, *ṭurabeyelaj*, etc.).

თეონა ნაცვლიშვილი

ცხოველთა ზოგადი და სპეციალური განმარტებითი
ლექსიკური მრთველების შესახებ უდიურ ენაში

„საქონელი“, „პირუტყვი“ — ცხოველის აღნიშვნელი ზოგადი სახელია.

უდიურ ენაში რამდენიმე სიტყვა გვაქვს წარმოდგენილი აღნიშნული მნიშვნელობით. მაგ., ბელე (ვართ.) „საქონელი“, „პირუტყვი“ ბელენი (ნიჯ.) „საქონელი“, ბელე „საქონელი“ (გუგასიანი, 1974, გვ. 44) ჰეგან — „ცხოველი“ (ეს ფორმა დღევანდელ უდიურ ენაში აღნიშნავს მსხვილფეხა საქონელსაც და ზოგადად ყველანაირ ცხოველს (შდრ. ღარ ჰეგან „მამალი ცხოველი“ და ფორმა ბიბთურა — „ოთხფეხი“).

მაგ., ზას გეელ ექქან ჰაგანარ — „ძალიან მიყვარს პირუტყვები“;

ბერლოკა ბელენა ბაყუნდა — „საქონელი ბოსელში შერეეს“

ბელექსილენი, როგორც აღვნიშნეთ „საქონელი“, „პირუტყვი“ მნიშვნელობის მქონე, გვაროვნულ ცნებათა გამომხატველი სახელია და იგი ოდინდელი უდიური ფუძის მატარებელია. ამჟამად წარმოდგენილი ფორმა მხოლოდ მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის მნიშვნელობას გამოხატავს (ფური, დეკელი, ხარი და ა. შ.) (პაჭიკაშვილი, 1984, გვ. 154). დაღესტნურ ენებში ანალოგიური სემანტიკის სხვა ფუძეები არის წარმოდგენილი (შდრ. რუთ. ჟიხ; დარგ. ბილი „მსხვილფეხა საქონელი“ (გიგინეიშვილი, 1977, გვ. 86).

ჰეგან — „ცხოველი“, „საქონელი“, „პირუტყვი“ ფორმა დაღესტნურ ენებშიც ლექსიკური ფონდის მკვიდრ სიტყვადაა წარმოდგენილი, მიუხედავად მისი ნასესხობისა. მაგ. ხუნძ, ჰაიგან (ჩიქობავა, ცერცვაძე, 1962, გვ. 40);

ლაკ.-არჩ. ჰეგან; ბეჟ. ხაიგან; ხინ.-ლეზგ.-თაბ.-კრიშ. ჰეიგან. ყველგან არაბულიდან შეთვისებული ფორმებით არის წარმოდგენილი (ხაიდაკოვი, 1973, გვ. 122). ჰანურშიც კი პირუტყვის მნიშვნელობით არსებული — ორინჯი — ფუძის პარალელურად



გვხვდება თურქული ენიდან შეთვისებული — ჰაივან — ფორმა (ქერქაძე, 1974, გვ. 9).

საკუთრივ ჰაივან „შინაური ცხოველები“ არაბული სიტყვაა შემდგომ სპარსულსა და თურქულ ენებში გაგრძელებული (შდრ. აზ. ჰეივან — „ცხოველი“ (ჯანგიძე, 1987, გვ. 562). არაბული ენიდან ამოსულმა ფორმამ კავკასიურ ენებშიც დაიმკვიდრა ადგილი (აბაევი, 1989, გვ. 134).

უდიურ ენაში ჰეივან ფორმა შესაძლებელია აზერბაიჯანულის გავლენით იყოს შესული, რადგან ბელეჩბელენი „საქონელი, „ცხოველი“ საკუთრივ უდიური ფორმაც აქვს ორივე დიალექტში.

ბიბთურა — „ოთხფეხა“ (გუკასიანი, 1974, გვ. 82; პაჭიკაშვილი, 1984, გვ. 155)

„ოთხფეხი“ — ზოგადი სახელი ცხოველისა, პირუტყვისა საერთოდ; „ოთხფეხი“ — პირუტყვი, ოთხით მავალი (საბა, 1928, გვ. 217).

ურთიერთდაპირისპირება „ოთხფეხი“ და „ორფეხი“ მოდის საერთო ინდოევროპული ეპოქიდან და სხვადასხვა ენებსა და დიალექტებში პოულობს ადგილს (გამყრელიძე, ივანოვი, 1984, გვ. 474). საკუთრივ „ოთხფეხი“ მიჩნეულია ბერძნულ-სომხურ-ქართულ კომპოზიტად (ყაუხჩიშვილი, 1952: გვ. 79) (ანალოგიით: სვანური უდებმალ — „ოთხფეხი“) (ქერქაძე, 1974, გვ. 7).

უდიურში წარმოდგენილი **ბიბთურ**, იმავე აგებულებისაა, რაც ქართული ოთხფეხი. საფიქრებელია, რომ ვიდრე **ჰეივან** სიტყვა გამოვლინდებოდა უცხო სისტემის ენებიდან, უდიურში ბელეს, ამ ენაში ოდენ მსხვილფეხა საქონელი კი არ უნდა აღენიშნა, არამედ შინაური პირუტყვი (პაჭიკაშვილი, 1984, გვ. 155). უდიურმა ენამ შესაძლებელი ფორმა **ბიბთურ**, სომხური ანალოგიით აწარმოა და არა ქართულის, რადგანაც მას უფრო ხანგრძლივი ურთიერთობა აქვს ამ ენასთან.

როგორც ჩვენთვის ცნობილია, დალესტნური ენებისათვის დამახასიათებელი სქესის გარჩევა უდიური ენისათვის უცხოა (ჩიქობავა, 1965, გვ. 220). მაგრამ ენას სემანტიკურად გააჩნია დედალი და მამალი ფრინველისა თუ ცხოველის სქესის განმასხვავებელი ფორმები.

მაგ. ხუნი — „დედალი“ იხმარება ცხოველების მდედრობითი სქესის აღნიშვნის დროს.

მაგ. ხუნი ელელ — დედალი ცხვარი; ხუნი კობი — დედალი კაცი.

დალესტნის მონათესავე ენებსა და სხვა კაცკასიური ენების მსგავსად გალითების წარმოდგენით საინტერესო ფუძისეულ ერთიანობას ვგვხვდებით.

მაგ.: აღულ. ხირ; წახ. ხუნე-ში; ლაკ. შმარ-სმა; ხინალულ. ხონი „ცოლი“; კრიწ. ხენე (ტრუბეცკოი, 1987, გვ. 239; გიგინეიშვილი, 1977, გვ. 128); თაბ. ხუნიდრ „ძროხები“ (ქირკოვი, 1948, გვ. 13); ხინი (დირი, 1905, გვ. 25); დარგ. ხ-უნელ „ცოლი“, „ქალი“, რუთ. ხდელდე „ქალი“.

წარმოდგენილი დალესტნური ფუძეების პარალელურად ქართველურ ენებში საერთოფუძისეულ -ხ მორფემას შეიცავენ იმერულის, გურულის, მეგრულის ქალის გვარის მაწარმოებელი აფიქსები -ფხე; -ხე (შდრ. მხევალი „მონა ქალი“ ძვ. ქართული) (ჩიქობავა, 1942, გვ. 313). ასევეა სვანური ჰე-ხუ; დე-ხუ, ხეი-ხუ „ცოლი“. ქ. ლომთათიძე აფხაზურში ქალის გვარის მაწარმოებელ -ჰ ელემენტს ქართულში არსებულ ფხე's უკავშირებს (ლომთათიძე, 1980, გვ. 57).

უდიურ ენაში „და“ ლექსემა გვხვდება ფორმის ხუნ-ჩი (შდრ. ვი-ჩი „ძმა“) (ჭეირანიშვილი, 1971, გვ. 28) — „ასული“ — ხინარ (შდრ. აჭარულის ხუნ „ფური“ (ჯავახიშვილი, 1937, 250).

წარმოდგენილი მასალიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ -ხ ფუძისეული მორფემა იბერიულ-კაცკასიურ ენებში „დედალი“, „და“, „ცოლი“, „ქალი“ მნიშვნელობების მქონე ფორმების ძირისეულ მორფემას წარმოადგენს.

უდიურ ენაში „მამალი ცხოველი“ მნიშვნელობით წარმოდგენილი გვაქვს ღარ ჰეფან. უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში -ღარ ელემენტი აღარ მონაწილეობს ისეთ სიტყვებში, რომლებიც სქესის გარჩევას საჭიროებენ. ცხოველთა სახელები, რომლებიც უდიურ ენაში გვხვდებიან სქესის გასარჩევად ნასესხებ სიტყვებს იყენებენ. მაგ. არქაგ ელელ — „მამალი ცხვარი“; არქაგ ემქ — „მამალი ცხენი“; ქოფაგ ჯანავარ — „ხვალი მგელი“ და ა. შ. მაგრამ ზოგ შემთხვევაში -ღარ მამრობითობის აღმნიშვნელი ელემენტი გამოიყენება მაგ., ღარ გემიშ „მამალი კამეჩი“; ღარ ელელ „მამალი ცხვარი“. წარმოდგენილი ფორმის პარალელურად უდიურ ენაში გვაქვს არკეგ||არკამ||ერკერ — „მამალი ცხოველი“ (გუკასიანი, 1974, გვ. 62).

მონათესავე დალესტნურ ენებში აღნიშნული შინაარსის ფორმების წარმომავლობის დადგენა ჭირს და დიდი ნაწილი ნასესხებ ფორმებს წარმოადგენს, ხოლო რაც შეეხება უდიურ -ღარ ფუძეს

იგი საკუთრივ ამ ენის კუთვნილებაა და თავისთავად ნიშნავს „შვილს“ (ფანჩიძე, 1974, გვ. 36). უდიურმა ენამ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში „მამრი“ მნიშვნელობის აღსანიშნავად „შვილი“ ლექსემა გამოიყენა. ზოგადად კი უდიურში „მამრი“ მნიშვნელობის აღსანიშნავ ელემენტად -ვი- არის მიჩნეული (შდრ. ვი-ჩი „ძმა“) (ჭეიკიანიშვილი, 1971, გვ. 14; ჯავახიშვილი 1937, გვ. 236).

ლიტერატურა

- აბაგეი, 1989** — В. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, IV, М., 1989.
- გამყრელიძე, ივანოვი, 1984** — Т. Гамкрелидзе, В. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, Т. II, Тб., 1977.
- გიგინეიშვილი, 1977** — Б. Гигинейшвили, Сравнительная фонетика дагестанских языков, Тб., 1977.
- გუკასიანი, 1974** — В. Гукасян, Удинско-азербайджанско-русский словарь, Баку, 1974.
- დირი, 1905** — А. Диррь, Грамматический очерк табасаранского языка, Тб., 1905.
- ლომთათიძე, 1980** — ქ. ლომთათიძე, ქართულ მ'სა და აფხა-ზურ ბ'ს ბგერათფარდობისათვის, იკე წელიწადუთი, VII, თბ., 1980.
- პაჭიკაშვილი, 1984** — ა. პაჭიკაშვილი, ზოგი მსხვილფეხა პირუტყვის აღმნიშვნელი ლექსიკა უდიურ ენაში, თსუ შრომები, ტ. 245, თბ., 1984.
- ჟირკოვი, 1948** — Л. Жирков, Табасаранский язык, М., 1948.
- საბა, 1928** — სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბ., 1928.
- ტრუბეცკოი, 1987** — Н. Трубецкой, Избранные труды по филологии, М., 1987.
- ფანჩიძე, 1974** — ვლ. ფანჩიძე, უდიური ენის გრამატიკა, თბ., 1974.
- ქერქაძე, 1974** — ი. ქერქაძე, ცხოველების აღმნიშვნელი ლექსიკა ძველ ქართულში, თბ., 1974.
- ხაიდაკოვი, 1973** — С. Хайдаков, Сравнительно-сопоставительный словарь дагестанских языков, М., 1973.
- ყაუხჩიშვილი, 1952** — თ. ყაუხჩიშვილი, კომპოზიტები ძვ. ქართულში, თსუ შრ. ტ. 47, თბ., 1952.

ჩიქობავა, ცერცვაძე, 1962 — არნ. ჩიქობავა, ლ. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, თბ., 1962.

ჩიქობავა, 1942 — არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942.

ჩიქობავა, 1965 — არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965.

ჯავახიშვილი, 1937 — ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937.

ჯანგიძე, 1987 — გ. ჯანგიძე, ქართულ-აზერბაიჯანული ლექსიკონი, თბ., 1954.

ჯეირანიშვილი, 1971 — ევგ. ჯეირანიშვილი, უდიური ენა, თბ., 1971.

TEONA NATSVLISHVILI

On Lexical Units Referring to Animals Generally and Their Gender in Uidian

Summary

In Uidian several words are used to denote "cattle", e.g. *bele/heleni* – "cattle" which is a purely Uidian form, and *hejvan* – animal, cattle which is considered a unit of other Dagestani languages in spite of being borrowed.

As it is known, gender distinction, characteristic of Dagestani languages, is alien to Uidian, but the latter has different semantic forms for male or female animals and birds, e.g. *xuni* – female (comp. *xuni eyel* – female sheep), *yar* – male (comp. *yar hejvan* – male animal).

მანია ჟიკლაური

„ვეფხისტყაოსნის“ რუსულად თარგმნის პირველი ცდები
(ლინგვისტური ანალიზი)

შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ დღეისათვის მსოფლიოს ორმოცზე მეტ ენაზეა ნათარგმნი. პოემის პირველი თარგმანი, უფრო სწორად მისი ორი სტროფის თარგმანი, რუსულ ენაზე შესრულებულ იქნა 1802 წელს რუსი მეცნიერის ევგენი ალექსის ძე ბოლხოვიტინოვის მიერ. I სტროფის თარგმანი მან გამოაქვეყნა თავის წიგნში „საქართველოს ისტორიული სურათი პოლიტიკური, საეკლესიო და სწავლა-განათლების მდგომარეობის თვალსაზრისით“, ხოლო მეორე (827-ე) სტროფი გამოუქვეყნებელი დარჩა.

წინამდებარე სტატიაში შევიჩერდებით ამ რვა ტაეპის თარგმანზე და ტრანსკრიპციის თავისებურებაზე.

სანამ ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ თარგმნილი „ვეფხისტყაოსნის“ ორი სტროფის ტრანსკრიპციის განხილვაზე გადავიდოდეთ, რამდენიმე სიტყვით შევხებით პოემის სათაურის მისეულ ვარიანტს.

პირველ ყოვლისა, აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი და მისი ქართველი კონსულტანტები კარგად იცნობდნენ „ვეფხისტყაოსნის“ ერთადერთ ბეჭდურ გამოცემას, რომელიც იმ დროისათვის არსებობდა. ეს იყო ვახტანგ VI-ის მიერ 1712 წელს თბილისში დაბეჭდილი „ვეფხისტყაოსანი“ და ორივე სტროფის თარგმნისას და ლექსთწყობის განხილვისას ისინი სარგებლობდნენ სწორედ ამ გამოცემით.

რუსთაველის პოემას ე. ბოლხოვიტინოვი პირველად ასე მოიხსენიებს Вепхисткаосани, т. е. Барсова кожа; ხოლო შემდგომ, როდესაც ნაწარმოების სათაურის მოხსენიება სჭირდება, სარგებლობს მხოლოდ ტრანსკრიპციით; უდავოა, მას შესანიშნავად ესმოდა, რომ „Барсова кожа“ შინაარსობრივადაც და სილამაზითაც ბევრად ჩამორჩებოდა ორიგინალის ღრმად გააზრებულ სათაურს. სწორედ ამიტომ, ცოტა ქვემოთ იგი განმარტავს: „Барсовою кожею названа она потому, что Герой в ней прославляемый. Индийский

царевичъ Тариель, странствовавши по свѣту, одѣвался въ барсову
кожу" (ე. ბოლხოვიტინოვი, 1802 წ., გვ. 86).

თუმცა, არც ისაა გამორიცხული, რომ ასეთი განმარტება რუსი მკითხველისათვის უფრო საჭირო იყო, ვიდრე თარგმანის ორიგინალთან აღექვატურობისათვის. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ავტორი მიუთითებს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ საგმირო-სამიჯნურო პოემაა, რომელიც თამარ მეფის დროს და თამარის შთაგონებითვე არის შექმნილი; ამიტომ სათაურის აზრი და მნიშვნელობა მკითხველისათვის გაუგებარი რომ არ დარჩენილიყო, მან ასეთი ახსნა გააკეთა, რამეთუ პოემის რუსულ ენაზე თარგმნა ჯერ მომავლის საქმედ რჩებოდა.

საერთოდ, თარგმანში დედნისეული ფორმით გადმოცემული სიტყვა, რომელიც ორიგინალის ენაზე ნაციონალურ-სპეციფიკური, რეალიების გამოხატველია და სათარგმნ ენაზე პირველად იხმარება, შესაბამის განმარტებით კომენტარს მოითხოვს. თარგმანის თეორიაში დამკვიდრებული ეს დებულება ე. ბოლხოვიტინოვის დროის მთარგმნელებისათვის მხოლოდ პრაქტიკულ აუცილებლობას წარმოადგენდა და შემდგომ, ასეთი პრაქტიკის საფუძველზე, უკვე კანონზომიერებად ჩამოყალიბდა.

ე. ბოლხოვიტინოვისეული „Барсова кожа“ შემდგომში პოემის ბევრმა მთარგმნელმა უცვლელად გაიმეორა (სტალინსკი, შარტი, ჩუბინაშვილი, ბარტდინსკი).

მეტად საინტერესოა ის გარემოება, რომ ორი საუკუნის შემდეგ პ. ნ. ბერკოვმა შემოგვთავაზა პოემის სათაურის ასეთი თარგმანი — „Шкура тигрицы“ (ან „Шкура барса“), ეს, მისი აზრით, უფრო ფილოსოფიური და პოეტურია“ და თანაც ბევრად უსწრებს წინ ბალზაკის ცნობილ „Шагреневая кожа“ („Шагреневая кожа“).

ასე რომ, მეოცე საუკუნის თვალსაწიერიდან ქართული ენის არმცოდნე მოღვაწის მიერ შემოთავაზებული „ვეფხისტყაოსნის“ სათაურის პირველი რუსული ვარიანტი მეტად დასაფასებელი და მნიშვნელოვანია. აქვე უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოებაც, რომ ე. ბოლხოვიტინოვმა სავსებით სწორად თარგმნა „ვეფხი“ „Барс“-ად, ვინაიდან ძველ ქართულში „ვეფხი“ იხმარებოდა სწორედ барс (леопард, пантера) ამ მნიშვნელობით და მხოლოდ ახალ ქართულ ენაში ნიშნავს „тигр“-ს.

დღეისათვის მისაღებად ითვლება რუსთაველის პოემის სათაურის ის ვარიანტები, რომლებიც კომპოზიციის მეორე ნაწილის „ტყაოსანის“ შინაარსს გადმოსცემენ. აქ კი ორიგინალთან ყველაზე მიახლოებულად უნდა ჩაითვალოს ნიკო მარისეული „Витязь в

ბარსკოვოი შკურე", და კ. ბალმონტისეული "носящий барсовую шкуру". აქვე შევნიშნავთ, რომ ნიკო მარი კიდევ რამდენიმე ვარიანტს სთავაზობდა მკითხველს — "Юноша в барсовой шкуре", "Человек в Барсовой шкуре".

რაც შეეხება ე. ბოლხოვიტოვის მიერ მოცემულ „ვეფხისტყაოსნის“ ტრანსკრიპციას — Вепхисткаосანი, იგი შესანიშნავად არის შესრულებული, რაშიც მისი ქართველი კონსულტანტების წვლილიც უნდა იყოს.

ქართველ პოეზიაზე, სახელდობრ ქართულ ლექსთწყობაზე საუბრისას ე. ბოლხოვიტინოვს მაგალითისათვის მოჰყავს „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი სტროფი და იძლევა მის ტრანსკრიპციასა და თარგმანს. მაგრამ როგორც აღმოჩნდა, მას ერთი (827-ე) სტროფი კიდევ უთარგმნია.

1965 წელს "Заря Востока"-ს 148-ე ნომერში ს. ლეკიშვილმა გამოაქვეყნა თავისი გამოკვლევა სათაურით: „Первооткрыватели Руставели“, სადაც წერს: "...наиболее интересным документом архива является неопубликованный Болховитиновым перевод еще одной строфы из поэмы Руставели" და აქვე ურთავს აღმოჩენილი ცნობის ფოტოპირს. ეს არის „ვეფხისტყაოსნის“ 827-ე სტროფის ე. ბოლხოვიტინოვისეული თარგმანი მისივე კომენტარითა და ტრანსკრიპციით. ეს მკვლევარის უდავოდ დიდი დამსახურებაა და შესაბამისად დაფასებისა და აღიარების ღირსია. რამდენად მართებული და დასაშვებია იმის მტკიცება, რომ ეს თარგმანი მართლაც ბოლხოვიტინოვის მიერაა შესრულებული, ჩვენი კვლევის საგანს არ წარმოადგენს. ამ საკითხში მთლიანად ვენდობით ს. ლეკიშვილს და აქედან გამომდინარე, შესაძლებლად მიგვაჩნია რუსი სწავლულის მიერ შესრულებული სხვა სტროფების თარგმანების არსებობაც. ამჟამად კი გავანალიზებთ იმ ორ სტროფს, რომლებიც ხელთ გვაქვს.

„ვეფხისტყაოსნის“ პირველი სტროფის ე. ბოლხოვიტინისეული ტრანსკრიპცია ამოღებული გვაქვს მისი წიგნიდან „საქართველოს ისტორიული სურათი პოლიტიკური, საეკლესიო და სწავლა-განათლების თვალსაზრისით“, ხოლო მეორე სტროფი — ს. ლეკიშვილის მიერ "Заря востока"-ში გამოქვეყნებულ სტატიაზე დართული ფოტოპირიდან.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ რუსული თარგმანების ნაწილობრივი შედარებითი განხილვის ცდა წარმოდგენილი აქვს ს. ბ. სერებრიაკოვს ნაშრომებში: Передача некоторых художественных образов поэмы Ш. Руставели в русских переводах"

და "Некоторые метафоры Руставели в русских стихотворных переводах".

„ვეფხისტყაოსნის“ ყველა ძირითადი რუსული თარგმანის მოკლე შედარებითი ანალიზი აქვს მოცემული რ. ჩილაჩავას წიგნში: „Пантелеймон Петренко-переводчик. "Витязя в тигровой шкуре" ჩვენთვის საინტერესო საკითხს ეხება, აგრეთვე, მისი შეჯამებული ხასიათის სტატია — „Эта чудесная закавказская Илиада...“

ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ შესრულებული „ვეფხისტყაოსნის“ ორი სტროფის თარგმანის ანალიზს მათი ტრანსკრიპციის განხილვით დავიწყებთ.

ტრანსკრიპცია ლათინური სიტყვაა — transcriptio — და გადაწერას ნიშნავს. იგი გადმოსცემს ენობრივი გამოთქმის მთელ სინატიფეს სხვა ენის ენობრივი შესაძლებლობებით ყოველგვარი ორთოგრაფიული და გრაფიკული ნორმების მიუხედავად.

ტრანსკრიპცია არასდროს ზუსტი არ არის, რადგან ენათა ბგერობრივი შემადგენლობა ყოველთვის განსხვავებულია. ფონეტიკური ტრანსკრიპციით ძირითადად უცხო ენის საკუთარი და გეოგრაფიული სახელების, აგრეთვე, სამეცნიერო ტერმინოლოგიის გადმოცემისას სარგებლობენ, რადგან ხშირ შემთხვევაში მათი თარგმნა შეუძლებელია.

მაგრამ ტრანსკრიპციას მაშინაც მიმართავენ, როდესაც მეორე ენის მკითხველამდე დედნისეული ქლერადობის მიღწევა სურთ. ეს კი არცთუ ისე უმნიშვნელო და უსარგებლო საქმეა. ფონეტიკური სურათის მეშვეობით ადვილად ვხვდებით, რა ენაზე მიმდინარეობს საუბარი, თუნდაც ერთი სიტყვის მნიშვნელობაც არ გვესმოდეს და რა ქლერადობისაა ეს ენა.

ე. ბოლხოვიტინოვმა „ვეფხისტყაოსნის“ რვა ტაეპის თარგმანის გარდა, მათი ტრანსკრიპციაც წარუდგინა საზოგადოებას. ეს გააკეთა სწორედ იმიტომ, რომ რუსი მკითხველისათვის ქართული სიტყვის თუნდაც მიახლოებითი აღწერილობა და მუსიკალურობა მიეწვდინა, რამეთუ რუსთაველის პოემის შინაარსისა და ვერსიფიკაციის გასაგებად საზოგადოებისათვის ეს ფაქტი ინტერესმოკლებული არ უნდა ყოფილიყო, რადგან სწორედ მაშინ ეყრებოდა საფუძველი რუსეთ-საქართველოს მჭიდრო კულტურულ ურთიერთკავშირს.

ე. ბოლხოვიტინოვი იწყებს პოემის სულ პირველი სტროფიდან: „რომელმან შექმნა სამყარო ძალითა მით ძლიერითა, ზეგარდმო არსნი სულითა ყვნა ზეცით მონაბერითა, ჩვენ, კაცთა, მოგვცა ქვეყანა, გვაქვს უთვალავი ფერიითა, მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე სახითა მის მიერითა“.

ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ შესრულებული ტრანსკრიპციისათვის:
თბილისი:

„Ромелманъ шекмна самкаро залита мить злиерита,
Зе гардмо арсни сулита квна зещить монаберита,
Чвен кацта могвца квекана гваквсъ утвалави перита
Мисганъ арсъ ковли хелмцифе сахита мись миерита“.

აქვე მოვიყვანთ მეორე სტროფს და მის ტრანსკრიპციას, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, გამოუქვეყნებელი დარჩა:

„ვის ხატად ღვთისად გიტყვიან ფილასოფოსთა ენანი,
შენ მიშველე რა ტყვე ქმნილსა, ჯაჰვნი მადიან, რკინანი!
ბროლ-ბაღაშისა მძებნელმან სათნი დავკარგენ, მინანი;
მაშინ ვერ გავსძელ სიახლე აწ სიშორესა ვინანი“.

„Вись хатадъ гвтисад гитквиан филасофоста энани,
Шень мишвеле ра тгве-хмнилса, чачвни мабианъ ркинани.
Бролъ балахшиса мзбнелманъ сатни давкаргень минани
Машынъ вер гавзелъ сияхле, ац сишореса вынани“.

თავიდანვე შევნიშნავთ, რომ ფოტოფირიდან ამოღებული მეორე (827-ე) სტროფის მართლწერა იმ დროის რუსული გრამატიკული ნორმების თანახმად ერთგვარ გაუგებრობას იწვევს. სხვაობა არის აგრეთვე ამ (ფოტოფირის) ტექსტსა და გ. შარაძის ზემოხსენებულ წიგნში მოცემული იმავე სტროფის მართლწერაშიც, მაგალითად: გაზეთშია — „тгве-хмнилса“, „машынъ“, „вынани“; გ. შარაძესთან კი გვაქვს „ткве кмнилса“, „машинъ“, „винани“.

როგორც ვიცით, ქართულ [ქ] და [ყ] ბგერებს რუსულში ზუსტი ეკვივალენტი არ გააჩნია, შესაბამისად, მათი გადმოცემა უნდა მოხდეს თარგმანისათვის მიღებული ზოგადი წესით — მეორე ენის ფონეტიკურად ახლო ბგერით. ასეთად ორივე ბგერისათვის ე. ბოლხოვიტინოვი თვლის რუსულ [к]-ს და ყველა შემთხვევაში მას იყენებს: შექმნა — шекмна, სამყარო — самкаро, ყვნა — квна, ქვეყანა — квекана, ყოვლი — ковли, გიტყვიან — гитквиан.

გამონაკლისია „ტყვე ქმნილისა“. პირველ (ფოტოფირი) შემთხვევაში გვაქვს „тгве-хмнилса“, ხოლო მეორეში (გ. შარაძის წიგნიდან) „Ткве кмнилса“. პირველი ვარიანტი დეფისითაც არის დაწერილი. ქართული [ყ] გადმოცემულია რუსული [х] ბგერით. ყველა სხვა სიტყვაში [ქ] და [ყ] ბგერების [к]-თი შეცვლის კანონზომიერება დატულია. ამიტომ ეს გამონაკლისი შეიძლება დასაწევ ვარიანტად მივიჩნიოთ, რომელიც ძიების პროცესში დარჩა ავტორს. ამას ამტკიცებს ის ფაქტიც, რომ ონომასტიკური ლექსიკის რუსულ-

ლოდ გადმოცემის დროსაც ასეთივე შესაბამისობას მიმართავს მაყაშვილი — Макаевъ, ქართლოსი — Картлосъ, ჩოლოყაშვილი — Чолоковъ, ქართლი — Картлиня, და ასე შემდეგ.

აქვე დავსძენთ, რომ რუსული [x] ქართულ ყ-სთან სხვაგანაც დასტურდება: წყალტუბო — Цхалтუბი, ცხენისწყალი (კ. ბელინსკი, 1957) — Цхенис-цхали — ასეა ჩაწერილი ეს ტოპონიმები ზოგ რუსულ ცნობარში.

ქართულ ბგერას [d] ე. ბოლხოგიტინოვი ყველგან გადმოგვცემს რუსული [з]-ს საშუალებით — ძალითა — залита, ძლიერითა — злиерита, მძებნელმან — мзებнелманъ, გავსძელ — гавзелъ. აღსანიშნავია, რომ [d]-ს ეკვივალენტად რუსულ ენაში დღეისათვის მიღებულია [дз], მაგრამ ამ მიგნების კანონზომიერებად ქცევას ათეული წლები დასჭირდა.

ცნობილია, რომ პატიომნიკის შტაბში მომუშავე მთარგმნელი გვარად აბაზაძე თავის გვარს წერდა Абазазе, ხან Абазае. ამიტომ უნდა გვლიკროთ, რომ ე. ბოლხოგიტინოვმა და მისმა კონსულტანტებმა იმ დროისათვის ყველაზე ოპტიმალური ვარიანტი გამოიჩინეს.

თუ აქაც გავიხსენებთ ე. ბოლხოგიტინოვის მიერ ონომასტიკური ლექსიკის გადმოცემას რუსულ ენაზე, გარკვეულ წინააღმდეგობას წააწყდებით. ავტორი წერს: Бизина (ბიძინა), Чахрухадзе (ჩახრუხადე), Чавчавадзе (ჭავჭავაძე). ყოველივე ეს კიდეც ერთხელ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ იმ დროისათვის ტრანსკრიპირების ჩამოყალიბებული წესები არ არსებობდა და ავტორი ნაწარმოებზე მუშაობის პარალელურად ფონეტიკურ ძიებებსაც აწარმოებდა.

ყურადღებას იქცევს სიტყვა „გავსძელ“ — „гавзелъ“. [d] აქაც ჩვეულებრივ გადმოცემულია [з]-ს საშუალებით. მაგრამ რუსულ ტრანსკრიპციაში დაიკარგა დედნისეული [ს] — [გავსძელ]. ეს შეიძლება მექანიკურ შეცდომად მიგვეჩნია, მაგრამ ვფიქრობთ, ავტორმა შეგნებულად ჩააგდო ბგერა [ს], რაც რუსული ენის ფონეტიკური თავისებურებებით უნდა ავხსნათ. ქართველისათვის [ს] და [d] ერთად აღვილი გამოსათქმელია; რუსულში [d] შეიცვალა [з]-თი და გვერდიგვერდ აღმოჩნდა ორი წინაენისმიერი, ნაპრალოვანი ბგერა [სზ]: პირველი — ყრუ, მეორე — მჟღერი. როგორც ვიცით, მჟღერი და ყრუ ბგერები რუსულ ენაში ექვს წყვილს ქმნიან. ერთ წყვილს სწორედ [з] და [с] შეადგენს. მათი ერთად გამოთქმა [дз] საკმაოდ ძნელია. შესაბამისად, [с] დაიკარგა და დაგვრჩა მხოლოდ [з].

ქართული ბგერა [ლ]-ს (ღვთისად) ე. ბოლხოგიტინოვი გადმოცემს რუსული [r] თანხმოვნით. ასეთი შენაცვლება ყველაზე ოპ-

ტიმალურად ითვლება და უკვე განსაზღვრულ კანონზომიერებას წარმოადგენს.

მაგრამ აქვე შევნიშნავთ, რომ სიტყვას „სიღნაღი“ ავტორი წერს როგორც Сигнахи „Сигнахский“ (-44). გაუგებარია, რატომ ხმარობს ე. ბოლხოვიტინოვი ქართული [ღ]-ს შესაცვლელად ერთ სიტყვაში სხვადასხვა ბგერებს. ზემოთ მოყვანილი მაგალითების მიხედვით (ღვთისად — гвѣсѣад, სიღნაღი — Сигнахи), შესაძლოა ეს უზუსტობა ზეპირ გადაცემას მივაწეროთ.

ფრაზას „ზეგარდმო არსნი სულითა“ ე. ბოლხოვიტინოვი წერს „зе гардмо арсни сулита“ ნაცვლად „зегардмо арсни сулита“. ეს ალბათ მექანიკური შეცდომა ან უბრალოდ გაუგებრობაა, რადგან ქართული ენის არმცოდნე მთარგმნელი, რომელიც მთლიანად კონსტრუქტანტზეა დამოკიდებული, ამგვარი შეცდომისაგან დაზღვეული არ არის.

ქართულ [თ]-ს ე. ბოლხოვიტინოვი ცვლის რუსული [т]-თი: ძალითა — залита, ძლიერითა — злиерита, მონაბერითა — монаберита, სულითა — сулита, მით — мить ზეცით — зещить...

ეს შესატყვისობა დღესაც ერთადერთია, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა ქართული [თ] ბერძნული წარმომავლობის სიტყვებშია ნახმარი და ბერძნული [θ]-თია გადმოცემული. აქ [თ]-ს ნაცვლად რუსულში იხმარება [Ф]: თეკლე — Фекла, მართა — Марфа, თებე — Фивы, რითმა — рифма.

ეს გასაგებია, რადგან რუსულ გრაფიკას სხვა შესაძლებლობა არა აქვს.

ქართულ ბგერა [ფ]-ს (ფერითა — перита, ხელმწიფე — хелмципе, ფილასოფოსთა — филасопоста) მთარგმნელი გადმოგცემს რუსული [п] და [ф] ბგერებით. ასეთ არაერთგვაროვნებას შემდეგი ახსნა უნდა ჰქონდეს, როგორც ცნობილია, რუსულ ენაში ბგერა [ф] ნასესხებია. ეს არის ფრიკატიული ყრუ თანხმოვანი, რომლის გამოჩენაც სლავურ ენებში [в]-ს ცვლილებებს მოჰყვა. კბილ-ბაგისმიერი [в] ყრუ თანხმოვნის წინ და სიტყვის ბოლოში მჟღერადობას კარგავს და მხოლოდ ხმაურის სახითა გვხვდება. ამგვარი ხმის დაკარგვა კი ნიშნავს მის კბილ-ბაგისმიერ ყრუ [ф]-დ გადაქცევას. [в]-ს და [ф]-ს შორის ერთადერთი განსხვავებაა, რაც მჟღერ და ყრუ ბგერებს შორის სხვაობაში მდგომარეობს. თავიდან ძველ რუსულ ენაში [ф] გაჩნდა როგორც მჟღერი ბგერის ყრუ სახესხვაობა, ხოლო მას შემდეგ, რაც რუსულ ენაში, განსაკუთრებით კანონიკურ ლიტერატურაში, მომრავლდა ამ ბგერის შემცველი ნა-

სესხები სიტყვები, იგი დამოუკიდებელ ფონემად იქცა.

[ფ] ბგერის ხმარება განსაზღვრულ კანონზომიერებას ექვემდებარება. ორივე ენისათვის ნასესხებ სიტყვებში ქართულ [ფ]-ს შეესატყვისება რუსული [ф] ფორმატი — формат, ფიგურა — фигура, ფორდი — форд, ფილიპი — Филипп; ხოლო საკუთრივ ქართული წარმოშობის [ფ] ყველგან [п] ბგერით გადაიცემა. მაგალითად, ფული — пули, ფერი — пери, ფიქრია — Пикрия, ფიფქი — пипки და ასე შემდეგ.

ქართულ [წ]-ს კი ე. ბოლხოვიტინოვი ყველგან [ц]-თი ცვლის; ხელმწიფე — хелмшипе, აწ — ац.

ქართული „ჩაქვნი“ ავტორისეულ ტრანსკრიპციაში ჟღერს როგორც „чачвни“ [ჩ] და [ჭ] გადმოცემულია ერთი და იგივე ბგერით [ч]. ქართული [ჭ] დღესაც რუსულ ენაში [ч] ბგერით იცვლება, მაგრამ [ჩ]-ს გადმოსაცემად უფრო მიახლოებული ეკვივალენტია მოძებნილი [дж] და ამიტომაც მისი ე. ბოლხოვიტინისეული ფორმა დღეისათვის უკვე მოძველებულია. აქაც ისეთივე შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, როგორც [ძ]-[ჰ-ძჰ]-ის შემთხვევაში იყო. ე. ბოლხოვიტინოვის დროს, როდესაც მხოლოდ იწყებოდა ქართულ-რუსული ენობრივი კონტაქტები და ენობრივ-ლიტერატურული ურთიერთობები ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების სტადიაში იმყოფებოდა, მეცნიერი და მისი კონსულტანტები ქართული ენის, ლიტერატურისა და განათლების მიმოხილვის პარალელურად ენების ფონეტიკურ ანალიზსაც აწარმოებდნენ და იმ დროს მას [ჩ]-ს გამომხატველი უკეთესი ეკვივალენტი ვერ მონახეს, რაც ნაშრომის ნაკლად არ უნდა ჩაითვალოს.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ სახელი დარეჯანის შემთხვევაშიც ისეთივე წინააღმდეგობას ვაწყდებით, როგორც ქართული [ძ]-ს და რუსული [ჰ] და ძჰ ბგერებით გადმოცემისას შევხვდით. ე. ბოლხოვიტინოვი ამ სახელს წერს როგორც — Дариджани, Дареджаниანი.

ავტორისეულ ტრანსკრიპციაში კიდევ ასეთი გარემოება იქცევს ყურადღებას — i და и ბგერებს ე. ბოლხოვიტინოვი ორი შემთხვევის (зліерита, міерита) გარდა, ყველგან ჩვეულებრივ [и]-ს ხმარობს (ამ შემთხვევაში ჩვენ ონომასტიკური ლექსიკის გადმოცემას ან საერთოდ ტექსტს მხედველობაში არ ვიღებთ). ეს ალბათ, იმის მაჩვენებელია, რომ იმ პერიოდში რუსულ ორთოგრაფიაში უკვე შეიმჩნეოდა მერყეობა ამ ორი ასოს ხმარებაში. ეს მერყეობა შემდეგში იმდენად გაძლიერდა, რომ ლიტერატორებს დღესაც ვერ დაუდგენიათ ზუსტად, რომელი ვარიანტით უნდა დაიწეროს სი-



ტყვა "мир" ლ. ტოლსტოის რომანის სახელწოდებაში **Война — мир** — мир თუ миръ.

რაც შეეხება [ы]-ს ხმარებას ზემოთაღნიშნულ ორ შემთხვევაში — **машынъ, вынани** — ვფიქრობთ, აქ [шы] და **вы** კომპლექსების რუსულად გამოთქმის ნორმების გავლენის ანარეკლია.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, უნდა ვაღიაროთ, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ ორივე სტროფის ტრანსკრიპცია იმ დროისათვის მაღალ დონეზეა შესრულებული და მაქსიმალურად არის მიახლოებული დედნისეულ ელერადობასთან; ზოლო, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ეს რუსულენოვანი მკითხველისათვის რუსთაველის პოემის ორიგინალური ელერადობის მიწოდების პირველი ცდაა და თანაც შესრულებულია ქართული ენის არამცოდნე რუსი სწავლულის მიერ (მართალია, ქართველი კონსულტანტების დახმარებით), რომელიც გაკეთდა ორასი წლის წინ, ქართულ-რუსული ენობრივი და ლიტერატურულ-კულტურული ურთიერთობების განვითარების გარიჟრაჟზე, მაშინ ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომს უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭება და იგი უფრო მეტი შეფასების ღირსია.

ლიტერატურა:

ე. ბოლხოვიტინოვი, 1802 — Болховитинов Е. А. — "Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии". СПб., 1802, с. 86.

კ. ბელინსკი, 1957 — Белинский К., Николский Н., — Справочник по орфографии для работников литературы. М., "Искусство", 1957 г.

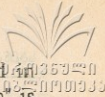
„Заря Востока“, 1965 г., ст. 148.

MAYA TSIKLAURI

First Attempt on Translating "The Knight in the Panther's Skin" into Russian (linguistic analysis)

Summary

Shota Rustaveli's poem "The Knight in the Panther's Skin" has played an important role in the history of the world culture. It unites occidental and oriental literary traditions.



Consequently, the world society is still deeply interested in this creative work of a genius. "The Knight in the Panther's Skin" is translated into more than 40 languages and its translation has a two century history. The first person to attempt to translate the poem was Evgeni Bolkhovitinov – metropolitan of Kiev and Galych. He was the first to translate the fragments of the poem into Russian.

The present paper is an attempt to analyse in detail the translation of eight couplets of the poem by E. Bolkhovitinov and discuss some peculiarities of transcription.

შემცველ გვართა რიცხვს, ნაწარმოებს დიდუ სიტყვისაგან; (ეს
ლექსება დღევანდელ სვანურში ძირითადად მრ. რიცხვის ფორმით
იხმარება — დიდუ-არ „ავზნიანები, უზნეონი...“ (მდრ. ქართული
გვარი — სამაგლიშვილი...)

ტუგ: დიდუ-დიდუ-ელ-ან-ი, რაც შეეხება -ელ სუფიქსს,
რომელიც „ქართულ გვარსახელებში მხოლოდ ტოპონიმისმიერ
(სადაურობა — წარმომავლობის) ტიპის გვარებს ერთვის (რ.
თოდუნიშვილი, 1997, გვ. 107), სვანურში შესაძლოა მხოლოდ
ფუძის დანართი ფორმანტი იყოს ისეთ შემთხვევაში, როგორიცაა
აშკარად არატოპონიმისმიერი გვარები: ზოგ-ელ-ან-ი, ღვაჩ-ელ-იან-ი,
გიგდ-ელ-იან-ი, დიდუ-ელ-ან-ი...

ა) „ღმერთო, აშენე, აკურთხე სახლი, საყოფელი ბუზუს
მულულანისა, ქერობის დიდველანსა“... (სწდ, I, გვ. 294)

ჯამდელიანი — დახასიათების შემცველი, ჯალდ სიტყვისაგან
ნაწარმოები გვარი უნდა იყოს:

ჯალდ-ჯალდ-იან-ი-ჯალდ-ელ-იან-ი-ჯამდ-ელ-იან-ი
სვან. ჯალდ „სარჩენი, კუტი, ინვალიდი, მძორი...“

პარალელისათვის ალბათ საინტერესოა, რომ ესოდენ მდიდარი
ონომასტიკური მასალის შემცველ წერილობით ძეგლებში გვარი —
ჯამდელიანი არაა წარმოდგენილი, სამაგიეროდ, XII ს. ერთ-ერთ
გრაფიკში ვკითხულობთ:

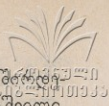
„წმიდაო გიორგი, შეიწყალე მიქაელ ჯალდის ძე, ამენ“. (სწდ,
II, 334)

ლ—მ სონორთა მონაცვლეობა გვარში ჯამდელიანი განპირობე-
ბული ჩანს -ელ სუფიქსის დართვით, რომელიც ზემოდასახელებულ
გვართა მსგავსად ამ შემთხვევაშიც მხოლოდ ფუძის დანართი
ფორმანტია და არა წარმომავლობა-სადაურობის მაწარმოებელი.

ღვაჩელიანი — ეს გვარი წერილობით ძეგლებში, ერთადერთ-
ხელ დასტურდება XIV საუკუნის საბუთებში, შეუკუმშავი —
ღვაჩელიანი. ფორმით.

„ღმერთისა და დედისა მისისა და ყოველთა წმიდათა მისთა
თავსდებობით და შვამდგომლობითა დაგიწერეთ და მოგეცით... მე,
ღვაჩელიანმან არიშ და ჩემმან შვილმან ბეჟან თქვენ, ერთობილსა
კალისა ვეცსა“. (სწდ, I, გვ. 224)

თანამედროვე სვანურსა და წერილობითი ძეგლების
ონომასტიკონში არ გვხვდება ღვაჩ||ღვაჩელ ძირთან დაკავშირებული
რომელიმე საკუთარი სახელი, რის მიზეზდითაც ეს გვარსახელი
ეპონიმურად (ანთროპონიმულად) შეგვეძლო მიგვეჩნია.



ეტიმოლოგიურად ეს გვარი ლტაშ-ს „ჯიხვს“ უნდა უკავშირდებოდეს (პ. ფენრიხი, 1990, გვ. 121) (შდრ. შველიძე, ჯეირანაშვილი, არჩვაძე, ირემაძე...) მასში მომხდარი არის პროცესი აფრიკატიზაციისა, რომელიც საერთოდ, დამახასიათებელი მოვლენაა სვანურისათვის;

შ>ჩ; *ლტაშ-იან-ი>*ლვაშ-ელ-იან-ი>ლვაჩ-ელ-იან-ი>ლვაჩ-ლ-იან-ი (სვანური წარმოთქმით ფუძე უმლაუტიანია — ლვჩლინ).

აღსანიშნავია ისიც, რომ წერილობით ძეგლებში თანამედროვე სვანურისაგან განსხვავებით გვხვდება ჯგუფი ცხოველთა სახელებისაგან ნაწარმოები გვარებისა — ლომუანი, დათვიანი, ტურიანი, ქურციკიანი, გიცარიანი (სვან. გიცარ „ვაცი“).

ლვაჩლიანის დაკავშირება შეიძლებოდა ღვაჟ სიტყვასთანაც, მაშაყის აღმნიშვნელ ძირულ ლექსემასთან: ღვაჟ-მარე „ვაცი, მაშაყ-აცი“, მახე-ღვაჟ „ვაჟაკი“, რაც ნაკლებ სარწმუნო უნდა იყოს.

ჟ>ჩ სპირანტის აფრიკატიზაციის პროცესის გათვალისწინებით შეიძლებოდა გვევარაუდნა: *ლვაჟ-იან-ი>ლვაჩ-ლ-იან-ი.

ამრიგად, შეიძლება ვივარაუდოთ: არღვლიანი<არღუნ, დიდგვლანი<დიდუ, ჯამღელიანი<ჯალდ, ღვაჩლიანი<ღვაშ, ბ) ღვაჟ.

ლიტერატურა

რ. თოფჩიშვილი, 1997 — რ. თოფჩიშვილი, როდის წარმოიქმნა ქართული გვარსახელები, თბ., 1997.

ბ. ინგოროყვა, 1941 — ბ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, თბ., 1941.

ვ. ხილოგავა, 1986 — ვ. ხილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, 1986.

პ. ფენრიხი, 1990 — პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.

ი. ჩანტლაძე, 1998 — ი. ჩანტლაძე, ქართველოლოგიური ძიებანი, თბ., 1998.

For the Etymology of Some Names of Svanetic Manuscripts

Summary

Considerably different systems of names and surnames are given in X-XVIII centuries and Modern Svanian.

The etymology and genesis of some names of the manuscripts may be as follows: *aryvlani* < *aryun* (proper name); *didvelani* < *didw* (immoral); *žamdeliani* < *žald* (cradle); *γvačliani* < *γvaš* (ibex).



სარჩევი

ბ. ჯორბენაძე — მოძღვარი	3
ქ. ლომთათიძე — აფხ. ა-კადა („სუსტი“) და ძვ. ქართ. მკოდოვი	7
ნ. ძოწენიძე — ფარული კომპონენტების შესწავლის საკითხისათვის	10
რ. კაცთიაშვილი — რადენიმე საკითხი სამეცნიერო ტექსტებთან დაკავშირებით	17
მ. რუსიეშვილი — ანდაზის იერარქიული სემანტიკური სტრუქტურის თაობაზე (პრაგმატიკის ფონზე)	24
რ. იმნაიშვილი — სამეტყველო მაქსიმების რღვევის პრაგმატული თავისებურებანი მხატვრულ ტექსტში	28
თ. გოგოლაშვილი — ინგლისური გაზეთის პირველი გვერდის ზოგადი ლინგვო-გრაფიკული თავისებუ- რებანი	36
ქ. გაბუნია — მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანთა შედგენილობი- სა და გენეზისის საკითხი ქართველურ ენებში	45
ქ. გოჩიტაშვილი — თანდებულისა სახელთა პრეპოზიციუ- რი და პოსტპოზიციური წყობა საშუალო ქართულში	48
ქ. დათუკიშვილი — ზმნური კატეგორიების კლასიფიკაცია უღლების სისტემასთან მიმართებით	52
მ. თანდაშვილი — ქართული ზმნის ეგოცენტრული ბუნები- სათვის. II. ზმნურ ტიპთა დეფინიციისათვის ქართულში	62
მ. ბერიძე — სტატიკურ ზმნათა ერთი ჯგუფისა და გარდამა- ვალ ზმნათა I თურმეობითის წარმოების საკითხისათვის	68
ც. კვანტალიანი — ზმნისწინის ნეიტრალური ფუნქციისა- თვის ქართულში	75
ნ. ლოლაძე — ნასახელარ ზმნათა მოდელები თანამედროვე ქართულში	80
თ. ლორთქიფანიძე — -ავ თემისნიშნის ზმნები ქვ. იმერულში	84

6. შავთვალაძე — უთემისნიშნო ზმნათა მყოფადის წარმოების შესახებ.....	
6. ტონია — პერმანსიულობის სემანტიკის აღმნიშვნელი მორფემები საშუალ ქართულში.....	96
ლ. ციხელაშვილი — -ევ სუფიქსიან კაუზატივთა დეკაუზაციის ერთი შემთხვევა საშუალ ქართულში.....	102
6. ჭუმბურიძე — ზმნის წარმოების თავისებურებანი ბავშვთა ენაში.....	108
გ. ახალაია — ერთი რიგის ზმნისართი ქართულსა და ზანურში.....	113
თ. ბურჭულაძე — შერწყმული წინადადების ერთგვარ წევრთა გაგებისათვის.....	123
გ. გოგოლაშვილი — ხმოვანთა რედუქცია ხუნძურ ენაში (არსებითი სახელების მიხედვით).....	130
გ. ბურჭულაძე — ლინგვისტური პარადოქსები ლაქურში. II. პრერეპტივი ლაქურში ფონემათ თუ მისი ვარიანტი.....	136
მ. კობალაძე — სულხან-საბა ორბელიანის ენა და ზეპირი მეტყველება.....	143
ლ. ბაკურაძე — სიტყვათა სტილიური თვალსაზრისით დაჯგუფების თავისებურებანი სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში.....	150
ი. ჭრელაშვილი — ფერთა აღმნიშვნელი ერთეულების ტერმინები ქართულში.....	158
მ. კობერიძე — მეფუტკრეობის ლექსიკა ზემოაჭარულში.....	166
თ. ნაცვლიშვილი — ცხოველთა ზოგადი და სქესის განმასხვავებელი ლექსიკური ერთეულების შესახებ უდიურ ენაში.....	173
მ. წიკლაური — „ვეფხისტყაოსნის“ რუსულად თარგმნის პირველი ცდები (ლინგვისტური ანალიზი).....	178
ქ. მარგიანი — სვანეთის წერილობითი ძეგლების რამდენიმე გვარის ეტიმოლოგიისათვის.....	188

Contents

B. Jorbenadze – Preceptor.....	5
K. Lomtadze – Abkhazian <i>a-k^oada</i> (weak) and Old Georgian <i>mkodovi</i> (poor)	9
N. Dzotsenidze – On the Problem of Covert and Overt Categories	16
R. Kavtashvili – Some Points on Scientific Texts	23
M. Rusieshvili – Towards the Hierarchical Semantic Structure of a Proverb (from the standpoint of pragmatics).....	27
R. Imnaishvili – One Case of Decausation of -ev Suffixal Causatives in Middle Georgian	35
T. Gogolashvili – General Linguo-Graphic Peculiarities of the Front Page of British Newspapers	43
K. Gabunia – The Problem of Structure and Genesis of Ergative Case Marker in Kartvelian Languages.....	47
K. Gochitashvili – Prepositional and Postpositional Order of Nouns with Postpositions in Middle Georgian.....	51
K. Datukishvili – Classification of Verbal Categories in Connection with the Conjugating System	61
M. Tandashvili – On the Egocentric Nature of Georgian Verb. II. On the definition of verb types in Georgian.....	67
M. Beridze – On the Formation of Present Tenses of Stative Verbs and Resultative 1 of Transitive Verbs	74
Ts. Kvantaliani – On the Neutral Function of Preverb in Georgian	79
N. Loladze – Models of Verbs of Nounal Derivation in Present-day Georgian	83
T. Lortkipanidze – Verbs with the -av Thematic Marker in Lower Imeretian	89
N. Shavtvaladze – On the Formation of Future of Verbs Without Base-markers	95

N. Tonia – Morphemes Denoting the Semantics of Permansivity in Middle Georgian.....	101
L. Tsikhelashvili – One case of Decausation of -ev Suffixal Causatives in Middle Georgian	107
N. Chumburidze – Some Peculiarities of the Formation of Verb Forms in Child Language.....	112
V. Akhalaia – Verb Prefixes of One Row in Georgian and Zanian	122
T. Burchuladze – On the Identification of Homogeneous Sentence Members	129
G. Gogolashvili – Vowel-reduction in the Avar Language.....	135
G. Burchuladze – Linguistic Paradoxes in Lakian. II. Is preruptive in Lakian a phoneme or its variant?	142
M. Kobaladze – Oral Speech and the Language of Sulkhan-Saba Orbeliani	149
L. Bakuradze – Some Peculiarities of the Stylistic Classification of Words in Sulkhan-Saba's Dictionary	157
I. Chrelashvili – One-root Colour Terms in Georgian	165
M. Koberidze – Apiculture Vocabulary in Upper Acharian.....	172
T. Natsvlishvili – On Lexical Units Referring to Animals Generally and Their Gender in Udian	177
M. Tsiklauri – First Attempt on Translating "The Knight in the Panther's Skin" into Russian (linguistic analysis).....	187
K. Margiani – For the Etymology of Some Names of Svanetian Manuscripts.....	191

8/22/10



101	
107	
112	
122	
132	
139	
142	
149	
157	
162	
172	
177	
187	
197	
207	
217	
227	
237	
247	
257	
267	
277	
287	
297	
307	
317	
327	
337	
347	
357	
367	
377	
387	
397	
407	
417	
427	
437	
447	
457	
467	
477	
487	
497	
507	
517	
527	
537	
547	
557	
567	
577	
587	
597	
607	
617	
627	
637	
647	
657	
667	
677	
687	
697	
707	
717	
727	
737	
747	
757	
767	
777	
787	
797	
807	
817	
827	
837	
847	
857	
867	
877	
887	
897	
907	
917	
927	
937	
947	
957	
967	
977	
987	
997	

საქართველოს დამფუძნებელი კრების
 მდიანობის მუშაობის შესახებ

